

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής (1907-1998) εκλέγεται για πρώτη φορά βουλευτής στην αναμέτρηση της 9ης Ιουνίου 1935 και επανεκλέγεται στις 26 Ιανουαρίου 1936. Κατά τη δικτατορία του Μεταξά και την Κατοχή αποσύρεται από τη δημόσια ζωή για μία δεκαετία – ως το 1946. Κατόπιν, για μικρό διάστημα θα περάσει από τη βραχύβια Σοσιαλιστική Ένωση των Ξενοφώντα Ζολώτα, Άγγελου Αγγελόπουλου, Κωνσταντίνου Τσάτσου, Γεωργίου Μαύρου, απ' όπου θα κρατήσει ορισμένα κεϋνσιανά στοιχεία τα οποία θα εφαρμόσει μετέπειτα ως πρωθυπουργός.

Παρότι γαλουχημένος σε βίαιο ιστορικό περιβάλλον (Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος), ο Καραμανλής επέλεξε να είναι ηγέτης της ειρήνης. Απέφυγε τις εσωτερικές έριδες της Κατοχής και του Εμφυλίου, θεωρώντας τις αδιέξοδες. Η δική του ώρα σήμανε στην ανοικοδόμηση της χώρας. Κατανοούσε τις απαιτήσεις της μεταπολεμικής εποχής, όταν οι περισσότεροι σύγχρονοι του αδυνατούσαν να ξεχάσουν, να συγχωρήσουν και να αγωνιστούν για το αύριο. Ο περίφημος πραγματισμός του Καραμανλή ήταν ριζωμένος σε μια ιδεολογική επιλογή: τα πολιτικά ζητήματα λύνονται με τη λογική, όχι με συναισθηματισμούς. Με τέτοια εξάρτυση, αντιλήφθηκε αβίαστα τις συντεταγμένες του Ψυχρού Πολέμου, όπως, αργότερα ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, τις αβεβαιότητες του μεταψυχροπολεμικού κόσμου. Και η δεύτερη διάσταση της «υπερβάσης» Καραμανλή ήταν ότι μετουσίωσε την τραυματική εμπειρία του εθνικού διχασμού σε πάθος για κοινωνική συνοχή.

Ο Καραμανλής είχε πάντα φυγόκεντρες τάσεις και αντιπαθούσε τους διαχωρισμούς Δεξιά - Αριστερά, ανεξαρτήτως αν η εποχή δεν του επέτρεπε να τους αποφύγει. Τα κόμματα ήταν ένα όχημα για να προβάλλει το πρόγραμμά του. Ξεκίνησε την καριέρα του από το Λαϊκό Κόμμα για να μεταπηδήσει το 1951 στον Ελληνικό Συναγερμό του

Παπάγου. Το 1956 θα σχηματίσει την ΕΡΕ και μετά τη Μεταπολίτευση τη ΝΔ.

Κατά την πρώτη περίοδο της πρωθυπουργίας του, η οποία διήρκεσε από το 1955 ως το 1963, έδωσε έμφαση στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη και την ανασυγκρότηση του τόπου. Το ισοζύγιο της συμβολής του υπήρξε ομολογουμένως άκρως θετικό· και η πορεία της Ελλάδας προς τους ευρωπαϊκούς θεσμούς θα είχε ολοκληρωθεί πολύ νωρίτερα, αν δεν μεσολαβούσαν η πτώση του και, κατεξοχήν, η περίοδος της επτάχρονης δικτατορίας.

Η δεύτερη περίοδος πρωθυπουργίας του, διήρκεσε από το 1974 ως το 1980, υπήρξε η περίοδος της πολιτικής καταξίωσής του. Έθεσε τις βάσεις της δημοκρατικής ανασυγκρότησης της Ελλάδας, με σημαντικό σταθμό το Σύνταγμα του 1975, το μακροβιότερο, το πιο δημοκρατικό και το πιο σύγχρονο Σύνταγμα που γνώρισε η θεσμική και πολιτική ζωή του τόπου από τις απαρχές του νεότερου ελληνικού κράτους. Τέλος, δρομολόγησε την ευρωπαϊκή πορεία της Ελλάδας, η οποία οφείλεται αποκλειστικώς στο όραμά του και στο διεθνώς αναγνωρισμένο προσωπικό του κύρος. Οι δύο προεδρικές θητείες του, μεταξύ 1980-1985 και 1990-1995 αντιστοίχως, απλώς επισφράγισαν το εθνικό έργο του μετά τη Μεταπολίτευση.

Πορεύθηκε, ως ηγέτης και πολιτικός, χωρίς μεγαλοστομίες, χωρίς φρούδες υποσχέσεις και, πρωτίστως, δίχως διχαστική νοοτροπία. Υπερασπίστηκε την ενότητα του λαού παραγκωνίζοντας, όταν χρειάστηκε, τις όποιες προσωπικές του φιλοδοξίες.

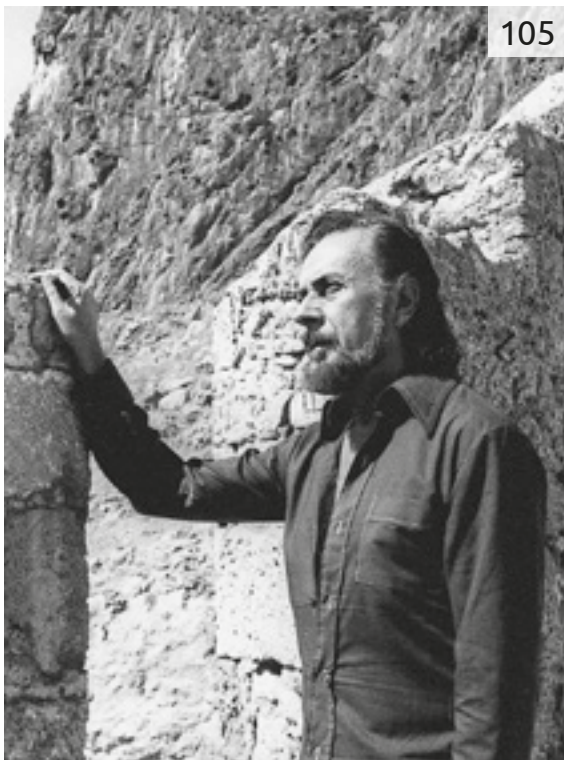
Διονύσιος Ν. Μουσμούντης
Εκδότης - Διευθυντής

ΑΠΙΕΡΩΜΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

- 6** Η πολιτική φιλοσοφία του Κωνσταντίνου Καραμανλή
του ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
- 18** Η εξωτερική πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή
του ΔΗΜΗΤΡΗ Κ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ
- 28** Η οικονομική πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή
της ΜΑΡΙΑΣ ΣΑΜΠΑΤΑΚΑΚΗ
- 36** Καραμανλής και πολιτισμός
της ΜΑΡΙΕΤΤΑΣ ΜΙΝΩΤΟΥ
- 51** Κωνσταντίνος Καραμανλής και Νέα Δημοκρατία, 1974-1980:
του ΙΩΑΝΝΗ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΥ
- 63** Ο «αυτοτραυματισμός» του Ρόμπερτ Σούμαν
του ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ
- 74** Η ιταλική κατοχή της Κέρκυρας (1941-1943)
του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

74

105

114

- 90 Ιάκωβος Βαβανάτσος
Ο Αρχιεπίσκοπος των 12 ημερών
του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ
- 105 Γιάννης Ρίτσος:
110 χρόνια από τη γέννηση του ποιητή της απλότητας
της ΑΜΑΝΤΑΣ ΣΚΑΜΑΓΚΑ
- 114 *Η εφημερίς των Αιώνων:*
ο «πρόγονος» της *Ιστορίας Εικονογραφημένης*
του ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟΥ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

- 120 Το Χθες ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ
- 122 Επικαιρότητα & ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ
- 124 Βιβλία & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ
- 127 Σταυρόλεξο & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ειρήνη Ι. Πουρνάρα (1968)

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ | ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ Μ.Ι.Κ.Ε.

Επιδάφρου 5, 182 33 Άγιος Ιωάννης Ρέντης

ΤΗΛΕΦΩΝΟ: +30 210 49.13.502 | FAX: +30 210 49.03.949 | EMAIL: info@istoria.gr

ΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΤΟΠΟΣ: www.istoria.gr | ISSN 1107-0285 | ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ: 233712

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης | dmousmoutis@istoria.gr

Οι συνεργάτες - συγγραφείς φέρουν την ευθύνη των κειμένων τους. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του περιοδικού με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CCPL δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons (Creative Commons Public License/CC-by-sa), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/licenses/by/2.5/legalcode. Η σειρά με την οποία εμφανίζονται οι φωτογραφίες βαίνει από αριστερά προς τα δεξιά και από πάνω προς τα κάτω.

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Σπυρίδων Πλουμίδης

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΥΛΗΣ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΩΝ:

Μαρία Σαμπατακάκη

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Νίκος Βατόπουλος

ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Πύργος Βούλγαρης, αντεισαγγελέας Εφετών, δ.ν.΄

Πύργος Γεωργής, τ. πρέσβης, Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος΄

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος Καθηγητής

Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας΄

Νίκος Καραπιδάκης, Καθηγητής

Μεσαιωνικής Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο΄

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια

Γενικών Αρχείων του Κράτους΄

Κωνσταντίνα Μπότσιοι, Αναπληρώτρια

Καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και

Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου΄

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής Καθηγητής

Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας,

Πανεπιστήμιο Κύπρου΄

Σπυρίδων Πλουμίδης, Επίκουρος Καθηγητής

Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας,

Πανεπιστήμιο Αθηνών΄

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών

στο Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεότερου

Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών΄

Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής Καθηγητής

Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής,

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Ελένη Βαλεριάνου | evalerianou@istoria.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

tmoschopoulou@istoria.gr

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

info@istoria.gr

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Νίκος Λεοντάρας

ΤΗΛ. +30 210 49.13.502 | FAX 210 49.03.949

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα

ΤΗΛ. +30 210 36.11.880, +30 210 36.23.993

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ΕΚΠΤΩΣΗ 32%
- ΣΤΑΘΕΡΗ ΤΙΜΗ
ΓΙΑ 1 ΧΡΟΝΟ
- ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ
Η "ΙΣΤΟΡΙΑ" ΣΠΙΤΙΣΑΣ

ΑΞΙΑ ΕΤΗΣΙΑΣ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΤΩΣΗ

ΕΝΤΥΠΗ &
ΕΝΤΥΠΗ + ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΛΛΑΔΑ	45 €
ΚΥΠΡΟΣ	90 €
ΕΥΡΩΠΗ	100 €
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	110 €

Στην τιμή συμπεριλαμβάνονται
ο ΦΠΑ και τα ταχυδρομικά έξοδα
Για κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση
δικαιούστε δωρεάν ψηφιακή εγγραφή

ΨΗΦΙΑΚΗ 35 €

Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

EMAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502 | 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

Επιθυμώ να εγγραφώ συνδρομητής
από το τεύχος του μηνός

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ☐ ΝΕΑ ☐ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ Τ.Κ.

ΠΟΛΗ ΧΩΡΑ

ΤΗΛ EMAIL

Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ☐ ΝΕΑ ☐ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ Τ.Κ.

ΠΟΛΗ ΧΩΡΑ

ΤΗΛ EMAIL

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

- ☐ Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ - ΑΡ. ΛΟΓ.: 190 004 88528
IBAN: GR36 0110 1900 0000 1900 0488 528
ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ - ΑΡ. ΛΟΓ.: 5034 092163 075
IBAN: GR23 0172 0340 0050 3409 2163 075
- ☐ Στον δικτυακό τόπο της "ΙΣΤΟΡΙΑΣ"
<http://istoria.gr/syndromes/>
Με χρήση κάρτας μέσω Τράπεζας Πειραιώς ή PayPal
- ☐ Μέσω πιστωτικής κάρτας
Παρακαλούμε επικοινωνήστε μαζί μας
- ☐ Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή
ή πληρωμή στα γραφεία μας

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ Μ.Ι.Κ.Ε.
ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5
182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

ΤΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

του ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Ο ρόλος της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής στη σταθεροποίηση της δημοκρατίας μετά την επταετή δικτατορία ήταν αναπόφευκτα κρίσιμος, καθώς η πρώτη μεταπολιτευτική περίοδος χαρακτηρίστηκε από ιδεολογική ρευστότητα και συγκερασμό έντονων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών αιτημάτων εν μέσω κρίσιμων εθνικών συγκυριών.

Στο πλαίσιο αυτό, η μέριμνα για τις ασθενείς κοινωνικές τάξεις αποτέλεσε βασική προϋπόθεση για την ταχεία οικοδόμηση του δημοκρατικού καθεστώτος. Μάλιστα, το ζήτημα της προόδου στο πεδίο της κοινωνικής δικαιοσύνης αποδείχθηκε ακόμα πιο σύνθετο από τη διαδικασία αποκατάστασης των πολιτικών ελευθεριών, διότι απαιτούσε την επίτευξη ενός ικανοποιητικού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης σε συνδυασμό με την εμπέδωση πολιτικής και κοινωνικής ηρεμίας. Συνδέοντας με οξυδέρκεια όλες τις συνισταμένες της πολιτικής του, ο Καραμανλής διακήρυξε άμα τη επιστροφή του το 1974 ότι «*η οικονομική ανάπτυξις δεν αποτελεί αυτοσκοπόν. Αποτελεί προϋπόθεσιν και μέσον της κοινωνικής προόδου. Και δεν είναι δυνατόν να υπάρξη καλή οικονομική πολιτική, αν δεν συνδυάζεται με την προσπάθεια της πραγματοποιήσεως του ιδανικού της κοινωνικής δικαιοσύνης*».¹

Η ιδεολογική τοποθέτηση του Καραμανλή: πρώτη περίοδος διακυβέρνησης

Ήταν, όμως, το αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη απλώς μία πολιτική-οικονομική αναγκαιότητα της Μεταπολίτευσης, στην οποία έσπευσε να ανταποκριθεί ο πραγματιστής ηγέτης, ή μήπως επρόκειτο για μία πολιτική που στηριζόταν σε συγκεκριμένες ιδεολογικές βάσεις και παγιωμένες πεποιθήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή;

Ήδη από τη θητεία του ως υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας, από τον Νοέμβριο του 1948 έως τον Ιανουάριο του 1950,

αλλά, κυρίως, από την πρώτη περίοδο της πρωθυπουργίας του (1955-1963), διαφάνηκε το έντονο ενδιαφέρον του για την αποκατάσταση του δικαίου απέναντι σε ένα λαό που είχε νωπές τις πληγές του από την Κατοχή και τον Εμφύλιο. Η πολιτική του, εστιασμένη στην οικονομική ανόρθωση της χώρας, χαρακτηρίστηκε από πραγματισμό και δραστικές επιλογές. Το έργο που επιτελέστηκε, κυρίως με τη συνταξιοδότηση και περίθαλψη των αγροτών μέσω του Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΟΓΑ), συμφωνούσε απόλυτα με τις αρχές και τους στόχους που ο ίδιος είχε εξαγγείλει στις 4 Ιανουαρίου

Αδιάπτωτο ήταν το ενδιαφέρον του Κωνσταντίνου Καραμανλή κατά την περίοδο της δικτατορίας για τις εξελίξεις στην Ελλάδα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής φτάνει στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, 24 Ιουλίου 1974.

1956 με την ίδρυση της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ). Τότε, μεταξύ άλλων, ανέφερε ότι *«η αύξησης του εθνικού μας εισοδήματος, η ανακούφισις των λαϊκών τάξεων διά της επιβολής κοινωνικής δικαιοσύνης, η αναγκαία ηθική εξυγίανσις και τόσα άλλα αποτελούν συνάρτησιν του πρωταρχικού προβλήματος, του πολιτικού»*. Γι' αυτό και η νέα πολιτική παράταξη ήταν αποφασισμένη να πραγματοποιήσει την ειρηνική εκείνη επανάσταση, η οποία θα διέλυε την πικρία και την απογοήτευση που είχε συσσωρευτεί στην ψυχή του λαού, ώστε να δημιουργήσει το κλίμα της *«αληθούς δημοκρατίας»*.²

Στη διακήρυξη αυτή, αλλά και στον πολιτικό λόγο που εισήγαγε ο Καραμανλής ενόψει των εκλογών του Φεβρουαρίου 1956, η κοινωνική δικαιοσύνη συνιστούσε αναπόσπαστη πτυχή πολιτικής επανάστασης που από χρόνια επιζητούσε ο λαός.³ Γι' αυτό, άλλωστε, ο στόχος της ανάπτυξης ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με την επιδίωξη για δίκαιη κατανομή του αυξημένου εθνικού εισοδήματος, με απώτερο σκοπό την αποκατάσταση της τάξης και ευρυθμίας: *«Υπάρχουν εις την χώραν μας νησιδες ευνοουμένων ατόμων και τάξεων. Αι νησίδαι αυτάι θα καταργηθούν. Διότι η αδικία, περισσότερον από την*

φτώχειαν, οδηγεί τον Έλληνα εις την επανάστασιν».⁴

Η δικαιότερη συμμετοχή όλων των κατηγοριών του πληθυσμού στο εθνικό εισόδημα θα πραγματοποιούνταν μέσω της ρυθμιστικής κρατικής ευθύνης. Σεβόμενο το καθεστώς των ατομικών δικαιωμάτων και πρωτοβουλιών στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς, το κράτος αναλάμβανε να εναρμονίσει τα συμφέροντα και τις τάσεις των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Αυτή η αποστολή του σύγχρονου κράτους, να υποβοηθή την κοινωνική ευημερία και τη δικαιότερη διανομή του εθνικού εισοδήματος συνιστούσε, κατά τον Καραμανλή, κατάκτηση της Δημοκρατίας.

Ωστόσο, και παρότι τα αποτελέσματα της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής άφησαν ισχυρό αποτύπωμα στην αναπτυξιακή πορεία της χώρας, παράλληλα με την πρόσδεσή της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, τα αντίστοιχα της κοινωνικής πολιτικής ήταν εκ των πραγμάτων περιορισμένα εξαιτίας της προτεραιότητας που έθετε η πολιτική και οικονομική ηγεσία του τόπου για αύξηση του εθνικού εισοδήματος. Για να πετύχουν τον συγκερασμό των στόχων τους, οι κυβερνήσεις Καραμανλή υιοθέτησαν τη διεθνή τάση για τη «νέα συναίνεση»,

Στις 4 το πρωί της 24ης Ιουλίου 1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ορκίζεται πρωθυπουργός από τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος Σεραφείμ, παρουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας στρατηγού Φαίδωνα Γκιζίκη. ΔΕΞΙΑ: Η πρώτη ομιλία του Καραμανλή μετά την επάνοδό του στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 31 Αυγούστου 1974.

που ήθελε τον κρατικό παρεμβατισμό να εμπλουτίζεται με νέους θεσμούς και το κράτος να αναλαμβάνει ρόλο-κλειδί στην αναπτυξιακή διαδικασία, συμπληρώνοντας ή ακόμα και κατευθύνοντας την ιδιωτική πρωτοβουλία.

Φιλελευθερισμός και κοινωνική δικαιοσύνη στη Μεταπολίτευση

Η επάνοδος στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1974 έδωσε την ευκαιρία στον, ακόμα πιο ώριμο πολιτικά, Καραμανλή να υλοποιήσει την αληθή δημοκρατία που οραματιζόταν, καθώς και την εφαρμογή ενός Συντάγματος προσαρμοσμένου στις ειδικές συνθήκες της ελληνικής Πολιτείας, «το οποίο να διευκολύνει την σταδιακήν πραγματοποίησιν της κοινωνικής δημοκρατίας, που αποτελεί το ιδανικόν της εποχής μας. Γιατί εις τον τόπον μας πολλοί ομιλούν περί κοινωνικής δημοκρατίας, ελάχιστοι όμως αντιλαμβάνονται ότι η μετάβασις εις αυτήν προϋποθέτει ηυξημένον εθνικόν εισόδημα και προπαντός κράτος ισχυρόν και ικανόν να την επιβάλη προς πάσαν κατεύθυνσιν».⁵

Πράγματι, η ιδρυτική διακήρυξη της Νέας Δημοκρατίας, στις 29 Σεπτεμβρίου 1974, ταύτιζε την πολιτική ελευθερία με την έννομη τάξη και την κοινωνική δικαιοσύνη, τις έννοιες, δηλαδή, που είχε ήδη διακηρύξει ο Καραμανλής κατά την ίδρυση της ΕΡΕ. Διευκρινίζει δε ότι η οικονομία της αγοράς, στην οποία πίστευε το κόμμα του, δεν μπορούσε να αποκλείσει τη διεύρυνση του οικονομικού τομέα που ήλεγχε το κράτος.

Την πολιτική του φιλοσοφία ανέλυσε διεξοδικά στο Α' Συνέδριο της Νέας Δημοκρατίας στις 5 Μαΐου 1979, εκφράζοντας με τον όρο *ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός* τον ιδεολογικό προσανατολισμό που επιθυμούσε να προσδώσει στο κόμμα του, σε μια εποχή έντονων ιδεολογικών χρωματισμών: «την θέση των κομμάτων στην πολιτική ζωή μιας χώρας δεν την καθορίζουν οι αντίπαλοί τους. Την προσδιορίζουν οι αρχές τους, οι πράξεις τους και η σύνθεσή τους. Και με τα κριτήρια αυτά, η Νέα Δημοκρατία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός, που ευρίσκεται μεταξύ του

παραδοσιακού φιλελευθερισμού και του δημοκρατικού σοσιαλισμού».⁶

Μένοντας πιστός στις έννοιες της πολιτικής ελευθερίας, της τάξης και της κοινωνικής δικαιοσύνης, αρχές απαραίτητες για την ύπαρξη της δημοκρατίας, ο Καραμανλής απέδειξε ότι προσέδιδε προτεραιότητα στην πολιτική έναντι της οικονομικής έννοιας του φιλελευθερισμού. Όπως είχε επισημάνει, άλλωστε, στις προγραμματικές του δηλώσεις στις 11 Δεκεμβρίου 1974, «η σύγχρονη ελευθέρα οικονομία δεν έχει απολύτως καμία σχέση με την λεγομένη “φιλελεύθερη” οικονομική πολιτική των ιστορικά ξεπερασμένων συστημάτων που ίσχυσαν μέχρι και των αρχών του αιώνας. Αυτό σημαίνει ότι θα ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα κατά των μονοπωλίων και ολιγοπωλίων που νοθεύουν το οικονομικό καθεστώς και υπονομεύουν την κοινωνική συνοχή της χώρας».⁷

Συνεπώς, ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός εξέφραζε πρωτίστως την ανάγκη διατύπωσης και εφαρμογής ενός πολιτικού φιλελευθερισμού που συνδυαζόταν με έναν αναπτυξιακό και κοινωνικό καπιταλισμό, όπου το κράτος διαδραματί-

ζει κρίσιμο ρυθμιστικό ρόλο με σκοπό την εύρυθμη και δίκαιη λειτουργία της οικονομίας.

Στο πλαίσιο αυτό, βασικός στόχος του Καραμανλή ήταν να προστατεύσει την ελευθερία, αποφεύγοντας τη μετατροπή της σε ασυδοσία, τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο. Διότι πίστευε ότι «η ασυδοσία στον ελεύθερο συναγωνισμό κλονίζει τις βάσεις όχι μόνο της οικονομικής αλλά και της κοινωνικής ζωής μίας χώρας». Ακόμα και σε ατομικό επίπεδο, όμως, «η ευτυχία του ανθρώπου εξαρτάται περισσότερο από την ποιότητα της ζωής του, παρά από τον πλούτο που διαθέτει. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι πρέπει να χαλαρωθεί η προσπάθεια για την ανύψωση του βιοτικού επιπέδου του λαού μας και ιδίως των ασθενεστέρων τάξεων. Θα πρέπει όμως η προσπάθεια αυτή να μην παραμεληθεί και το ποιοτικό στοιχείο».⁸

Ο μετριασμός του οικονομικού φιλελευθερισμού υπήρξε πάντα στη σκέψη του Καραμανλή συνυφασμένος με τον σταθεροποιητικό ρόλο της κοινωνικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο μιας ευνομούμενης δημοκρατίας. Για να έχει, συνεπώς, ουσιαστικό περιεχόμενο η δημοκρατία, ο Κα-

Μετά το πέρας της προεκλογικής του ομιλίας στην πλατεία Συντάγματος, 15 Νοεμβρίου 1974. ΚΑΤΩ: Ο Καραμανλής ψηφίζει στο δημοψήφισμα για το πολίτευμα στις 8 Δεκεμβρίου 1974.

ραμανλής διατύπωσε τις βασικές αρχές του σχετικά με την κοινωνική δικαιοσύνη: ισότητα όλων όχι μόνο απέναντι στον νόμο αλλά και μπροστά στις ευκαιρίες που διανοίγει ο πολιτικός, οικονομικός και κοινωνικός βίος. Συμμετοχή κάθε πολίτη στην κατανομή του εθνικού προϊόντος κατά το μέτρο της συμβολής του στη δημιουργία του. Εργασιακή εξασφάλιση και δίκαιη αμοιβή.⁹ Η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν ήταν δυνατό να βρει τη δικαίωσή της χωρίς την παράλληλη συμμετοχή των ευρύτερων λαϊκών τάξεων στην κατανομή του εθνικού προϊόντος. «Κάθε πολίτης της χώρας αυτής πρέπει να γίνη εργάτης μαζί και νομέυς της οικονομικής ευημερίας και να αισθάνεται ότι είναι ήσυχος για το μέλλον του και το μέλλον των παιδιών του».¹⁰

Στις αρχές του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού και στον τρόπο με τον οποίο επιχειρήθηκε η εφαρμογή τους στην οικονομική και κοινωνική πολιτική των κυβερνήσεων της Νέας Δημοκρατίας μετά το 1974 γίνονται εμφανείς οι επιρροές της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς, που εφαρμόστηκε στη Δυτική Γερμανία των Κόνραντ Αντενάουερ και Λούντβιχ Έρχαρτ. Με τον όρο αυτό θέλησαν στη Δυ-

τική Γερμανία των δεκαετιών του 1950 και 1960 να επισημάνουν ότι η οικονομία οφείλει να υπηρετεί την κοινωνία, και το κράτος να δημιουργεί ένα κατάλληλο θεσμικό περιβάλλον, το οποίο θα ενθάρρυνε τον υγιή ανταγωνισμό, αποτρέποντας την εμφάνιση ακραίων οικονομικών ανισορροπιών και ηθικά απαράδεκτων κοινωνικών ανισοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος απέχει από την καθοδήγηση ή την παρέμβαση στις καθημερινές οικονομικές πρακτικές, όπως συμβαίνει σε μια κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία. Παρέχει, ωστόσο, με τη θεσμική του παρουσία τα εκέγγυα για την άσκηση μιας κοινωνικής πολιτικής που ενθαρρύνει τη διασπορά της ιδιοκτησίας του κεφαλαίου, διανοίγοντας τη δυνατότητα της ευημερίας σε όλους τους πολίτες.

Ο ρόλος του Συντάγματος του 1975

Οι ιδεολογικές αυτές αρχές κατοχυρώθηκαν με τη συμπερίληψή τους στο Σύνταγμα του 1975, το οποίο, προσαρμοσμένο στις ειδικές συνθήκες της χώρας, θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για την οικοδόμηση ενός σύγχρονου δημοκρατικού καθεστώτος με βασική του συνισταμένη την κοινωνική δικαιοσύνη. Το

Ενώ υπογράφει το νέο Σύνταγμα της Ελλάδας, Ιούνιος 1975. ΔΕΞΙΑ: Ομιλία Καραμανλή στη Βουλή, 16 Μαρτίου 1978. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ομιλία Καραμανλή στο Πρώτο Συνέδριο της Νέας Δημοκρατίας, Μάιος 1979.

Σύνταγμα δεν παίρνει θέση υπέρ ή κατά ενός ορισμένου οικονομικού συστήματος, αλλά αφήνει την απόφαση αυτή στον νομοθέτη, που απολαμβάνει μεγάλη σχετική ελευθερία κινήσεως. Διαφορετικά, το Σύνταγμα θα μετατρέποταν σε οικονομικό πρόγραμμα ενός πολιτικού κόμματος και θα απέκλειε την ομαλή εναλλαγή των οικονομικών προγραμμάτων των διαφόρων κυβερνήσεων. Από αυτή την άποψη, παραμένει οικονομικοπολιτικά ουδέτερο. Η ουδετερότητα αυτή δεν είναι όμως πλήρης. Υπάρχει μέσα σε ορισμένα όρια που ορίζει το ίδιο το Σύνταγμα. Και τα όρια αυτά είναι διπλά. Από τη μία πλευρά χαράσσονται όρια με την κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, και μάλιστα της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας και ιδιοκτησίας, και τον αντίστοιχο περιορισμό της κρατικής εξουσίας. Από την άλλη, τίθενται όρια με την επιβολή θετικών υποχρεώσεων στο κράτος και τους ιδιώτες, καθώς επίσης με τον περιορισμό των δικαιωμάτων των τελευταίων. Αναγνωρίζει, συνεπώς, την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία αλλά δεν επιτρέπει την ανάπτυξη σε βάρος της ελευθερίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή επί βλάβη της εθνικής οικονομίας. Επιτρέπει, μάλιστα, στο κράτος, προς εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και προστασίας του γενικού συμφέροντος, να προγραμματίζει και να συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα.

Παράλληλα, το Σύνταγμα του 1975 πρωτοπόρησε με την κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, θεσμοποιώντας την κρατική προστασία σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και θεσμούς, όπως η οικογένεια, ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία. Ακόμα, προβλέφθηκε η μέριμνα για την υγεία των πολιτών, η λήψη ειδικών μέτρων για την προστασία των νέων, των ηλικιωμένων, των αναπήρων, την περίθαλψη των απόρων και τη φροντίδα για την απόκτηση στέγης από τους στερούμενους αυτής ή τους ανεπαρκώς στεγαζόμενους. Παράλληλα, διασφαλίζεται το δικαίωμα στην εργασία και στην κοινωνική ασφάλιση. Οι διατάξεις αυτές συντέλεσαν στην κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων και κατ' επέκταση του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα, καθώς εμβάθυναν τόσο την αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης όσο και τη δημοκρατική αρχή.

Το εγχείρημα της υλοποίησης του ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού στους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής

Πόσο εφικτή ήταν, άραγε, η υλοποίηση των ανωτέρω ιδεολογικών και προγραμματικών εξαγγελιών, καθώς και των συνταγματικών δεσμεύσεων, υπό συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας, εξαιτίας της ενδογενούς αλλά και διεθνούς οικονομικής κρίσης, καθώς και της ανάγκης για

υψηλές αμυντικές δαπάνες, μετά την εκδήλωση της τουρκικής επιθετικότητας στην Κύπρο και το Αιγαίο;¹¹ Παρά τους διακηρυγμένους στόχους του Καραμανλή για νομισματική σταθερότητα και ανάπτυξη, εκλογίκευση των συνθηκών λειτουργίας της οικονομίας και επίτευξη ισοσκελισμένου προϋπολογισμού, η πολιτική που τελικά υλοποιήθηκε, με όλα τα θετικά και αρνητικά που δύναται κανείς να της προσάψει, είχε επεκτατικό χαρακτήρα και σαφή κοινωνικό προσανατολισμό.

Στην κυβέρνηση γνώριζαν ασφαλώς ότι μια πολιτική αύξησης και αναδιανομής των εισοδημάτων σε συνθήκες ύφεσης θα περιόριζε τη δυνατότητα συμπίεσης του υψηλού πληθωρισμού. Όμως η αποκατάσταση της αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού τέθηκε ως πρώτη προτεραιότητα, αποβλέποντας στην αναθέρμανση της οικονομικής δραστηριότητας. Πράγματι, ο συνδυασμός της εφαρμογής μετριοπαθών οικονομικών μέτρων, με μια λελογισμένη αναδιανομή εισοδήματος και την αύξηση των δημοσίων δαπανών και της εμπιστοσύνης με την οποία περιέβαλε ο λαός έναν δοκιμασμένο ηγέτη, οδήγησαν στην άμεση βελτίωση όλων των κρίσιμων οικονομικών δεικτών – άνοδος ΑΕΠ και βιομηχανικής παραγωγής, αύξηση ιδιωτικών καταθέσεων, μείωση πληθωρισμού και ελλείμματος ισοζυγίου πληρωμών. Ως προς το τελευταίο, ήταν τόσο μεγάλη η αύξηση της εισροής ιδιωτικών κεφαλαίων και άδηλων πόρων, που υπερέκαλυψε το έλλειμμα, ενισχύοντας τα συναλλαγματικά αποθέματα. Χάρη σε αυτές τις εξελίξεις, ο δανεισμός του δημοσίου τομέα διατηρήθηκε σε ανεκτά επίπεδα, ενώ το εξωτερικό δημόσιο χρέος σημείωσε μικρή μόνο άνοδο.

Για να έχει ουσιαστικό αντίκρισμα η αναδιανομή του εισοδήματος, έπρεπε να αυξηθεί το εθνικό προϊόν. Διαφορετικά, η στασιμότητα της παραγωγής θα εκτόξευε εκ νέου τον πληθωρισμό και την ανεργία.

Πράγματι, παρά την επίδραση της διεθνούς κρίσης μέσω των ανατιμήσεων στις αγορές πρώτων υλών και της νομισματικής αστάθειας, ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ ήταν υπερδιπλάσιος του αντίστοιχου των κρατών-μελών της ΕΟΚ. Παράλληλα, η μέση ανεργία καθελώθηκε γύρω στο 2%, παρότι το μεταναστευτικό ισοζύγιο ήταν πλέον αρνητικό. Άλλωστε, η αύξηση της απασχόλησης ξεπέρασε το 10%, τη στιγμή που στην ΕΟΚ είχε αρνητικό πρόσημο. Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με τη βελτίωση των αμοιβών, που ξεπέρασε στον δευτερογενή τομέα τις 4,5 φορές σε σύγκριση με την αντίστοιχη αύξηση στην ΕΟΚ, και τη μείωση των ωρών εργασίας σε 43 από 48 εβδομαδιαίως, επέφεραν την επιθυμητή κοινωνική γαλήνη. Έτσι, ενώ ο πληθωρισμός ανήλθε κατά την περίοδο 1975-1979 στο 93%, οι αποδοχές αυξήθηκαν κατά 174,5%, δηλαδή κατά 42% σε πραγματικές τιμές.

Αν ληφθεί, επιπρόσθετα, υπόψη η εκτεταμένη μεταφορά πόρων από τον αστικό στον αγροτικό τομέα με τη μορφή ενισχύσεων και επιδοτήσεων, η οποία ξεπέρασε κατά την εξεταζόμενη περίοδο τα 250 δισ. δραχμές, διαμορφώνουμε τη συνολική εικόνα μιας πολιτικής που ως προτεραιότητά της έθεσε την ενίσχυση των χαμηλών και μεσαίων εισοδημάτων.

Η πολιτική αυτή ενσάρκωνε τους στόχους του Πενταετούς Προγράμματος 1976-1980, το οποίο, με τη σειρά του, αποτύπωνε την πολιτική-οικονομική φιλοσοφία του Καραμανλή και του επιτελείου του. Βασικό στοιχείο του Πενταετούς ήταν η εμπιστοσύνη στις δυνατότητες του κράτους να λειτουργεί ως εταίρος σε μια μεικτή οικονομία, αποφεύγοντας την υπέρμετρη συγκέντρωση εξουσίας, η οποία συνιστά κίνδυνο για τη Δημοκρατία. Καθήκον του κράτους ήταν να διαμορφώνει το πλαίσιο των αναπτυξιακών προϋποθέσεων μέσα από την ενθάρρυνση των επενδύσεων ή την ανάληψη πρωτοβουλιών σε

Ο Καραμανλής με τον πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου, Ιούλιος 1983.

τομείς όπου η ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα δεν εκδήλωνε ενδιαφέρον, αλλά για το κράτος ενείχαν στρατηγική σημασία. Γι' αυτό, άλλωστε, ανέλαβε τη δημιουργία βασικών αναπτυξιακών μονάδων είτε απευθείας μέσω ειδικών φορέων –η περίπτωση της ΕΤΒΑ– είτε από κοινού με ιδιώτες. Επίσης, ο ρόλος του κράτους αφορούσε τη διόρθωση διαρθρωτικών αδυναμιών, που εμπόδιζαν την ορθή κατανομή πόρων, και την εξάλειψη μονοπωλιακών και ολιγοπωλιακών φαινομένων.¹²

Απολογισμός

Υπό την επήρεια δύο πετρελαϊκών κρίσεων (1973 και 1979) οι πρώτες μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις δεν κατόρθωσαν να εξαλείψουν ισχυρές παθογένειες του παρελθόντος και να εκπληρώσουν στην ολότητά τους τον στόχο της κοινωνικής δικαιοσύνης. Διαμόρφωσαν, ωστόσο, έναν αναπτυξιακό σχεδιασμό στο πλαίσιο του οποίου υλοποιήθηκαν πολλές αναγκαίες για την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών μεταρρυθμίσεις. Έτσι, είναι αναντίρρητο ότι βελτιώθηκε θεαματικά το επίπεδο ευημερίας του λαού: το κατά κεφαλήν

εισόδημα αυξήθηκε κατά την εξεταζόμενη περίοδο κατά 187%, από τους υψηλότερους ρυθμούς που επιτεύχθηκαν διεθνώς. Σύμφωνα, μάλιστα, με την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΣΥΕ, η ανάπτυξη της περιόδου 1974-1981, παρά τα προβλήματα που ανέκυψαν στα τέλη της, πέτυχε τη βελτίωση του εισοδήματος, σε αντίθεση με ό,τι καταγράφεται για τη δεκαετία του 1980, οπότε ακολουθήθηκε μια επεκτατική πολιτική βασισμένη αποκλειστικά στον εξωτερικό δανεισμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανερχόταν το 1981 στο 77,7% του μέσου όρου της ΕΟΚ, για να υποχωρήσει έως το 1990 στο 65,5% και να επανέλθει στο 75,5% μόλις το 2004.¹³ Τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου συνόδευε η μείωση των ανισοτήτων, χάρη στην εκτεταμένη αναδιανομή εισοδήματος που συντελέστηκε μέχρι το 1982. Το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας αποτυπώνεται στο ποσοστό σχετικής φτώχειας, το οποίο μειώθηκε κατά το διάστημα 1974-1981 από 23,5% σε 16%, για να μείνει έκτοτε σταθερό και, μάλιστα, με ανοδικές τάσεις (16,6% το 1988). Αντίστοιχα, το ποσοστό

της απόλυτης φτώχειας μειώθηκε από 23,5% το 1974 σε 8,8% το 1981-1982, για να φτάσει ακόμα και στο 9,4% το 1988.

Όπως προκύπτει, λοιπόν, από τα στοιχεία, με την εφαρμογή αυτού του προγράμματος, ο Καραμανλής εκπλήρωσε σε μεγάλο βαθμό τον πρωτεύοντα στόχο που είχε θέσει εξ αρχής με την είσοδό του στην πολιτική: να επιταχύνει την ανάπτυξη της χώρας, ώστε αυτή να υπερκεράσει την πατροπαράδοτη φτώχεια της, έξω από μονοδιάστατα ιδεολογικοπολιτικά σχήματα και με έναν εμπειρικό τρόπο προσέγγισης, που χαρακτήρισε την πολιτική του σταδιοδρομία. Ο πραγματισμός αυτός ήταν συνοδοιπόρος φιλελεύθερων μεταρρυθμιστικών αντιλήψεων, που επικράτησαν κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο διεθνώς, και είχαν ως βασικό τους στόχο την *κοινωνική δικαιοσύνη*.¹⁴

Ατυχώς, όμως, παρά τα επιτεύγματα των πολιτικών επιλογών του και την υλοποίηση ενός φιλελεύθερου ιδεολογικά προγράμματος με κοινωνική κατεύθυνση, οι φιλελεύθερες απόψεις κάθε άλλο παρά κυριάρχησαν μεταπολιτευτικά στην ιδεολογική διαπάλη που εκτυλίχθηκε στα περιοριστικά πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας. Αντίθετα, χάθηκαν στα απόνερα του πολιτικού αμοραλισμού, της ευδαιμονίας και του ατομικισμού, των εντελώς, δηλαδή, αντίθετων αξιών από εκείνες που υπερασπίστηκε στη διάρκεια της πολιτικής του σταδιοδρομίας ο Κωνσταντίνος Καραμανλής.

Η εικονογράφηση του άρθρου προέρχεται από το φωτογραφικό αρχείο του ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Προεκλογική ομιλία Κ. Καραμανλή στην Πάτρα στις 10 Νοεμβρίου 1974, βλ. Κων-

σταντίνος Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμοι 12, Αθήνα: Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής» και Εκδοτική Αθηνών, 1997 (στο εξής, *Καραμανλής: Αρχείο*), τόμ. 8, σ. 207.

- 2 *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 1, σ. 338.
- 3 Προεκλογική ομιλία Κ. Καραμανλή στην Αθήνα στις 17 Φεβρουαρίου 1956, βλ. *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 1, σ. 373.
- 4 Προεκλογική ομιλία Κ. Καραμανλή στην Πάτρα στις 5 Φεβρουαρίου 1956, βλ. *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 1, σ. 364.
- 5 Απόσπασμα από την επιστολή του Κ. Καραμανλή προς τον Κ. Τσάτσο στις 10 Μαΐου 1966, βλ. *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 6, σσ. 212-219.
- 6 *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 124. Ο Τζεργιάς θεωρεί ότι η προσπάθεια του Καραμανλή να ορίσει ιδεολογικά την πολιτική του φιλοσοφία χρησιμοποιήθηκε σαν οριοθέτηση έναντι του ΠΑΣΟΚ, σε μια περίοδο έντονης πολιτικής και ιδεολογικής αντιπαράθεσης: βλ. Παύλος Τζεργιάς, *Η πολιτική σκέψη του Κωνσταντίνου Καραμανλή*, Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1990, σ. 105.
- 7 *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 260.
- 8 *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 122.
- 9 *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 122
- 10 *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 172-173.
- 11 Βλ. ενδεικτικά τις προγραμματικές δηλώσεις του Κ. Καραμανλή στη Βουλή στις 11 Δεκεμβρίου 1974, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 259-262.
- 12 Για το Πενταετές Πρόγραμμα 1976-1980, βλ. ενδεικτικά στο *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 59-62.
- 13 Μέργος, *ό.π.*, σ. 173-174.
- 14 Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ο ελληνικός φιλελευθερισμός στο σταυροδρόμι. Η «σοσιαλίζουσα» φάση 1934-1944*, Αθήνα: Σιδέρης, 2003.

¹⁴ Ο Χρήστος Αναστασίου είναι Δρ Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Υπεύθυνος Ιστορικού Αρχείου Ιδρύματος «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής».

GIOCHI PREZIOSI

*Παιχνίδια που
δημιουργούν
αναμνήσεις!*

didibello

Από το 1962

Giochi Preziosi Hellas

Αγρινίου 14, Πεύκη, 151 21

Τηλ.: 210 61.00.381-2

Fax: 210 61.00.383

info@giochipreziosi.gr

www.giochipreziosi.gr

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΕΝΩΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

του ΔΗΜΗΤΡΗ Κ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Εξέχουσα πολιτική προσωπικότητα της μεταπολεμικής Ελλάδας, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής παρέμεινε για έξι δεκαετίες στο πολιτικό προσκήνιο της χώρας ως βουλευτής, υπουργός (1946-1955), πρωθυπουργός (1955-1963 και 1974-1980) και πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας (1980-1985 και 1990-1995). Η παρουσία του στον δημόσιο βίο συνδέθηκε με την οικονομική ανάπτυξη, την εμπέδωση της δημοκρατίας και κυρίως την ένταξη της Ελλάδας στην Ενωμένη Ευρώπη, που υπήρξε προσωπικό του επίτευγμα.

Η «οκταετία της δημιουργίας», η εξωτερική πολιτική και η σύνδεση με την ΕΟΚ

Έχοντας εκλεγεί βουλευτής Σερρών, σε ηλικία 28 ετών, ήδη από τις εκλογές του Ιουνίου του 1935, ο Καραμανλής θα αναλάβει υπουργικό αξίωμα για πρώτη φορά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στη συμβατική κυβέρνηση Σοφούλη του 1948, υπηρετώντας μέχρι το 1950 διαδοχικά ως υπουργός Μεταφορών, Κοινωνικής Πρόνοιας και Εθνικής Άμυνας, ενώ με

την επικράτηση του Ελληνικού Συνταγματος του Αλέξανδρου Παπάγου στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952, που θα φέρει στη χώρα κλίμα πολιτικής σταθερότητας, θα αναλάβει υπουργός Δημοσίων Έργων και στη συνέχεια Συγκοινωνιών, θέσεις στις οποίες θα αναδείξει την ενεργητικότητα και αποτελεσματικότητά του.

Μετά τον θάνατο του Παπάγου τον Οκτώβριο του 1955 ο Καραμανλής θα λάβει από τον Βασιλέα Παύλο την εντολή σχηματισμού νέας κυβέρνησης και τρεις

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής με τον πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας, Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εσταίν, Παρίσι, Απρίλιος 1975. ΚΑΤΩ: Με τον πρωθυπουργό της Τουρκίας Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, Βρυξέλλες, Μάιος 1975.

Με τον Ιταλό πρωθυπουργό Άλντο Μόρο στη Ρώμη, Σεπτέμβριος 1975. ΔΕΞΙΑ: Με τον Βρετανό πρωθυπουργό Χάρολντ Ουίλσον στο Λονδίνο, Οκτώβριος 1975.

μήνες αργότερα, στις 4 Ιανουαρίου 1956, προσανατολισμένος σε μια γενικότερη ουσιαστική ανανέωση των ιδεών και μεθόδων της πολιτικής ζωής, θα ιδρύσει την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ). Η ΕΡΕ θα εξασφαλίσει απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία σε τρεις διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις τον Φεβρουάριο του 1956 (με ποσοστό 47,3% και 165 έδρες), τον Μάιο του 1958 (με ποσοστό 41,1% και 171 έδρες) και τον Οκτώβριο του 1961 (με ποσοστό 50,7% και 176 έδρες), δίνοντας στον Καραμανλή τη δυνατότητα να κυβερνήσει αδιάλειπτα για μία οκταετία (μέχρι το 1963), διάρκεια χωρίς προηγούμενο στην πολιτική ιστορία της χώρας.

Η πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή της δεκαετίας του 1950 και του 1960 είχε στόχο την οικονομική ανάκαμψη με ταυτόχρονη σταθεροποίηση του νομίσματος, την ενίσχυση της γεωργικής και βιομηχανικής παραγωγής, την ανάπτυξη του τουρισμού και της ναυτιλίας, την προσέλκυση ξένων επενδύσεων και τη βελτίωση της συναλλαγματικής θέσης της χώρας. Ως αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής ήλθε η αύξηση του εθνικού εισο-

δήματος με μέσο ετήσιο ρυθμό 6,25% και του κατά κεφαλήν εισοδήματος από 305 σε 565 δολάρια, με ετήσια πληθωριστική πίεση μόλις 2%. Ο θετικός απολογισμός στο πεδίο της οικονομίας δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες για την ενίσχυση της παιδείας, του πολιτισμού και του αθλητισμού, αλλά και για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής.

Η εξωτερική πολιτική του Καραμανλή είχε ως αμετακίνητο στόχο την κατοχύρωση της ασφάλειας και των αμυντικών συμφερόντων της χώρας στο νέο πλαίσιο συνεργασίας που διαγραφόταν στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Έκθετη σε σοβαρές πιέσεις και απειλές η Ελλάδα κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου, ήταν λογικό να επιζητά τη στενή συνεργασία με τα μέλη της Ατλαντικής Συμμαχίας, ενώ κατά την τελευταία φάση της οκταετίας παρουσιάστηκαν περιθώρια θεμελίωσης εποικοδομητικών σχέσεων με τις γειτονικές βαλκανικές και γενικότερα με τις σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Προτάσσοντας μάλιστα τα περιφερειακά συμφέροντα της Ελλάδας, ο Καραμανλής πέτυχε την

Με τον Γερμανό καγκελάριο Χέλμουτ Σμιτ στη γερμανική πρεσβεία, Λονδίνο, Μάιος 1977.
ΔΕΞΙΑ: Με τον Βέλγο πρωθυπουργό Λέο Τίντεμανς στις Βρυξέλλες, 11 Νοεμβρίου 1976.

προσέγγιση των αραβικών και γενικότερα των χωρών του Τρίτου Κόσμου.

Αποφασιστικής σημασίας για τη διεθνή θέση της χώρας ήταν η εξασφάλιση της ελληνικής συμμετοχής στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης με τη σύναψη της συμφωνίας σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα μετά από επίπονες διαπραγματεύσεις δύο ετών. Στις 9 Ιουλίου 1961 η Ελλάδα επρόκειτο να εξαργυρώσει τον ρόλο της ως ακρογωνιαίος λίθος του ΝΑΤΟ και να γίνει δεκτή τελικά στην αρχική ομάδα των έξι, ως πρώτο συνδεδεμένο μέλος. Το γεγονός αυτό, που αποτελεί καίρια τομή στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής του Καραμανλή, αποδεικνύει ταυτόχρονα τη σταθερή προσήλωσή του στην ιδέα της Ενωμένης Ευρώπης.

Για την υπογραφή της συμφωνίας Σύνδεσης σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι προσωπικές σχέσεις του Έλληνα πρωθυπουργού με Ευρωπαίους ηγέτες, όπως ο Γερμανός καγκελάριος Κόνραντ Άντεναουερ. Η Αθήνα ήταν πεπεισμένη κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη σύνδεση, όπως ανέφερε ο Καραμανλής σε

γράμμα στον Άντεναουερ τον Αύγουστο του 1960, ότι η ενεργός υποστήριξη της Δυτικής Γερμανίας θα μπορούσε να καλύψει ενδεχόμενες αρνητικές αντιδράσεις άλλων κρατών-μελών της Κοινότητας.

Στον ίδιο τόνο έγραφε ο Άντεναουερ στον Καραμανλή τον Φεβρουάριο του 1961, λίγο πριν από την υπογραφή της συμφωνίας:

«... Βλέπω στη σύνδεση της Ελλάδας με την Κοινότητα την καλύτερη εγγύηση, προκειμένου να αποφευχθεί αυτό που επανειλημμένα έχετε τονίσει, ο κίνδυνος δηλαδή να οδηγηθεί η ελληνική οικονομία σε εξάρτηση από το κομμουνιστικό μπλοκ, ένας κίνδυνος του οποίου τις μοιραίες συνέπειες όχι μόνο για τη χώρα σας αλλά και για όλη τη Δυτική Ευρώπη γνωρίζω καλά. Μάλιστα με έχει ιδιαιτέρως απογοητεύσει το ότι οι διαπραγματεύσεις για τη σύνδεση δεν έχουν ακόμη οδηγήσει στην επιδιωκόμενη συμφωνία... Μπορείτε πάντως σε κάθε περίπτωση να είστε πεπεισμένοι ότι η γερμανική κυβέρνηση θα επιδιώκει συνεχώς στο πλαίσιο των εκτιμήσεων της Κοινότητας να υπολογίζει τα δίκαια ελληνικά συμφέροντα...».

Αντιπαράθεση Καραμανλή - Παπανδρέου στη Βουλή για το «Ανήκομεν εις την Δύσιν», 13 Δεκεμβρίου 1974. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Καραμανλής υπογράφει τη Συνθήκη Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, 28 Μαΐου 1979.

Πράγματι, η Δυτική Γερμανία έδειξε κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ιδιαίτερη κατανόηση για τις ελληνικές ανάγκες και κάλυψε αρνητικές αντιδράσεις, υποστηρίζοντας την ελληνική πλευρά με υποδειγματικό τρόπο. Όταν υπογράφηκε η Συμφωνία, η γερμανική πλευρά τη χαρακτήρισε ένα δίκαιο συμβιβασμό ανάμεσα στις ελληνικές ανάγκες και τις οικονομικές δυνατότητες της ΕΟΚ, και ο Άντεναουερ έγραφε σε τηλεγράφημα στον Καραμανλή: «... *Είμαι πεπεισμένος ότι ο δεσμός της Ελλάδας με τα κράτη της Κοινότητας θα συμβάλει στην οικονομική ευδοκίμηση των χωρών μας και θα υπηρετήσει την ενδυνάμωση της ελεύθερης Ευρώπης*».

Αλλά και στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό η θέση της Συμφωνίας Σύνδεσης σε ισχύ τον Νοέμβριο του 1962 θα λειτουργούσε και ως πρόκληση για το σύνολο των δυνάμεων της χώρας, προκειμένου η τελευταία να αποκτήσει εφάμιλλο αναπτυξιακό επίπεδο με αυτό των έξι νέων

εταίρων της, αφού, παρά την ώθηση που έδινε στην ελληνική οικονομία η σύνδεση με την ΕΟΚ, η Ελλάδα είχε να καλύψει ακόμα πολύ δρόμο για να φτάσει το οικονομικό επίπεδο των άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

Σε κάθε περίπτωση, η Σύνδεση με την Ενωμένη Ευρώπη, η οικονομική ανάπτυξη της χώρας και η σταθερότητα στην εσωτερική και την εξωτερική πολιτική αποτελούσαν επιτεύγματα της διακυβέρνησης Καραμανλή, τα οποία είχαν βελτιώσει αισθητά τη διεθνή θέση της χώρας, όπως επιβεβαίωναν και οι διαδοχικές επίσημες επισκέψεις του Έλληνα πρωθυπουργού στη Δυτική Γερμανία, την Ιταλία, τη Γαλλία, την Αγγλία, στον Καναδά, στις ΗΠΑ, στο Βέλγιο, στην Ολλανδία, στο Λουξεμβούργο, στη Γιουγκοσλαβία, την Αίγυπτο και την Τουρκία, επισκέψεις που είχαν στόχο τη διεύρυνση της πολιτικής συνεργασίας και ταυτόχρονα την προσέλκυση επενδύσεων από το εξωτερικό.

Από την πολιτική αστάθεια και τη δικτατορία στη μεταπολίτευση

Η πρώτη οκταετής κυβερνητική θητεία του Καραμανλή θα διακοπεί όταν τον Ιούνιο του 1963 θα παραιτηθεί από την πρωθυπουργία, λόγω του ρήγματος στις σχέσεις του με τα Ανάκτορα, την ώρα που εντεινόταν και η εσωτερική πολιτική αντιπαράθεση με την αντιπολίτευση. Από το Παρίσι, όπου παρέμεινε από το 1963 ως το 1974, ο Καραμανλής θα διατηρούσε αδιάπλωτο ενδιαφέρον για τα ελληνικά πράγματα, αλλά απέφυγε κάθε ενεργό ανάμειξη στις εξελίξεις, που οδηγούσαν στη φθορά του πολιτεύματος και τελικά στην 21η Απριλίου 1967 στην αναστολή των δημοκρατικών λειτουργιών. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας οι σχέσεις της Ελλάδας με τον σκληρό πυρήνα της Ευρώπης περιήλθαν σε κατάσταση αναμονής.

Ήδη την περίοδο που προηγήθηκε της δικτατορίας, η κατάσταση στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της δεν επέτρεψε στην Ελλάδα να προχωρήσει σε δραστικές προσαρμογές των διοικητικών μηχανισμών και των οικονομικών δομών της, ώστε να επιτευχθεί σταδιακά η ενσωμάτωση της ελληνικής οικονομίας στην ευρωπαϊκή, όπως προέβλεπε η Συμφωνία Σύνδεσης

του 1961. Κατά τη διάρκεια της επταετίας εφαρμόστηκαν μόνον οι σχετικές με την τελωνειακή ένωση υποχρεώσεις της ελληνικής πλευράς και δεν υλοποιήθηκε οποιαδήποτε προσαρμογή θεσμών που θα προετοίμαζε το έδαφος για πλήρη ένταξη, ενώ και η οικονομική βοήθεια εκ μέρους της ΕΟΚ είχε “παγώσει” το 1967, όταν από το σύνολο των 125 εκατομμυρίων δολαρίων της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων είχαν απορροφηθεί τα 55.

Τον Δεκέμβριο του 1969, υπό την πίεση κυρίως των σκανδιναβικών αλλά και άλλων χωρών, η Ελλάδα αποχώρησε από το Συμβούλιο της Ευρώπης προκειμένου να προλάβει την καταδίκη της για καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επί της ουσίας επρόκειτο για αποπομπή από ένα θεσμό που λειτουργούσε ως θεματοφύλακας των αξιών του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου. Κατά τη διάρκεια της επταετίας ο Καραμανλής θα καταγγείλει το «*τυραννικό και νόθο*» καθεστώς, συμβάλλοντας με βαρυσήμαντες δηλώσεις τον Νοέμβριο του 1967, τον Σεπτέμβριο του 1969 και τον Απρίλιο του 1973 στη διαφώτιση της διεθνούς κοινής γνώμης και στην εμψύχωση του ελληνικού λαού.

Όταν το πραξικόπημα της χούντας στην

Κύπρο προκάλεσε την τουρκική εισβολή και απείλησε να σύρει την Ελλάδα απροετοίμαστη σε πόλεμο, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής θα κληθεί από τη στρατιωτική ηγεσία και τους εκπροσώπους του πολιτικού κόσμου να λάβει την εξουσία τα μεσάνυχτα της 23ης / 24ης Ιουλίου 1974. Με τη θριαμβική επάνοδό του στην Αθήνα, θα συγκροτηθεί υπό την προεδρία του κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με αποστολή την άμεση αντιμετώπιση της κυπριακής κρίσης και την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών.

Η επανεκκίνηση της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας

Η πτώση της δικτατορίας στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1974 έθεσε σε νέα βάση τις σχέσεις της Ελλάδας με την Ενωμένη Ευρώπη. Στο αμέσως επόμενο διάστημα ο Καραμανλής θα διασφαλίσει στη χώρα συνθήκες ομαλού πολιτικού βίου με την εξουδετέρωση των εστίων αντίδρασης κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στις 4 Οκτωβρίου 1974 θα ιδρύσει τη Νέα Δημοκρατία με ιδεολογικό στίγμα τον ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό, και επικεφαλής του νεοσύστατου αυτού σχηματισμού θα επικρατήσει πανηγυρικά στις πρώτες ελεύθερες εκλογές της 17ης Νοεμβρίου με ποσοστό 54% και 220 έδρες. Στις 8 Δεκεμβρίου 1974 θα διεξαχθεί δημοψήφισμα, εγκαθιδρύοντας οριστικά το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας και τερματίζοντας τη μόνιμη πολιτειακή διένεξη γύρω από το πολιτειακό ζήτημα. Η εκπόνηση και ψήφιση νέου Συντάγματος, τον Ιούνιο του 1975, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εμβάθυνση της δημοκρατίας σε όλα τα επίπεδα. Η Νέα Δημοκρατία θα διατηρηθεί στην εξουσία και στη δεύτερη μεταδικτατορική εκλογική αναμέτρηση τον Νοέμβριο του 1977 με ποσοστό 41% και 171 έδρες.

Παραμένοντας πρωθυπουργός από το 1974 ως το 1980 ο Κωνσταντίνος Καρα-

μανλής και πέρα από την παγίωση των δημοκρατικών θεσμών θα επιδιώξει τη θωράκιση της ασφάλειας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας (με τον υπερτριπλασιασμό των εξοπλιστικών δαπανών, τη δημιουργία εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας και τη διατήρηση ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, μέσω της εξασφάλισης αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας σε αναλογία 7 προς 10) και την εν γένει ενίσχυση της διεθνούς της θέσης με την εξεύρεση διπλωματικών ερεισμάτων και κυρίως με την έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, αφού τον Ιούνιο του 1975 ο ίδιος ο Έλληνας πρωθυπουργός κατέθεσε στο όνομα της ελληνικής κυβέρνησης προς τον πρόεδρο του Συμβουλίου Υπουργών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, υπουργό Εξωτερικών της Ιρλανδίας Γκάρρετ Φιτζγκέραλντ, αίτηση ένταξης ως μέλους με πλήρη δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Η ελληνική κυβέρνηση υπό την απειλή πολεμικής σύρραξης με την Τουρκία επιζητούσε κατά την περίοδο μετά την πτώση της χούντας τη θεμελίωση υγιών οικονομικών σχέσεων και κυρίως επεδίωκε την πλήρη ενσωμάτωση της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Ο Καραμανλής περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο πολιτικό της πατρίδας του πίστευε στην ένωση με την Ευρώπη για οικονομικούς, αλλά κυρίως και για εθνικούς λόγους, έχοντας την πεποίθηση ότι η ΕΟΚ θα εξασφάλιζε για την Ελλάδα τη σταθεροποίηση της δημοκρατίας. Ταυτόχρονα, επεδίωκε την ενίσχυση της ανεξαρτησίας και της θέσης της στο περιφερειακό και διεθνές σύστημα, με την ανάπτυξη σχέσεων και με άλλους δρώντες πέραν των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, ενώ επιθυμούσε η χώρα του, ως ευρωπαϊκή χώρα, να είναι «παρούσα» και να επηρεάζει τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και το πρότυπο της Ευρώπης.

Με τον πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ρού Τζένκινς, Βρυξέλλες, Ιανουάριος 1978. ΔΕΞΙΑ: Ομιλία Κωνσταντίνου Καραμανλή κατά την τελετή υπογραφής της συνθήκης ένταξης στην ΕΟΚ, Ζάππειο, Μάιος 1979.

Η ένταξη στην ΕΟΚ

Η πρώτη αντίδραση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην ελληνική αίτηση εκδηλώθηκε αρχικά από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η οποία σύμφωνα με το (τότε) άρθρο 237 της Συνθήκης της Ρώμης έπρεπε να διατυπώσει «γνώμη» πάνω στην αίτηση τρίτης χώρας για ένταξη στην Κοινότητα. Η Επιτροπή δημοσίευσε τη «γνώμη» της στις 28 Ιανουαρίου 1976, και ενώ αρχικά τόνιζε ότι πρέπει να δοθεί «σαφώς θετική απάντηση» στο αίτημα της Ελλάδας για ένταξη, εντούτοις πρότεινε θέσπιση προενταξιακής μεταβατικής περιόδου πριν από την πλήρη θεσμική ενσωμάτωση της χώρας προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι αναγκαίες οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Με παρέμβαση του Έλληνα πρωθυπουργού προς τις κυβερνήσεις των εννέα κρατών-μελών και ιδιαίτερα της Γαλλίας και της Γερμανίας, η πρόταση αυτή της Επιτροπής απορρίφθηκε. Έτσι, τον Ιούλιο 1976 άρχισαν οι διαπραγματεύσεις για

την ένταξη, οι οποίες ολοκληρώθηκαν με επίμονες προσπάθειες του Καραμανλή μετά από τρία χρόνια.

Η υπογραφή της Συνθήκης Εντάξεως στο Ζάππειο την 28η Μαΐου 1979 (η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1981) θα ήταν το επιστέγασμα μιας πολιτικής που ο ίδιος είχε εγκαινιάσει είκοσι χρόνια νωρίτερα. Στην ομιλία του στο Ζάππειο, ο Καραμανλής μεταξύ άλλων ανέφερε:

«[...] Η Ελλάδα προσέρχεται στην Ευρώπη με την βεβαιότητα ότι στα πλαίσια της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης εμπεδώνεται για όλα τα μέρη η εθνική ανεξαρτησία, κατοχυρώνονται οι δημοκρατικές ελευθερίες, επιτυγχάνεται η οικονομική ανάπτυξη και γίνεται με την συνεργασία όλων κοινός καρπός η κοινωνική και οικονομική πρόοδος. Και για να μετάσχουμε σ' αυτή την προσπάθεια, έχομε την απόφαση να επιχειρήσουμε τις διαρθρωτικές μεταβολές και τους θεσμικούς εκσυγχρονισμούς, που θα διευκολύνουν την πορεία μας. Έχομε συνείδηση των δυσχερειών.

Ευρωπαϊκή Σύνοδος Κορυφής στην Αθήνα, 4 Δεκεμβρίου 1983.

Αισιοδοξούμε, όμως, ότι με την πάνδημη κινητοποίηση, την διαρκή εγρήγορση, αλλά και την κατανόηση των εταίρων μας, θα ξεπεράσουμε τις δυσκολίες. Διδαχθήκαμε από τον κλασικό Ελληνισμό ότι “χαλεπά τα καλά”. Παράλληλα όμως, η χώρα μας φιλοδοξεί να συμβάλει, στο μέτρο των δυνατοτήτων της, στην πραγματοποίηση της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης, στην οποία βαθύτατα πιστεύει. Η Ελλάδα πιστεύει ότι μπορεί να προσφέρει την δυνατότητα ενός ευρύτερου καταμερισμού του έργου, με βάση τα συγκριτικά πλεονεκτήματά. Η γεωγραφική της θέση, το πολιτικό της παρελθόν και το πολιτιστικό της επίπεδο προσφέρουν τις προϋποθέσεις της αναπτύξεως ευρύτερων οικονομικών και πολιτιστικών σχέσεων με τον βαλκανικό και τον μεσογειακό χώρο. Η Ελλάδα είναι ο ακρίτας των ευρωπαϊκών συνόρων και ο μεσογειακός εξώστης της Κοινής Αγοράς. Με το εγκατεστημένο σε όλες τις Ηπείρους ανθρώπινο δυναμικό

της και με την ναυτιλιακή της δύναμη, μπορεί να συμβάλει και στην προβολή της ευρωπαϊκής ιδέας. [...]»

Η συμφωνία επικυρώθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο, ένα μήνα αργότερα, στις 28 Ιουνίου 1979, με το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου ως αξιωματική αντιπολίτευση να αποχωρεί από τη Βουλή, καταγγέλλοντας τη Συμφωνία ως «αποικιοκρατική», ενώ αντίθετα δύο μικρά αριστερά κόμματα, η ΕΔΑ του Ηλία Ηλιού και το ΚΚΕ Εσωτερικού του Λεωνίδα Κύρκου, υπερψήφισαν τη συμφωνία ένταξης.

Για να φτάσουν οι Ευρωπαίοι ηγέτες στη συμφωνία σημαντικό ρόλο έπαιξαν ασφαλώς και πάλι οι διαπροσωπικές επαφές. Έντονη μάλιστα ήταν στους ελληνικούς διπλωματικούς κύκλους η άποψη, ότι «χωρίς τον Χέλμουτ Σμιτ, η Ελλάδα δεν θα γινόταν μέλος της ΕΟΚ». Η προσωπική σχέση του Καραμανλή με τον Γερμανό καγκελάριο (όπως στο παρελθόν για τη συμφωνία σύνδεσης με τον Κόνραντ

Άντεναουερ), ο σεβασμός, η κατανόηση και η φιλία που αναπτύχθηκε μεταξύ τους από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και επηρεαζόταν θετικά και από το Γάλλο πρόεδρο Ζισκάρ ντ' Εσταίν, ήταν στοιχεία καθοριστικά όσον αφορά την τήρηση συγκεκριμένης στάσης εκ μέρους της Γερμανίας.

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η διεθνής θέση της Ελλάδας

Ο Καραμανλής έδωσε νέο περιεχόμενο στην εξωτερική πολιτική της χώρας, σε περιφερειακό και ευρύτερο διεθνές πλαίσιο, προκειμένου αυτή να ανταποκριθεί στα συμφέροντα της χώρας. Αποφάσισε την αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, όταν η Συμμαχία δεν αντέδρασε στην επέκταση της τουρκικής ζώνης κατοχής στην Κύπρο, παραμένοντας όμως στο πολιτικό της σκέλος, διατηρώντας έτσι τη δυνατότητα επανόδου, η οποία και πραγματοποιήθηκε υπό τον φόβο νέων κινδύνων για τη χώρα.

Ο ίδιος υπήρξε, επίσης, ο πρωτεργάτης της Διαβαλκανικής Συνεργασίας, ενώ το «άνοιγμά» του προς τις χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου κορυφώθηκε με την πρώτη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού στη Μόσχα και στο Πεκίνο το 1979. Ταυτόχρονα, ενίσχυσε την παραδοσιακή φιλία της Ελλάδας με τον Αραβικό Κόσμο, καθιστώντας τη χώρα συνδεδετικό κρίκο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με τη Μέση Ανατολή.

Παράλληλα με την εξωτερική πολιτική, ο Καραμανλής προωθούσε τα θετικά βήματα στο πεδίο της οικονομίας και στην εκτέλεση σημαντικών δημόσιων έργων, ενώ επέδειξε αξιόλογο έργο στην παιδεία, στον πολιτισμό (διάσωση μνημείων, πρόγραμμα ανασκαφών κ.ά.) και στον αθλητισμό (κατασκευή σύγχρονων

εγκαταστάσεων, όπως το Ολυμπιακό Στάδιο και το Στάδιο του Φαλήρου). Στο πλαίσιο των ευρύτερων οραματισμών του Καραμανλή για την προβολή της χώρας του διεθνώς εντάσσεται και η ρηξικέλευθη πρόταση για μόνιμη εκτέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ολυμπία.

Με τη θητεία του και ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας (1980-1985 και 1990-1995) επισφράγισε τη συμβολή του στην ενίσχυση του διεθνούς κύρους της χώρας του.

Η εικονογράφηση του άρθρου προέρχεται από το φωτογραφικό αρχείο του ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο. Γεγονότα και κείμενα*, 12 τόμοι, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής-Εκδοτική Αθηνών, 1992-1997. — «Κωνσταντίνος Καραμανλής: 60 χρόνια στο πολιτικό προσκήνιο», Αφιέρωμα: Ο Ελληνικός 20ός Αιώνας – Τα Πρόσωπα, εφημερίδα *Τα Νέα*, 23/10/1999. — *Καραμανλής 1907-1998. Μια πολιτική βιογραφία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2012.

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου & Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα* (3 τόμοι), Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 2008.

Σωτήρης Ριζάς, *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Η Ελλάδα από τον Εμφύλιο στη Μεταπολίτευση*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2018.

C. M Woodhouse, *Καραμανλής: ο ανορθωτής της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Μορφωτική Εστία, Αθήνα 1982.

<https://ikk.gr>

<https://www.mfa.gr/>

exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html

Ο Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος είναι Κύριος ερευνητής στο Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού (ΚΕΙΝΕ) της Ακαδημίας Αθηνών.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

της ΜΑΡΙΑΣ ΣΑΜΠΑΤΑΚΑΚΗ

Στοχεύσεις και παράμετροι της μεταπολιτευτικής οικονομίας

Για τη μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία και τον κοινοβουλευτισμό χρειάστηκαν θεσμικού χαρακτήρα αλλαγές που, όπως ήταν φυσικό, επέδρασαν και στην οικονομία. Η χάραξη οικονομικής πολιτικής, η λειτουργία των κρατικών δομών που τη συνοδεύει, η διαμόρφωση πλαισίου για την επιχειρηματική δραστηριότητα, τα ποσοστά εξωστρέφειας ή εσωστρέφειας και ο τρόπος διαχείρισης της δημόσιας περιουσίας διαφέρουν ριζικά ως ύφος, αντίληψη και πρακτική σε κάθε περίπτωση. Οι στοχεύσεις ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος που στηρίζεται στην επιβολή δεν είναι ίδιες με τις αντίστοιχες μιας εκλεγμένης δημοκρατικά κυβέρνησης. Με την επανεμφάνισή του στα πολιτικά πράγματα της χώρας το 1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επιχειρεί να τοποθετήσει αυτά τα ζητήματα σε κανονικότερες διαστάσεις, ανοίγοντας έναν νέο κύκλο –αυτόν της λεγόμενης «μεταπολιτευτικής» περιόδου– και στον τομέα της οικονομίας.

Από την Ανασυγκρότηση στη Μεταπολίτευση

Ήδη από τη δεκαετία του 1950 το πολιτικό προφίλ του Κωνσταντίνου Καραμανλή είχε ταυτιστεί με στρατηγικές ανάπτυξης και τον εκσυγχρονισμό των υποδομών της χώρας. Αρχικώς ως αρμόδιος επί αυτών των θεμάτων υπουργός της κυβέρνησης Παπάγου και αργότερα ως πρωθυπουργός, ο Καραμανλής «έχτισε» πάνω στη μεταπολεμική πολιτική ανόρθωσης και σταθεροποίησης της οικονομίας που είχαν ακολουθήσει οι Καρτάλης και Μαρκεζίνης.

Βασικό χαρακτηριστικό εκείνου του μοντέλου ήταν ο κυρίαρχος ρόλος του κράτους, καθώς αυτό επέτασσαν οι ανάγκες της εποχής. Γι' αυτό και σε πλείστες όσες περιπτώσεις η επίσημη πολιτική περί οικονομίας εμφανίζει μια σχετική αμφιθυμία ως προς τις επιλογές της. Έπειτα από έναν παγκόσμιο και έναν εμφύλιο πόλεμο που άφησαν πίσω τους τεράστιες υλικές καταστροφές, η επανεκκίνηση της οικονομίας απαιτούσε για λόγους ευνόητους κεντρικό σχεδιασμό από την επίσημη πολιτεία, την αφοσίωση και

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής θεμελιώνει το υδροηλεκτρικό φράγμα του Πουρναρίου στην Άρτα, Σεπτέμβριος 1975. ΚΑΤΩ: Ενημερώνεται για την πρόοδο των γεωτρήσεων στο κοιτάσμα του Πρίνου, 22 Νοεμβρίου 1975.

Ομιλία Κ. Καραμανλή στο Α΄ Πανελλήνιο Εξαγωγικό Συνέδριο στο Χίλτον, 17 Μαΐου 1976.
ΚΑΤΩ: Κατά την υπογραφή της Εθνικής Συλλογικής Σύμβασης, 26 Ιανουαρίου 1977.

τον άμεσο έλεγχο της. Ο Π. Καζάκος επισημαίνει σχετικά (στο: «Η ελληνική οικονομία, 1949-1967: Ανασυγκρότηση και ανάπτυξη», σ. 228, βλ. βιβλιογραφία): «... το κράτος δεν στηρίχθηκε απλά και μόνο στις δυνάμεις της αγοράς, αλλά, ταυτόχρονα, δραστηριοποιήθηκε ολοένα και περισσότερο με κύριο σκοπό να κατευθύνει και ενθαρρύνει την ανάπτυξη. Ιδρύθηκαν νέοι κρατικοί θεσμοί ή οργανισμοί ή αναδιαρθρώθηκαν με βάση τις αποκτούμενες εμπειρίες. Και συχνά το κράτος συνέδεε τα μέτρα με τα οποία ενθάρρυνε την ιδιωτική πρωτοβουλία με αποθαρρυντικές ενέργειες. Είναι φανερό, ότι δεν είχε ξεκάθαρη και οριστική αντίληψη για την κατανομή των ρόλων ανάμεσα σε αυτό και την αγορά [...] Το 1959 το 34% του συνόλου των παγίων κεφαλαίων των βιομηχανικών επιχειρήσεων ανήκε στο κράτος». Κατά την τελευταία περίοδο της οκταετούς διακυβέρνησης Κ. Καραμανλή καταρτίζεται και το πρώτο πενταετές αναπτυξιακό πρόγραμμα που συνοψίζει τη φιλοσοφία της οικονομικής του πολιτικής. Αναφέρει ο Καζάκος πως είναι η κυβέρνηση που «αναλαμβάνει πρωτοβουλίας διά να προωθήσει την ίδρυση σειράς βασικών και άλλων μεγάλων βιομηχανικών μονάδων» (Υπουργείο Συντονισμού, Πενταετές πρόγραμμα οικονομικής αναπτύξεως, Αθήνα 1960).

Η φιλοσοφία και η εμπειρία εκείνης της περιόδου επιδρά σαφώς στις μεταπολιτευτικές αντιλήψεις του Καραμανλή για τον τρόπο οργάνωσης της οικονομίας. Η χαρακτηρισθείσα ως «σοσιαλμανία» πολιτική που εφαρμόζει από το 1974 και έπειτα έχει τις ρίζες της σε πρακτικές που υιοθετήθηκαν ήδη από την πρώτη πρωθυπουργική του θητεία.

Η κληρονομιά της δικτατορίας

Έπειτα από μία περίπου πενταετία από το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967, τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας

παρουσιάζουν επιδείνωση. Ο Σπύρος Μαρκεζίνης, που προΐσταται στο «άνοιγμα» των Συνταγματάρχων προς τους πολιτικούς και αναλαμβάνει να διαχειριστεί αυτά τα ζητήματα, γράφει χαρακτηριστικά (στο: *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, τόμ. 3ος, 1952-1975, σ. 189-191, βλ. βιβλιογραφία): «Ως προς την οικονομία, ήδη από τους τελευταίους μήνες του 1972 είχαν αρχίσει να εμφανίζονται επικίνδυνα προβλήματα. Δέκα περίπου μέρες μετά την ορκωμοσία της Κυβερνήσεως απεφασίσθη η άμεση εφαρμογή πολιτικής λιτότητας και περιοτολής των δημοσίων δαπανών. [...] Με την αναγγελία των πρώτων μέτρων, τα οποία απέβλεπαν στην αντιμετώπιση των πληθωριστικών πιέσεων, προανηγγέλλετο ότι πέραν της αυξήσεως των τιμών των καυσίμων εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίσεως, η Κυβέρνηση θα προέβαινε και στην καθιέρωση δελτίου. [...] Ο Υπουργός Εμπορίου Ν. Γρηγοριάδης εισηγήθη τη λήψη μέτρων για τον περιορισμό της καταναλώσεως βενζίνης και ηλεκτρικού ρεύματος και τη θέσπιση του δελτίου για τη βενζίνη, από τις 10 Ιανουαρίου 1974, με αντικειμενικό σκοπό τον περιορισμό της καταναλώσεως της κατά 25% περίπου. Ο περιορισμός εκείνος αντιπροσώπευε, για την εποχή, συνάλλαγμα ίσον προς το απαιτούμενο για την αγορά ποσότητας 1.000.000 περίπου τόννων μαζούτ, ήτοι του 40% των συνολικών αναγκών της ελληνικής βιομηχανίας». Ενώ και ο Υπουργός Συντονισμού και Προγραμματισμού Θάνος Καψάλης σε επιστολή που παραθέτει ο Μαρκεζίνης συναινεί στο ότι «η κατάσταση επεδεινούτο εκ των αλληπαλλήλων αυξήσεων της τιμής των πετρελαίων και των ναύλων, η δε προοπτική διά την περαιτέρω πορεία των ήτο ζοφερωτάτη. Αι εντεύθεν συναλλαγματικά και δημοσιονομικά συνέπειαι προεμνηνύοντο καταστρεπτικά και αν ακόμη αι δυσχέρειαι εφοδιασμού τελικώς παρεκάμπτοντο».

Ο Καραμανλής εκφωνεί την ομιλία του στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης, Σεπτέμβριος 1979. ΚΑΤΩ: Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και ο Ευάγγελος Αβέρωφ προσέρχονται στην τελετή εγκαινίων του εργοστασίου της ΕΑΒ, Τανάγρα, 18 Δεκεμβρίου 1979. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Εγκαινιάζει το υδρευτικό φράγμα του Μόρνου, Μάιος 1979.

Όταν ο Καραμανλής επιστρέφει από το Παρίσι στην Αθήνα, η οικονομία που παραλαμβάνει παρουσιάζει συμπτώματα αστάθειας. Πληθωρισμός, πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας στην οποία είχε στηριχθεί σε σημαντικό βαθμό η οικονομία της δικτατορίας, ενώ πτωτική τάση εμφανίζουν οι τομείς της γεωργίας και της παραγωγής μεταλλευμάτων. Την ύφεση επιδεινώνει και η μείωση στην εισροή συναλλάγματος. Τα γεγονότα στην Κύπρο και το πολεμικό κλίμα που επικρατεί στις ελληνοτουρκικές σχέσεις επιδρά αρνητικά τόσο στον τουρισμό όσο και στην αποστολή των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας που σχηματίζει ο Καραμανλής αρχικώς και οι κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας στη συνέχεια καλούνται

να αντεπεξέλθουν στα προαναφερθέντα, προωθώντας παράλληλα τον εκδημοκρατισμό των δομών αλλά και το «άνοιγμα» στην κοινή αγορά και το διεθνές περιβάλλον με πιο σύγχρονους και πραγματιστικούς όρους.

Μεταπολίτευση και «σοσιαλμανία»

Βασικός εκφραστής της μεταπολιτευτικής οικονομικής πολιτικής αναδεικνύεται ο υπουργός Συντονισμού Παναγής Παπαληγούρας. Το 1976 το αρμόδιο υπουργείο προχωρά στην κατάρτιση ενός σχεδίου ανάπτυξης με πενταετή προοπτική. Οι κύριες κατευθύνσεις του δεν διαφέρουν ιδιαίτερα από αυτές των αντίστοιχων προγραμμάτων της δεκαετίας του 1950. Ο ίδιος ο Καραμανλής κάνει λόγο για «ελεύθερη οικονομία» στα πρότυπα της κοινής

Εγκαινιάζει τις πετρελαϊκές εγκαταστάσεις στη Νέα Καρβάλη Καβάλας, Μάιος 1981.

αγοράς αλλά παράλληλα τονίζει ότι αυτή δεν έχει «καμμίαν απολύτως σχέσιν με την λεγομένη “φιλελεύθερη” οικονομική πολιτική των ιστορικά ξεπερασμένων συστημάτων που ίσχυσαν μέχρι και των αρχών του αιώνος».

Έως το 1979 θα επιχειρηθεί η εφαρμογή περιορισμένης κλίμακας μεταρρυθμίσεων προκειμένου να προετοιμάσουν ή να διευκολύνουν την ένταξη της οικονομίας στο περιβάλλον της ΕΟΚ. Ωστόσο αποδεικνύονται ανεπαρκείς, ενώ και η διόγκωση του κράτους (ιδίως μέσω της κρατικής επιχειρηματικότητας) προκαλεί προβλήματα ανταγωνιστικότητας. Κρατικοποιήσεις τραπεζών και βιομηχανιών, μεταφορικών εταιρειών και ίδρυση νέων οργανισμών στους τομείς της ενέργειας, των κατασκευών, της πολεμικής βιομηχανίας, της αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας, της προώθησης των εξαγωγών κ.ά. συνθέτουν το νέο προφίλ της οικονομίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθούν ορισμένοι παράμετροι που έπαιξαν προφανώς ρόλο στην πρακτική που ακολούθησε ο Καραμανλής τη συγκεκριμένη περίοδο: πρώτα και κύρια η αποκομισθείσα προηγούμενη κυβερνητική εμπειρία. Σε έγγραφο του αμερικανικού State Department η βασίλισσα Φρειδερίκη εμφανίζεται (στις αρχές της δεκαετίας του 1960) επικριτική και κατηγορεί τον πρωθυπουργό για απροθυμία κάλυψης δαπανών της βασιλικής οικογένειας. Βασικό μέλημα του Καραμανλή θα αποτελέσει η απαλλαγή από τέτοιου είδους «αγκυλώσεις» όταν θα επιστρέψει στην Ελλάδα το '74. Δεύτερον, η στάση εγχώριων επιχειρηματικών κύκλων τόσο στην παλαιά ρήξη του με το Παλάτι όσο και η σχέση τους με το δικτατορικό καθεστώς. Επόμενο είναι πως με την επάνοδό του θα επιχειρήσει να τους

αποδυναμώσει. Τρίτον, η γενική συνθήκη, η πίεση που ασκούν οι προσδοκίες της κοινής γνώμης και επιδρά σαφώς στις αποφάσεις (ιδίως αν αναλογιστεί κανείς ότι η «μεταπολίτευση» θα μπορούσε να σταθεροποιηθεί μόνο μέσω αλλαγών και ανταπόκρισης –έστω και μερικής– στα αιτήματα του καιρού και της πλειοψηφίας).

Παρά τις αδυναμίες που παρουσιάζει το οικονομικό εγχείρημα της μεταπολιτευτικής περιόδου και που εκδηλώνεται με τη μορφή π.χ. εμπορικού ελλείμματος εισαγωγών-εξαγωγών, στασιμοληθωρισμού κ.ά., η περίοδος αμέσως μετά την πτώση της χούντας διαπνέεται από γενική αισιοδοξία. Στο κλίμα αυτό συντελούν οπωσδήποτε η ανάπτυξη σοβαρών δομών στον τομέα της βιομηχανίας και η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.

Η εικονογράφηση του άρθρου προέρχεται από το φωτογραφικό αρχείο του ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πάνος Καζάκος, «Η ελληνική οικονομία 1949-1967, Ανασυγκρότηση και Ανάπτυξη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 223-237.

— «Η ελληνική οικονομία κατά τη μετάβαση και τη σταθεροποίηση της Δημοκρατίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 317-323.

Σπυρίδων Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος*, τόμ. 3ος, 1952-1975, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 1994.

Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας. Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Εκδόσεις Εστία, 1997.

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμ. 8, 9 & 10.

Η Μαρία Σαμπατακάκη είναι ιστορικός, δημιουργός της ομάδας δημόσιας Ιστορίας ιστορισταί, συνεργάτιδα του Πανεπιστημίου Μάζαρικ του Μπρνο, Τσεχία.

ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

της ΜΑΡΙΕΤΤΑΣ ΜΙΝΩΤΟΥ

Αναδιφώντας τις αρχειακές πηγές, επιχειρείται η παρουσίαση των κεντρικών αξόνων της πολιτικής που σχεδίασε και υλοποίησε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στις δύο πρωθυπουργικές (1955-1963, 1974-1980) και προεδρικές του θητείες (1980-1985, 1990-1995) στο πεδίο του πολιτισμού. Ξεκινώντας τις δράσεις του στον χώρο αυτό, ήδη από τα πρώτα υπουργικά του βήματα, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη συνέχεια, από τα ύψιστα αξιώματα τα οποία κατείχε, αφήνοντας ανεξίτηλη την προσωπική του σφραγίδα.

Ο Καραμανλής, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα «ρεαλιστή» πολιτικού, όπως ο ίδιος έλεγε –«... *Ανήκω στην Σχολή εκείνων, οι οποίοι πιστεύουν ότι η πολιτική γίνεται περισσότερο με πράξεις και λιγότερο με λόγους...*»–, είχε ένα σαφές όραμα και σχέδιο για τα πολιτιστικά ζητήματα. Το στρατηγικό του αυτό σχέδιο το είχε εντάξει στον γενικότερο πολιτικό του σχεδιασμό, ο οποίος διαπνεόταν από ένα ριζοσπαστικό εκσυγχρονισμό, πολιτικό και οικονομικό, με απώτερο στόχο την οργανική ένταξη στον ενοποιητικό κορμό της Δυτικής Ευρώπης και τη διασφάλιση κοινωνικής συνοχής και βελτίωσης του επιπέδου ζωής του πολίτη. Με έμπνευση, σύστημα και επιμονή,

επένδυσε στον «πολιτισμό του ύψους» αναγνωρίζοντας ότι εκπορεύονται από αυτόν τα ύψιστα αγαθά, όπως η δημοκρατία, η παιδεία, η ελευθερία του λόγου και της σκέψης, η ισότητα και η κοινωνική ευημερία. Σταθερή του πεποίθηση ήταν ότι ο πολιτισμός είναι δημόσιο αγαθό και ισχυρό πολιτικό δικαίωμα που δημιουργεί ένα ευνοϊκό περιβάλλον για πολιτικό στοχασμό και διαμορφώνει την ταυτότητα ενός λαού. Κατά τη διάρκεια της πολιτικής του πορείας οργάνωσε από τις θέσεις ευθύνης του τις αντίστοιχες κρατικές υποδομές και ενεθάρρυνε ιδιωτικές πρωτοβουλίες, για να λάβει ο πολίτης και η χώρα στο σύνολό της πολυσήμαντα οφέλη.

Ο Καραμανλής στα εγκαίνια της Εθνικής Πινακοθήκης μαζί με τον Κωνσταντίνο Τσάτσο, Μάιος 1976. ΚΑΤΩ: Επιθεωρεί τα εκτελούμενα έργα συντήρησης των μνημείων της Ακρόπολης, 29 Σεπτεμβρίου 1976.

Ο Καραμανλής με τους Μάνο Χατζιδάκι και Μενέλαο Παλλάντιο ενημερώνεται για τα έργα στο νέο κτίριο του Ωδείου Αθηνών, 9 Σεπτεμβρίου 1979.

Αν και είχε κρίσιμα εθνικά ζητήματα να επιλύσει και στην πρώτη και στη δεύτερη πρωθυπουργική του θητεία, επέδειξε αμέριστο και σταθερό ενδιαφέρον για την προώθηση των θεμάτων που αφορούσαν την πολιτιστική ζωή της χώρας, γιατί πίστευε ακράδαντα ότι η πολιτιστική ανάπτυξη μπορούσε να λειτουργήσει ως εργαλείο κοινωνικής συνοχής, άμβλυνσης παθών και κοινωνικής γαλήνης και ευημερίας. Στην πρώτη οκταετία, οι μνήμες του εμφυλίου, οι πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις που αυτός προκάλεσε, οι καταστροφές που είχαν συντελεστεί στη δεκαετία του '40 στις υποδομές, από τη μια πλευρά, καθώς και οι εξωτερικές εξαρτήσεις από την άλλη, δημιουργούσαν ένα ασφυκτικό πλαίσιο για τον πολίτη. Αντίστοιχα, σε τεντωμένο σχοινί ξεκίνησε και τη δεύτερη πρωθυπουργία με πρωταρχικό μέλημα την αποκατάσταση της Δημοκρατίας και την ομαλή επαναλειτουργία των θεσμών, αντιμετώπισε άμεσα το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Κύπρο, ομαλοποίησε την πολιτική ζωή, καταρ-

τώντας με δημοψήφισμα τη μοναρχία, εκσυγχρόνισε τον κοιμματικό βίο της χώρας με νέα σχήματα και νομιμοποιώντας το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας.

Παρ' όλες τις παραπάνω αντικειμενικά δύσκολες συγκυρίες και λαμβάνοντας υπόψη ότι τα αποτελέσματα στον πολιτιστικό τομέα είναι κατά πολύ ποιοτικά και άρα σε πολλές περιπτώσεις μη μετρήσιμα, ο Καραμανλής κατέλιπε ως παρακαταθήκη στην ελληνική κοινωνία πολύπλευρο και αξιοσημείωτο ποιοτικό και ποσοτικό έργο. Αυτό το επέτυχε με την προσεκτική εκτίμηση των εσωτερικών και διεθνών δεδομένων και τη μετέπειτα αποτελεσματική δράση, αξιοποιώντας τους διαθέσιμους πόρους και εξασφαλίζοντας νέους, έχοντας πάντα υπόψη ότι η κατάλληλη χρονική στιγμή αποτελεί τη βασική παράμετρο για την επιτυχία των πολιτικών του επιλογών, δημιουργώντας δίκτυα και συνεργασίες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, επιλέγοντας σημαντικές και άξιες προσωπικότητες να συμπορευτούν μαζί του για την υλοποίηση των στόχων.

Ξεναγείται στον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας μαζί με τον Λουί Γκιραντού, 27 Απριλίου 1980.

Η πολιτική του στηριζόταν σε ένα ισχυρό σύνολο αξιών και ιδανικών που με σταθερότητα και πίστη ακολουθούσε. «... Από πεποίθηση», έλεγε, «... είμαι οπαδός του μέτρου, που αποτελεί την βάση της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη. Δεν αγνοώ όμως τον Πλάτωνα που μας διδάσκει ότι για να πραγματοποιηθούν μεγάλα έργα, χρειάζεται οραματισμός...».

Η βασική παράμετρος στην οποία στήριξε την πολιτική που εφάρμοσε ήταν ότι η πολιτιστική πρόοδος είναι δυνατόν να αποτελέσει τη σύγχρονη «Μεγάλη Ιδέα» του Ελληνισμού με απώτερους στόχους να ανυψώσει την πολιτιστική στάθμη της χώρας, να την καταστήσει διεθνές και κυρίως πολιτιστικό κέντρο της Ευρώπης. Ο ίδιος ανέφερε: «...το όραμα της πολιτιστικής προόδου της μικράς Ελλάδος ημπόρει να αποτελέσει την σύγχρονη Μεγάλη Ιδέα του Ελληνισμού, μιαν Ιδέαν που θα διεγείρει και θα συνεγείρει τις πνευματικές αρετές του έθνους... Στόχος της κυβερνήσεως είναι να δημιουργηθούν στον τόπο μας δυνατότητες, ώστε η Ελλάς

να ακτινοβολεί πνευματικά και να αποτελεί πόλο έλξεως για τους ανθρώπους που πιστεύουν στις πολιτιστικές αξίες. Διότι, όπως είπα και άλλοτε, αν δεν μπορούμε να συναγωνιστούμε στον υλικό τομέα τις μεγάλες και πλούσιες χώρες, ημπορούμε ασφαλώς να τις συναγωνιστούμε στον πολιτιστικό τομέα...».

Τους στόχους του αυτούς θεωρούσε ότι θα τους υλοποιήσει υιοθετώντας την ευρωπαϊκή προοπτική, προσδένοντας τη χώρα σε ασφαλές αγκυροβόλιο, στον κορμό της Ενωμένης Ευρώπης.

Ο Κ. Καραμανλής αναγνωρίζεται ως ο βασικός αρχιτέκτονας της ευρωπαϊκής πορείας της και χάρη στη δική του διορατικότητα η Ελλάδα καταξιώθηκε ιστορικά ως η πρώτη χώρα που συνδέθηκε το 1961 με το νεοπαγές σχήμα της ΕΟΚ, ταυτίζοντας με αυτό, το πολιτικό και οικονομικό της μέλλον. Στη δεύτερη πρωθυπουργική του θητεία ολοκλήρωσε την πολιτική του αυτή με την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1979. Με την πράξη του αυτή

άνοιξε τον δρόμο για τη συμμετοχή της χώρας στον σκληρό πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την υπέρβαση του βαλκανικού της περιγύρου, με την οργανική πια ένταξή της το 1981, ως το δέκατο μέλος της ΕΟΚ. Όπως ο ίδιος δήλωνε: «... *Γεωγραφικά η Ελλάς ανήκει στη Βαλκανική. Πολιτιστικά όχι μόνο ανήκει στην Ευρώπη, αλλά είναι και η πηγή του ευρωπαϊκού πολιτισμού... ακόμα και το όνομα «Ευρώπη» είναι ελληνικό...*». Αναφερόμενος στον κλασικό πολιτισμό υποστήριζε ότι «... *ανέδειξε την προσωπικότητα του ανθρώπου και οριοθετώντας την έννοια της Ελευθερίας, προσδιόρισε το ιδανικό του Μέτρου και καθιέρωσε την δύναμη του Λόγου. Είναι η υπέρτατη έκφραση του πνεύματός της, στις ιδέες και στις αξίες του οποίου οφείλει την αφειρητή η ευρωπαϊκή συνείδηση και η πολιτισμένη ανθρωπότητα τη γραμμή του πολιτισμού της...*».

Η θεσμική ενσωμάτωση της Ελλάδας στην Ενωμένη Ευρώπη αποτελούσε για τον Καραμανλή μοχλό πολιτιστικής προόδου και «αναγέννησης» της χώρας στη σύγχρονη εποχή. Είχε από πολύ νωρίς συνειδητοποιήσει ότι έπρεπε να απαλλάξει την Ελλάδα από τη μακραιώνη πενία, και να την εισαγάγει σε σταθερή τροχιά πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας, ισχυροποιώντας τη διεθνή της θέση και εξασφαλίζοντας τα εθνικά της συμφέροντα. Τότε οι πολίτες θα μπορούσαν απαλλαγμένοι από τα οικονομικά και πολιτικά προβλήματα που τους ταλάνιζαν επί δεκαετίες να αποκτήσουν την πνευματική καλλιέργεια και ψυχική τους ηρεμία και να ασχοληθούν ενεργά με την πολιτιστική αναβάθμιση της χώρας: «... *Η ευτυχία ενός λαού εξαρτάται περισσότερο από την ποιότητα της ζωής του παρά από τον πλούτο που διαθέτει. Και αυτή την ποιότητα τη δίνει παράλληλα με την ψυχική, η πολιτιστική του καλλιέργεια...*».

Σε όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, και κατά τη διάρκεια της πρώτης

και της δεύτερης πρωθυπουργικής θητείας, για τη σύνδεση και την ένταξη αντίστοιχα, όπως διαφαίνεται από τις ομιλίες, τις συνεντεύξεις, τις δηλώσεις, ο Καραμανλής δεν έπαυσε να χρησιμοποιεί ως «ακαταμάχητο όπλο» την αδιάλειπτη ιστορική και πολιτιστική παρουσία της Ελλάδας διαμέσου των αιώνων, γεγονός που καταστόυσε αδιανόητο να υπάρξει ενωμένη Ευρώπη χωρίς την Ελλάδα. Πίστευε ότι η ιστορική μοίρα είχε τοποθετήσει την Ελλάδα στη ρίζα της Δυτικής Ευρώπης, με την οποία ήταν από αιώνες συνδεδεμένη. Οι ελληνικές αξίες είχαν γίνει αξίες της Ευρώπης και συγκεκριμένα σε κείμενό του αναφέρει: «... *η Ευρώπη είναι οικείος χώρος για την Ελλάδα. Ο δυτικοευρωπαϊκός πολιτισμός είναι η σύνθεση του ελληνικού πνεύματος, που εισέφερε την ιδέα της ελευθερίας, της αλήθειας και της ομορφιάς, του ρωμαϊκού πνεύματος, που εισέφερε την ιδέα του Κράτους και του δικαίου, και του χριστιανικού πνεύματος, που εισέφερε την πίστη και την αγάπη, και που έχει και αυτό βαθύτατα επηρεασθεί από τις ηθικές αρχές του κλασικού πολιτισμού. Η Ελλάς έδωσε ακόμα και το όνομά της στην Ευρώπη. Επάνω σ' αυτό τον πολιτισμό καλούμεθα να δημιουργήσουμε την Ηνωμένη Ευρώπη, τη Νέα Ευρώπη. Και είναι φυσικό και αυτονόητο η Ελλάς και να θέλει και να δικαιούται να ενώσει τις δυνάμεις της στην κοινή προσπάθεια των ευρωπαϊκών λαών...*».

Η συστηματική αυτή αναφορά της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας ως ισχυρό διαπραγματευτικό όπλο ενίσχυε διπλωματικά τη χώρα και ενδυνάμωνε τη γεωπολιτική της θέση στις λεπτές ισορροπίες του Ψυχρού Πολέμου. Ο Καραμανλής πίστευε επίσης ότι η χώρα μας μπορεί να παίξει ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση του νέου προσώπου της ευρωπαϊκής ηπείρου και ισχυριζόταν ότι: «... *Η Ελλάς με την πνευματική κληρονομία*

Στην τελετή θεμελίωσης του Πολιτιστικού Κέντρου Αθηνών, 9 Μαΐου 1981.

της, την ακτινοβολία του Ελληνισμού αλλά και τη ζωντάνια του λαού της ημπορεί να συμβάλει πολιτικά, ηθικά και πολιτιστικά στην πραγματοποίηση της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης...».

Ο Καραμανλής τιμήθηκε με κορυφαία βραβεία για την πολιτική του αυτή και μέσα από τη δική του τιμητική διάκριση αναδείχτηκε η Ελλάδα, η ιστορία και ο πολιτισμός της: το Διεθνές Βραβείο Καρλομάγνου, το βραβείο Σουμάν και το βραβείο Ωνάση. Παράλληλα, τιμήθηκε από ανώτατα πνευματικά Ιδρύματα του εξωτερικού και της Ελλάδας: Πανεπιστήμιο της Σορβόνης, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο κ.ά. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επίσης έδωσε το όνομά του σε κομβικό σημείο ως αναγνώριση της προσωπικότητάς του και των διορατικών επιλογών του.

Πριν επιχειρηθεί η συνολική παρουσίαση των κύριων δράσεών του στο τομέα του πολιτισμού, κρίνεται στο σημείο αυτό να επισημανθεί ο καθοριστικός ρόλος που έπαιξαν οι συνεργάτες του και γενικότερα οι άνθρωποι που εντάχθηκαν στον «κύκλο πολιτισμού» που είχε δημιουργήσει

γύρω του, έχοντας πάντα ως απώτερο σκοπό την εντατικοποίηση των προσπαθειών για διάσωση, διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, πέρα από κομματικούς διαχωρισμούς και έριδες.

Ο Καραμανλής είχε μεγάλη εμπιστοσύνη στο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας. Η αξιοποίησή του και ο ρόλος της πνευματικής ηγεσίας για την πολιτιστική καλλιέργεια του λαού αποτελούσαν καίριες επιδιώξεις της κυβερνητικής του πολιτικής. Τόνιζε δε: «... η στοργή του Κράτους προς τους πνευματικούς δημιουργούς αποτελεί μία από τις βασικές και τις πιο μακρόπνοες επιδιώξεις της κυβερνητικής προσπάθειας. Γιατί η χώρα μας εκτός από τον πλούτο και την μοναδικότητα της προγονικής κληρονομιάς της διαθέτει και ένα ανθρώπινο δυναμικό που αποδεικνύει και σε διεθνές επίπεδο με σημαντικές επιδόσεις τη δημιουργικότητά του...».

Τις αρχές που ενέπνεαν τον ίδιο μεταλαμπάδευε τόσο στο στενό του επιτελείο όσο και στο ευρύτερο περιβάλλον των συνεργατών του. Ο λειτουργικός κώδικας των πεποιθήσεων (Belief system) και των πολιτιστικών του αξιών ενισχυόταν και

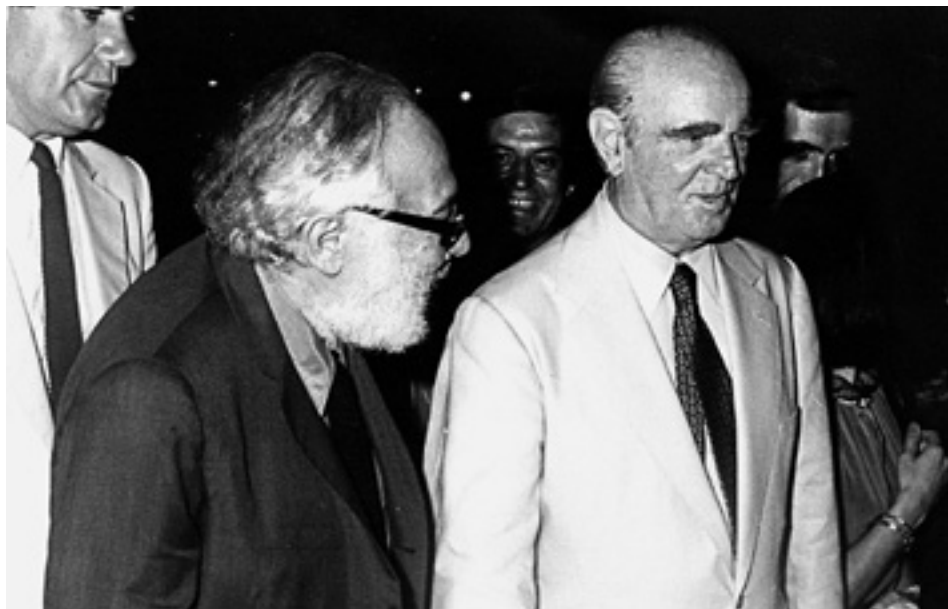
Ο Καραμανλής ενημερώνεται από τον Μανόλη Ανδρόνικο για τις ανασκαφές στη Βεργίνα, 26 Μαΐου 1981. ΔΕΞΙΑ: Ομιλία Κ. Καραμανλή στην Πνύκα κατά τον εορτασμό των 20 χρόνων από τη σύσταση της Διεθνούς Ολυμπιακής Ακαδημίας, 6 Ιουλίου 1981.

συνδιαμορφωνόταν επίσης σε σταθερή βάση από επιρροές των διακεκριμένων προσωπικοτήτων από τον χώρο του πνεύματος και του πολιτισμού που επέλεγε να έχει κοντά του, να συνεργάζεται, να συνδιαλέγεται, και στις οποίες εμπιστευόταν καίριες πτυχές υλοποίησης της κυβερνητικής πολιτικής. Λειτουργούσε, δηλαδή, το αμφίδρομο παραγωγικό «μπόλιασμα ιδεών».

Την υλοποίηση των επιδιώξεων και πρωτοβουλιών του σχετικά με τον πολιτισμό στο κυβερνητικό πεδίο την εμπιστεύτηκε σε αξιόλογες πολιτικές και πνευματικές προσωπικότητες με βαθιά παιδεία, όπως ενδεικτικά αναφέρονται ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ο Γεώργιος Ράλλης, ο Κωνσταντίνος Τρυπάνης, ο Γεώργιος Πλυτάς, ο Δημήτριος Νιάνις, ο Ιωάννης Βαρβιτσιώτης και πολλές ακόμα σημαντικές προσωπικότητες. Τοποθέτησε επίσης σε καίριες θέσεις σημαντικών πνευματικών και καλλιτεχνικών φορέων προσωπικότητες που άφησαν εποχή: τον Αιμίλιο Χουρμούζιο στο Εθνικό Θέατρο, τον Σωκράτη

Καραντινό στο Κεντρικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος, τον Νίκο Συνοδινό στο Φεστιβάλ Αθηνών, τον Αλέξη Μινωτή στο Εθνικό, τον Μάνο Χατζιδάκι στο Τρίτο Πρόγραμμα. Στο πεδίο των διαπραγματεύσεων για την ευρωπαϊκή ενσωμάτωση επέλεξε τον Ιωάννη Πεσμαζόγλου (την περίοδο της οκταετίας) και τον Γεώργιο Κοντογεώργη (περίοδο εξαετίας). Παράλληλα, επεδίωκε να διατηρεί σταθερή επικοινωνία και να αναπτύσσει γόνιμο διάλογο με κορυφαίους εκπροσώπους της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής του τόπου, αλλά και με μεγάλες προσωπικότητες του χώρου από το εξωτερικό. Συνήθιζε δε να περνά τον ελεύθερο χρόνο του με κορυφαία πρόσωπα του χώρου του πολιτισμού, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονταν ο Μάνος Χατζηδάκης, ο Δημήτρης Χορν, ο Αλέξης Μινωτής, η Ελένη Αρβελέρ κ.ά.

Μεγάλη ήταν η ικανότητά του να προσελκύει πνευματικές προσωπικότητες και ανθρώπους του πολιτισμού και από άλλες χώρες, όχι μόνο κατά την περίοδο που ήταν στην εξουσία –όταν κυρίως το πετύχαινε μέσω των επίσημων επισκέψεων

Με τον Κάρολο Κουν στο Ηρώδειο, 1982.

και των διμερών πολιτιστικών συμφωνιών που ακολουθούσαν— αλλά και όταν απείχε από αυτή. Η Γαλλία, κατεξοχήν κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και γενέτειρα νέων ιδεολογικών ρευμάτων, κατείχε γι' αυτόν ιδιαίτερη θέση, γεγονός που υπογραμμίζεται και από την απόφασή του να παραμείνει, από το 1963, έντεκα χρόνια αυτοεξόριστος στο Παρίσι. Την περίοδο εκείνη γνώρισε από κοντά εξέχουσες προσωπικότητες, οι οποίες παρακολουθούσαν τις αντιδράσεις του απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς και συνδιαλέγονταν μαζί του. Δημιούργησε με τον τρόπο αυτό έναν κύκλο από προσωπικότητες του πολιτισμού, οι οποίες παράλληλα με τον σεβασμό και τη φιλία τους προς τον Καραμανλή, είχαν τα μάτια και τη ψυχή τους στραμμένα προς την Ελλάδα. Χαρακτηριστική περίπτωση ο συγγραφέας και ακαδημαϊκός Μωρίς Ντρυόν, ο οποίος έγραψε χαρακτηριστικά για τις βαρυσήμαντες δηλώσεις που έκανε ο Καραμανλής στις 23 Απριλίου 1973 σχετικά με το δικτατορικό καθεστώς και δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες *Βραδυνή* και *Θεσσαλονίκη*:

«Μόλις διάβασα τη δήλωσή σας. Είναι υπέροχη στα μάτια ενός συγγραφέα, όπως εγώ. Συνδυάζει το σφρίγος του Αριστοτέλη με τη δύναμη του Ισοκράτη. Η αγάπη της πατρίδος εμπνέει ωραίες σελίδες και στιβαρές σκέψεις».

Ως πολιτικός ηγέτης και ως άνθρωπος με πολιτιστική ευαισθησία και πνεύμα, ενέπνευσε εκπροσώπους του πνευματικού και καλλιτεχνικού κόσμου που παρουσίασαν την προσωπικότητά του μέσα από τα έργα τους, βιβλία, πίνακες, γλυπτά. Μέσα από αυτά γνωρίζουμε τον άνθρωπο Καραμανλή και την εποχή του, καθώς και τις τάσεις που κυριαρχούσαν και διαμόρφωναν τα πολιτιστικά ρεύματα στις Τέχνες και στα Γράμματα και επηρέαζαν τους δημιουργούς.

Οι ιδέες γίνονται έργα

Το έργο των περιόδων της δράσης του χαρακτηρίζεται από ποιότητα και ποσότητα, κλιμακωτές, αλληλοσυνδεόμενες δράσεις εντός και εκτός συνόρων και με ενιαίο στόχο την πλήρη ανάπτυξη των πολιτιστικών δυνατοτήτων της Ελλάδας:

Ομιλία Κ. Καραμανλή στην τελετή έναρξης των Πανευρωπαϊκών Αγώνων Στίβου. Εγκαίνια Ολυμπιακού Σταδίου, 6 Σεπτεμβρίου 1982.

«... Η αφετηρία της πολιτιστικής αναπτύξεως της χώρας πρέπει να είναι κατ' αρχήν η αποκατάσταση του μνημειακού της πλούτου, της φυσιογνωμίας δηλαδή του ελληνικού πολιτισμού. Στη συνέχεια, η ένταξη και επανατοποθέτηση του πολιτισμού αυτού μέσα στις λειτουργίες της σύγχρονης ζωής και παιδείας. Και τέλος, η δημιουργία των προϋποθέσεων εκείνων, που θα επέτρεπαν την πλήρη ανάπτυξη των πολιτιστικών μας δυνατοτήτων ως σύγχρονου Έθνους...».

Οι βασικοί άξονες της πολιτικής που υιοθέτησε και αποτέλεσαν το σταθερό υπόβαθρο της πολιτιστικής του πολιτικής αφορούσαν:

- Τη διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής παρακαταθήκης της χώρας. Σημαντική υπήρξε εκ μέρους του η ενίσχυση του έργου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, την οποία αρχικά αναδιοργάνωσε, εξασφαλίζοντάς της πιστώσεις. Παράλληλα, ενίσχυσε καθοριστικά και την Αρχαιολογική Εταιρεία και οι ενέργειές του αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τη θεαματική πρό-

οδο των εργασιών στο πεδίο της αρχαιολογίας, πεδίο κομβικό για τη χώρα. Προχώρησε δυναμικά στην αναμόρφωση των αρχαιολογικών χώρων ανά την επικράτεια, στην ενίσχυση των αρχαιολογικών ανασκαφών, καθώς και στην προβολή των αρχαιολογικών θησαυρών εντός και εκτός Ελλάδος, μέσω εθνικών και διεθνών φορέων. Ο στόχος ήταν διττός: αφενός η ενσωμάτωση της αρχαίας κληρονομιάς στα σύγχρονα πολιτιστικά δρώμενα, αφετέρου η προβολή της χώρας στο εξωτερικό. Με την προαγωγή του ερευνητικού και ανασκαφικού έργου σε ολόκληρη τη χώρα επιτεύχθηκε η αποκάλυψη και προβολή των θησαυρών της Βόρειας Ελλάδας – Βεργίνα, Δίον, Πέλλα, ανατολική Μακεδονία και Θράκη (Μαρώνεια-Αβδηρα-Μεσημβρία). Χάρη στο συστηματικό ενδιαφέρον και την αμέριστη στήριξή του, πραγματοποιούνται οι ανασκαφές στη Μακεδονία, που με τα ευρήματά τους μετά το 1977 έδωσαν σύμφωνα με τη δική του ρήση «*επισημονική και αποστομωτική απάντηση*» στην παραχάραξη της ιστορίας της Μακεδονίας. Κορυφαία ονό-

Στα εγκαίνια του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα στη Θεσσαλονίκη, 27 Οκτωβρίου 1982.

ματα της αρχαιολογίας συνεργάζονται στενά μαζί του για την επίτευξη των στόχων αυτών, όπως ο Μανώλης Ανδρόνικος και ο Δημήτρης Παντερμαλής. Τα ανασκαφικά αυτά ευρήματα αποτελούν τη βάση για τη διοργάνωση μεγάλης έκθεσης στις ΗΠΑ για τον Μέγα Αλέξανδρο. Ενδεικτικά αναφέρονται άλλες σημαντικές προσωπικότητες του χώρου της αρχαιολογίας που κατέλιπαν σημαντικό έργο και συνεργάστηκαν μαζί του στενά ήταν: Γιάννης Παπαδημητρίου, Γιώργος Μυλωνάς, Νικόλαος Πλάτων, Βασίλειος Πετράκος.

Ως υπουργός Δημοσίων Έργων, πρωθυπουργός και πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Κ. Καραμανλής μερίμνησε συστηματικά και έλαβε δραστικά μέτρα για τη διάσωση και την ανάδειξη των μνημείων της της Ακρόπολης και του περιβάλλοντός της χώρας. Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο οκταετίας ολοκληρώνεται η διαμόρφωση του χώρου της Ακρόπολης – Φιλοπάππου – Διονυσίου Αρεοπαγίτου από τον διακεκριμένο αρχιτέκτονα Δημήτρη Πικιώνη. Στη δεύτερη πρωθυπουργική του θητεία, για να αντιμετωπίσει άμεσα

και αποτελεσματικά τις φθορές στα μνημεία αυτά, προχώρησε στη σύσταση της Ομάδας Εργασίας ειδικών επιστημόνων για τα Μνημεία της Ακρόπολης (1975), στην οποία αναθέτει την αποστολή της προστασίας και της συντήρησης των μνημείων και το 1977 με Προεδρικό Διάταγμα ορίζεται η πολυεπιστημονική Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως, η οποία μαζί με την Επιτροπή για τον ναό του Επικούρειου Απόλλωνος περιελήφθη στον Οργανισμό του Υπουργείου Πολιτισμού. Επίσης, προωθήθηκε στο τέλος της δεύτερης πρωθυπουργικής του θητείας η εφαρμογή μελέτης του καθηγητή Διονύση Ζήβα για την προστασία της Πλάκας.

Ζωηρό ενδιαφέρον επέδειξε επίσης για τα βυζαντινά μνημεία και προέβη στη σύσταση του Κέντρου Διαφύλαξης Αγαιορίτικης Κληρονομιάς. Στο πλαίσιο της ανάδειξης της πολιτιστικής μας παρακαταθήκης προχώρησε στην κατασκευή και αναδιοργάνωση μουσείων στην Αθήνα και την υπόλοιπη επικράτεια με αναφορά στην κλασική, τη βυζαντινή και τη νεότερη Ελλάδα.

Ενημερώνεται από τον Χρήστο Λαμπράκη για την πορεία των έργων στο Μέγαρο Μουσικής, 20 Ιουνίου 1990.

■ Την ενδυνάμωση των γραμμάτων, της επιστημονικής έρευνας και των τεχνών στη σύγχρονη Ελλάδα. Παράλληλα με τις κομβικές τομές που πραγματοποίησε στην εκπαίδευση, φρόντισε για την ανέγερση των Πανεπιστημιούπολεων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, και την ενίσχυση γενικότερα των φορέων επιστημονικών ερευνών: χαρακτηριστικά αναφέρονται η σύσταση του Κέντρου Πυρηνικών Ερευνών Δημόκριτος, η εξασφάλιση οικοπέδου και έναρξης ανέγερσης του κτιρίου των Γενικών Αρχείων του Κράτους, η σύσταση του Ιδρύματος «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», η ίδρυση έδρας Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ των Ηνωμένων Πολιτειών. Σημαντική είναι η συμβολή του στην ίδρυση και δραστηριοποίηση των κρατικών θεάτρων. Μεγάλο ενδιαφέρον επέδειξε για το Εθνικό Θέατρο. Ενισχύει συστηματικά τη λειτουργία του με άξιους συμβούλους. Το 1961 κατασκευάζεται και το θέατρο Λυκαβητιού. Δικό του δημιούργημα είναι και το Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδας στη Θεσ-

σαλονίκη καθώς και το Θέατρο Δάσους. Θέατρα ιδρύονται και στην ελληνική επικράτεια, όπως στην Κέρκυρα, στη Ρόδο κ.α. Προγραμμάτισε επίσης τη δημιουργία του Πολιτιστικού Κέντρου Αθηνών και αγωνίστηκε παραπάνω από μία εικοσαετία για να ελευθερωθεί ο απαιτούμενος χώρος. Προκηρύχθηκε πολεοδομικός και αρχιτεκτονικός διαγωνισμός και με βάση το σχέδιο που βραβεύτηκε χτίστηκε το Ωδείο Αθηνών, το οποίο εγκαινιάστηκε το 1976. Όσο αφορά την Πινακοθήκη Αθηνών, έγινε πανελλήνιος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός το 1957. Στο πλαίσιο της ανέγερσης κτιρίων πολιτιστικών εκδηλώσεων παραχωρήθηκαν το 1957, 11 στρέμματα στο Σύλλογο Φίλων της Μουσικής στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας για την ανέγερση Μουσικού Μεγάρου. Ο ίδιος το εγκαινίασε ως πρόεδρος της Δημοκρατίας. Επίσης, το 1959 ιδρύθηκε χάρη στο προσωπικό ενδιαφέρον του η Συμφωνική Ορχήστρα Βορείου Ελλάδος, που μετονομάστηκε αργότερα σε Κρατική Ορχήστρα της Θεσσαλονίκης.

Με τον Μάνο Χατζιδάκι στο Ηρώδειο, Σεπτέμβριος 1991.

■ Την καθιέρωση θεσμών διεθνούς εμβέλειας που λειτουργούν έκτοτε στην πολιτιστική μας ζωή. Το 1955 θεσπίζεται το Φεστιβάλ Αθηνών, με χώρο τέλεσής του το Ωδείο Ηρώδου του Αττικού, που αναμορφώνεται γι' αυτό τον σκοπό. Τον ίδιο χρόνο εγκαινιάζεται το Φεστιβάλ Επιδαύρου, ως θεσμός παραστάσεων αρχαίου δράματος με διεθνή ακτινοβολία. Το 1961 ακολουθεί η καθιέρωση των Φεστιβάλ των Φιλιππων και της Δωδώνης, μετά την αναστήλωση των ομώνυμων θεάτρων (1958-1960). Δημιουργείται επίσης ο θεσμός για το Φεστιβάλ Ελληνικού Κινηματογράφου που έκτοτε παίζει σημαντικό ρόλο στο χώρο της έβδομης τέχνης. Σημαντική είναι η συνεισφορά του στη σύσταση και ενίσχυση πολιτιστικών φορέων διεθνούς σημασίας στην περιφέρεια, πρωταρχικά στους Δελφούς και την Ολυμπία. Με απόφασή του το καλοκαίρι του 1961 ενισχύει οικονομικά και αρχίζει να λειτουργεί η Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία, μετά από τη σχετική απόφαση που είχε ληφθεί από τη ΔΟΕ το 1949, κατόπιν της εισήγησης Ι. Κετσέα.

■ Τη δημιουργία νέων εκσυγχρονιστικών βάσεων στους τομείς του αθλητισμού, του τουρισμού, της προστασίας και της ανάδειξης του περιβάλλοντος. Σημαντικό είναι και το έργο στην Αττική και σε όλη την επικράτεια που συντελέστηκε στον τομέα του αθλητισμού: ίδρυση της Γενικής Γραμματείας Αθλητισμού και του ΟΠΑΠ, κατασκευή εθνικών σταδίων, σύσταση αθλητικών κέντρων στις πρωτεύουσες των νομών της χώρας, θεμελίωση έναρξης εργασιών και κατασκευή μεγάλων σταδίων: Καυτανζογλείου, Αλεξανδρείου Μελάθρου, Καραϊσκάκη, Ειρήνης και Φιλίας, Ολυμπιακού Σταδίου Καλογρέζας. Επίσης έμφαση δόθηκε στην τουριστική ανάπτυξη με τη δημιουργία μεγάλων ξενοδοχειακών συγκροτημάτων (Χίλτον, Αστέρια Γλυφάδας, Αστήρ Βουλιαγμένης κ.ά.), στη διαμόρφωση των ακτών της Βουλιαγμένης και Γλυφάδας, ανάπτυξη παραλίας Σαρωνικού από το Φάληρο μέχρι το Σούνιο κ.ά. Η τουριστική ανάπτυξη της χώρας συνολικά ενδυναμώθηκε και με την κατασκευή αλυσίδας ξενοδοχείων

«Ξενία», επιτυχές εγχείρημα που ανέλαβε ο αρχιτέκτονας Άρης Κωνσταντινίδης.

Ίδρυσε ειδικό Υπουργείο Χωροταξίας και Περιβάλλοντος και επέδειξε σταθερό ενδιαφέρον για την προστασία και την αισθητική ανάδειξη του περιβάλλοντος μέσω της εκτέλεσης εξωραϊστικών έργων, της διάσωσης και της αναβίωσης παραδοσιακών οικισμών, της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, της χάραξης και εφαρμογής ορθολογικής τουριστικής πολιτικής, της αναβάθμισης γενικότερα της ποιότητας ζωής των πολιτών. Φρόντισε για την κατάρτιση μακρόπνοου Ρυθμιστικού Σχεδίου που τίθεται σε εφαρμογή από το 1979. Σημαντική είναι και η απόφασή του να διακοπεί η λειτουργία του εργοστασίου Φωταερίου στην οδό Πειραιώς.

Στον χώρο του περιβάλλοντος μία από τις πολυτιμότερες κληρονομίες του είναι το άρθρο 24 του Συντάγματος του 1975 που για την εποχή του ήταν πρωτοποριακό σε διεθνή κλίμακα. Με το άρθρο αυτό καθιερώθηκε ρητώς η υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει το περιβάλλον (φυσικό, δομημένο, πολιτιστικό).

■ Τον σχεδιασμό και τη δημιουργία των στέρεων βάσεων για μια σειρά από σημαντικά έργα υποδομής ανάμεσα στα οποία το Μετρό Αθηνών, το νέο Αεροδρόμιο στα Σπάτα «Ελευθέριος Βενιζέλος», η ΠΑΘΕ, η Αττική Οδός και η Εγνατία. Η τεράστια συνεισφορά του στα έργα υποδομής ξεκίνησε δυναμικά από την περίοδο της υπουργικής του θητείας, κατά την οποία πραγματοποίησε κορυφαίο έργο στο δημόσιο οδικό δίκτυο της χώρας.

Ξεχωριστή θέση στο έργο του αυτό έχουν οι διεθνούς εμβέλειας προτάσεις που κατέθεσε σχετικά με την ειρήνη, τη συνεργασία και τη συναδέλφωση των λαών σε ευρύτερη κλίμακα: η σύσταση του Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών και η μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα: «... Η Ελλάδα

μπορεί να γίνει, κατά τη γνώμη μου, διεθνές πολιτιστικό κέντρο με την αναβίωση ορισμένων θεσμών της αρχαιότητας, όπως είναι το Ευρωπαϊκό Δελφικό Κέντρο και οι Ολυμπιακοί Αγώνες...».

Η πρότασή του το 1976 σχετικά με τη μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων δεν τελεσφόρησε, όμως αντίθετα η πρότασή του για τη δημιουργία Δελφικού Κέντρου με στόχο η Ελλάδα να γίνει εστία του ευρωπαϊκού πνεύματος και διεθνές πολιτιστικό σημείο αναφοράς οδήγησε στη σύσταση του Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών. Οι πρώτες σκέψεις και συζητήσεις ξεκινούν τη δεκαετία του '50 με την εμπνευσμένη συνεργασία του αρχιτέκτονα Δημητρίου Κιτσιόκη. Συγκεκριμένα, το 1957 υποβάλλεται πρόταση στο Συμβούλιο της Ευρώπης για ίδρυση Πνευματικού Κέντρου στους Δελφούς, η οποία γίνεται αποδεκτή. Το Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών ιδρύεται το 1977, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Πολιτισμού και υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο στόχος ήταν το Δελφικό Κέντρο να καλλιεργήσει τα κοινά πολιτιστικά στοιχεία που ενώνουν τους λαούς της Γηραιάς Ηπείρου και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις, ώστε οι Δελφοί να καταστούν εστία ευρωπαϊκού πνεύματος. Πίστευε ακράδαντα ότι οι Δελφοί προσφέρονται ως ιδανικός τόπος για δραστηριότητες και εκδηλώσεις που σκοπό θα είχαν την καλλιέργεια και προβολή των ευρωπαϊκών αξιών και τη σημασία της ενδυνάμωσης μιας ανθρωποκεντρικής Ευρώπης, όπως αυτό λειτουργούσε στην αρχαία Ελλάδα.

Ανάμεσα στο έργο του, η σύσταση του Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής το 1983 καταλαμβάνει κυρίαρχη θέση, αποτελώντας ενέργεια με εθνική δυναμική, αλλά και με διεθνή εμβέλεια. Φανερώνει ότι ήταν ένας πολιτικός με το βλέμμα στραμμένο προς το μέλλον, με έντονη την ελληνική ρίζα της παράδοσης και των

Με τον Μίκη Θεοδωράκη, Ιανουάριος 1992.

αξιών, αλλά με διάθεση ανοίγματος και εκτός συνόρων, πεπεισμένος ότι μόνο όταν οι λαοί που γνωρίζουν το παρελθόν τους, την ιστορία τους, μπορούν να προχωρήσουν με ασφάλεια στο παρόν και στο μέλλον, δίνοντας ένα φωτεινό παράδειγμα στις νέες γενιές, τον σεβασμό, τη διαφύλαξη και την αξιοποίηση της αρχαιακής κληρονομιάς και γενικότερα της πολιτιστικής μας παρακαταθήκης.

Το Ίδρυμα από την ίδρυσή του έως σήμερα αναγνωρίζεται ως σημαντικό κέντρο διαφύλαξης της ιστορικής μνήμης και προαγωγής της επιστημονικής έρευνας με σημαντικές συνεργασίες τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Η δημιουργία του προσγράφεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Το όραμα της δημιουργίας του ανήκει σε τρεις προσωπικότητες των γραμμών, με βαθιά παιδεία και συνειδηση της ιστορικής γνώσης, στους Κ. Τσάτσο, Κ. Τρυπάνη και Κ. Σβολόπουλο, που το πρότειναν στον Καραμανλή. Ο Καραμανλής ανταποκρίθηκε αμέσως θε-

τικά και κατέθεσε το αρχείο του, που αποτελεί έκτοτε τον πυρήνα του σημαντικού αρχαιακού υλικού που συγκεντρώνεται στο Ιστορικό Αρχείο του Ιδρύματος, το οποίο σήμερα κατέχει σημαντικά αρχεία πολιτικών προσωπικοτήτων, οι περισσότεροι από τους οποίους υπήρξαν στενοί συνεργάτες του. Παράλληλα με το Ιστορικό Αρχείο, σημαντικό ρόλο παίζει και η εξειδικευμένη Βιβλιοθήκη που λειτουργεί στον ίδιο χώρο. Το Ίδρυμα δραστηριοποιείται και στον τομέα των εκδόσεων και εκδηλώσεων. Σημαντικό μέρος του Αρχείου Καραμανλή αξιοποιήθηκε και αποτέλεσε τη βάση του δωδεκάτομου έργου *Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα* που εκδόθηκε το 1997. Στο έργο αυτό υπό τη γενική επιμέλεια του ακαδημαϊκού Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, διευθυντή του Ιδρύματος, έχει καταγραφεί, αρθρωμένη σε χρονική ακολουθία, η παρουσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή στη δημόσια ζωή από το 1946 έως το 1995 σε καθημε-

ρινή βάση. Παράλληλα, το Ίδρυμα ανάμεσα στις δραστηριότητές του περιλαμβάνει και τη διοργάνωση συνεδρίων και άλλων επιστημονικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων και συνεχίζοντας το όραμα του Κ. Καραμανλή για την προώθηση της επιστημονικής έρευνας, προχώρησε στη σύσταση έδρα Ελληνικών Σπουδών και Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης στη Σχολή Fletcher του Πανεπιστημίου της Βοστώνης, με την επωνυμία «Έδρα Κωνσταντίνου Καραμανλή».

Συνοψίζοντας, ο Κ. Καραμανλής προσέφερε στη χώρα ποσοτικό και ποιοτικό έργο στον τομέα του πολιτισμού γιατί, όπως πίστευε, «...*Τα έθνη τοποθετούνται στην ιστορία κυρίως με τις πολιτιστικές τους επιδόσεις. Κανένας ποτέ λαός δεν επιβλήθηκε στην παγκόσμια συνείδηση με επιτεύγματα υλικά. Επιβλήθηκαν οι λαοί εκείνοι που εδημιούργησαν πολιτισμό και με τον πολιτισμό τους έγραψαν ιστορία*».

Κατά τις περιόδους της διακυβέρνησής του δημιουργήθηκαν τα σταθερά θεμέλια της πολιτιστικής υποδομής της μεταπολεμικής Ελλάδας, τα αποτελέσματα της οποίας επικαλύπτουν ευρύτατο φάσμα του κοινωνικού βίου. Την εποχή της δράσης του η χώρα αναγνωρίζεται διεθνώς ως τόπος παραγωγής πολιτισμού με κορυφαίες στιγμές την απονομή των δύο, μοναδικών μέχρι στιγμής, βραβείων Νόμπελ Λογοτεχνίας που έχει αποσπάσει η Ελλάδα και τα οποία δόθηκαν στον Γιώργο Σεφέρη και τον Οδυσσέα Ελύτη.

Ο Καραμανλής έχει καταγραφεί στην ιστορία και αναγνωρίζεται τόσο στην Ελλάδα και στο εξωτερικό για τα μείζονα επιτεύγματά του, την αποκατάσταση και εμπέδωση των δημοκρατικών θεσμών,

την ενσωμάτωση της χώρας στον κορμό της Ενωμένης Ευρώπης, τον γενικότερο εκσυγχρονισμό της χώρας. Η πολιτισμική του πολιτική αποτελούσε το υπόβαθρο και την ουσιαστική συνιστώσα όλων αυτών και διασφάλιζε τη συνεκτικότητα της πολιτικής του φιλοσοφίας. Υπήρξε ένθερμος θιασώτης της ενιαίας θεώρησης της ιστορίας και του πολιτισμού του Ελληνισμού. Αυτή η ιδεολογία του προσδιόριζε κάθε ενέργειά του που αφορούσε τον πολιτισμό, έχοντας βαθύτατη την πεποίθηση ότι η ανάδειξη της διαχρονικής του πορείας συντελούσε στην αυτογνωσία των Ελλήνων πολιτών και ενδυνάμωνε την ικανότητά τους για τη δημιουργία σύγχρονων πνευματικών και καλλιτεχνικών επιτευγμάτων. Παράλληλα, καθιστούσε τη χώρα διεθνώς αξιοθαύμαστη και παγκόσμιο πόλο έλξης του πνεύματος που θα την τροφοδοτούσαν με την ανάπτυξη άλλων τομέων του γενικού πολιτικού του οράματος, στο οποίο κορυφαία θέση έχει η θέση της στην Ενωμένη Ευρώπη.

Κατάφερε μαζί με τους συνεργάτες του και τον ελληνικό λαό να αναβαθμίσει τη χώρα πολιτιστικά και να τη συνδέσει με το ένδοξο παρελθόν της. Η πολιτισμική του πρόταση έτυχε να δει ολοκληρωμένα αποτελέσματα και να αποτελεί έως σήμερα στέρεο υπόβαθρο και σκυτάλη για περαιτέρω εκσυγχρονιστική δράση.

* Τα στοιχεία αντλήθηκαν από το Ιστορικό Αρχείο και τη Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, κατεχοκίνη από το δωδεκάτομο έργο *Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*.

Η εικονογράφηση του άρθρου προέρχεται από το φωτογραφικό αρχείο του ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής.

Η Μαριέττα Μινώτου είναι λέκτορας Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο· τ. Διευθύντρια Κεντρικής Υπηρεσίας Γενικών Αρχείων του Κράτους (2009-2019)· Υπεύθυνη του Ιστορικού Αρχείου του Ιδρύματος Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής (1989-2008).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΚΑΙ ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 1974-1980

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΕΝΤΡΟΔΕΞΙΑΣ

του ΙΩΑΝΝΗ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΥ

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στις 28 Σεπτεμβρίου 1974 ανακοίνωσε την ίδρυση ενός νέου πολιτικού κόμματος, της Νέας Δημοκρατίας (ΝΔ). Η επιλογή του ονόματος υποδήλωνε με τον σαφέστερο τρόπο το πρωταρχικό μέλημα για τη νέα εποχή: βιώσιμη και πραγματική δημοκρατία. Το ότι ξεκινούσε μια νέα εποχή το καταλάβαιναν σχεδόν όλοι: πολιτικό προσωπικό, κοινωνία, οικονομικοί παράγοντες. Το 1974 δεν ήταν η συνέχεια του 1967, αλλά μια τομή, μια νέα αρχή της νεοελληνικής ιστορίας, μια νέα (ελληνική) φάση στο διεθνές περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου. Στην ιδρυτική διακήρυξη της ΝΔ, για την οποία δεν έχει διασαφηνισθεί ο συντάκτης ή οι συντάκτες (πιθανόν ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και ο Παναγιώτης Λαμπρίας), μακριά από ωραιοποιήσεις του παρελθόντος, τονίζονταν ο πραγματισμός της χρονικής στιγμής:

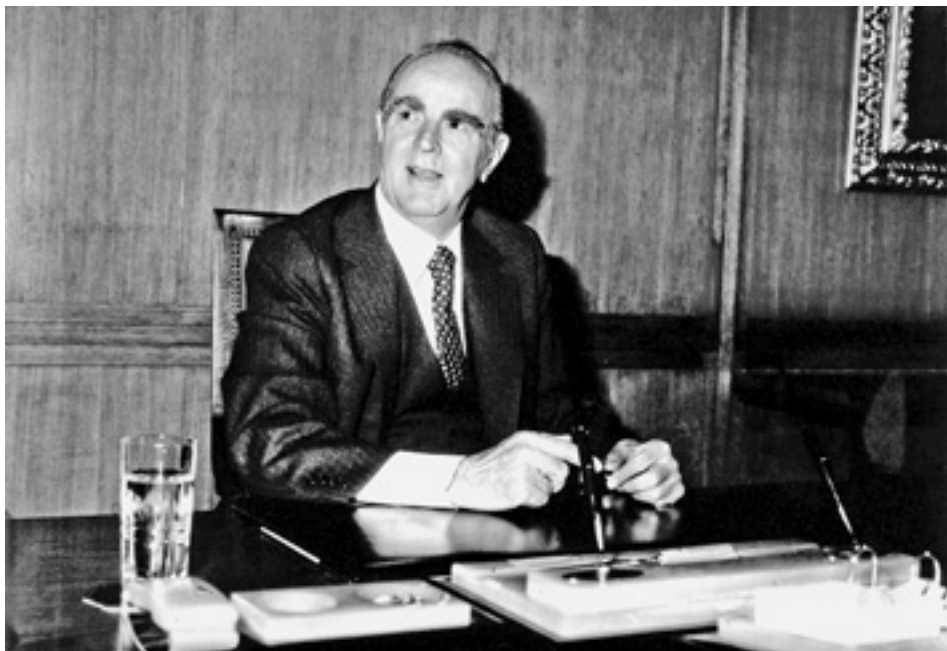
«Το μέγα θέμα της εποχής μας είναι η δημοκρατία. Όλοι ομιλούν περί δημοκρατίας, ολίγοι όμως την καταλαβαίνουν και ολιγότεροι έχουν την θέληση και την ικανότητα να την εφαρμόζουν. [...] Αν δεν

*ελειτουργήσει ομαλά η δημοκρατία στην Ελλάδα, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι έλειψαν ή δεν μπόρεσαν να δημιουργηθούν οι όροι της υπάρξεώς της. Οι όροι δε αυτοί είναι το ήπιο πολιτικό κλίμα, τα ήμερα πολιτικά ήθη και θεσμοί που να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες συνθήκες του τόπου μας. [...] Αν δεν αξιοποιησώμε τώρα την μοναδική αυτήν ευκαιρία, ματαιώς θ' αναζητούμε άλλην εις το μέλλον».*¹

Η αποτίμηση της περιόδου, που καταχρηστικά αποκαλείται *Μεταπολίτευση*, επηρεάζεται από την εκάστοτε συγκυρία. Τα χρόνια της κρίσης και της προσαρμογής στα μνημόνια έλαβε σαφώς αρνητικό πρόσημο, καθώς όλες οι αμαρτίες φορτώθηκαν στα κακώς κείμενα της *Μεταπολίτευσης*. Μια ιστοριογραφική προσέγγιση οφείλει να έχει την ψυχραιμία ματιά της αντικειμενικότητας. Η μετάβαση στη δημοκρατία συνοδεύτηκε από έναν ποιοτικό εκδημοκρατισμό, πρωτοφανή στην ελληνική ιστορία, με πολιτική σταθερότητα, πλουραλισμό, ανάδυση νέων πολιτικών ελίτ από τα κάτω, εμπάθυνση και

Εορτασμός της 5ης επετείου από την ίδρυση της Νέας Δημοκρατίας. ΚΑΤΩ: Εξαρχής ο Κ. Καραμανλής αντιλήφθηκε την ίδρυση του νέου πολιτικού φορέα ως «κίνηση» και ως «παράταξη». Αυτή είναι η ορολογία που επαναλαμβάνεται στην ιδρυτική διακήρυξη. Στο μυαλό του ήταν προφανές πως κατά νου είχε την ανασύνταξη και την οργάνωση μιας νέας κεντροδεξιάς, που θα ενσωμάτωνε ασφαλώς την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) και θα επεκτεινόταν πέραν αυτής.

διάχυση πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Ο εκδημοκρατισμός συνδυάστηκε επίσης με κοινωνικό εκσυγχρονισμό, ευημερία και ενσωμάτωση στην Ευρώπη.

Πολιτικά κόμματα και δεκαετία του '70

Στόχος του παρόντος άρθρου δεν είναι η εγκυκλοπαιδική ενημέρωση, αλλά μια ερμηνευτική πρόταση για τη σχέση Καραμανλή – Νέας Δημοκρατίας στη «σύντομη» ελληνική δεκαετία του '70. Η διαπραγμάτευση του θέματος, η οποία υπακούει σε ιστοριογραφικούς θεωρητικούς προβληματισμούς, συσχετίζει την πολιτική παρέμβαση με κρίσιμα ζητήματα ιδεολογίας και εκσυγχρονισμού. Το 1974 εγκαίνιασε ένα περιβάλλον ευνοϊκό για τα πολιτικά κόμματα. Η αισιοδοξία και η εκτίναξη των προσδοκιών συνδέθηκε με αυτά, τα οποία με τη σειρά τους ανέλαβαν να διαχειριστούν την αυξημένη πολιτικοποίηση του κοινωνικού σώματος. Από το «κράτος της δεξιάς» θα περνούσαμε σταδιακά στην κοιμματική δημοκρατία της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας.

Εξ αρχής ο Κ. Καραμανλής αντιλήφθηκε την ίδρυση του νέου πολιτικού φορέα ως «κίνηση» και ως «παράταξη». Αυτή είναι η ορολογία που επαναλαμβάνεται στην ιδρυτική διακήρυξη. Στο μυαλό του ήταν προφανές πως κατά νου είχε την ανασύνταξη και την οργάνωση μιας νέας κεντροδεξιάς, που θα ενσωμάτωνε ασφαλώς την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) και θα επεκτεινόταν πέραν αυτής. Το νέο κόμμα είχε έναν πολλαπλό και σύνθετο ρόλο: Θα αναλάμβανε να κλείσει τον κύκλο της μεταπολίτευσης, δηλαδή ως την ψήφιση του Συντάγματος του 1975, τον οποίο είχε ανοίξει και διαχειριζόταν ο ιδρυτής του, θα ξεδιπλωνε μια κυβερνητική πολιτική ως συστημικό κόμμα εξουσίας και, τέλος, θα αναδιοργάνωνε ιδεολογικά και οργανωτικά τον κεντροδεξιό πόλο του πολιτικού συστήματος.

Η νέα Κεντροδεξιά

Είναι άστοχο η ΝΔ να προσεγγίζεται ως μια παλινόρθωση της αντικομμουνιστικής εθνικοφροσύνης ή, στην καλύτερη περίπτωση, να εκλαμβάνεται ως ένα συντηρητικό κόμμα. Αντίφαση επίσης προξενεί η παραπάνω προσέγγιση με τη «θεωρία» που θέλει έναν άλλο Καραμανλή, πιο εξευρωπαϊσμένο, διαβασμένο και δημοκράτη, μετά την εμπειρία της αυτοεξορίας στο Παρίσι. Οι ερμηνείες αυτές δεν ανήκουν αποκλειστικά στην αριστερή υποκουλτούρα, αλλά και στη δεξιά. Διευρύνοντας τον ορίζοντά μας, θα πρέπει να κάνουμε τις παρακάτω παραδοχές. Η ΝΔ εντάσσεται στο φιλελεύθερο ρεύμα και ειδικότερα στη ριζοσπαστική εκδοχή του.² Η ΝΔ δομήθηκε με βάση τη συστημικότητα προτάσσοντας την ανάγκη της μεταρρύθμισης. Ο Κ. Καραμανλής διακρίνεται για τη συνέχεια της πολιτικής του μεθοδολογίας. Ο Κ. Καραμανλής δεν είναι μεσοσίας, αλλά ο ηγέτης μιας πολιτικής ελίτ που ασπάζεται ένα μοντέλο διακυβέρνησης βασισμένο στο αμερικανικό μοντέλο του NewDeal.

Στη σκέψη του Κ. Καραμανλή ήταν στρατηγικής σημασίας η δημιουργία ισχυρών κομμάτων. Τα μεγάλα παραταξιακά κόμματα αφενός είχαν τη δυνατότητα να επιβιώσουν πέραν του ιδρυτή τους και αφετέρου συνέβαλλαν στην εδραίωση ενός σταθερού κοιμματικού συστήματος, κατά προτίμηση δικομματικού ή έστω πολυκομματικού με δύο μεγάλα κόμματα, που θα εναλλάσσονταν στην εξουσία. Τα μεγάλα κόμματα, στη βάση μάλιστα αρχών, συνιστούσαν εγγύηση της δημοκρατίας.³ Σε μια στιγμή μάλιστα που όλοι οι θεσμοί είχαν καταρρεύσει ηθικά και πολιτικά, τα κόμματα θεωρήθηκαν πως θα ήταν οι πιο υγιείς πυλώνες κοινωνικής συσσωμάτωσης και πολιτικής διαμεσολάβησης. Η ανάπτυξη ενός πολιτικού συστήματος, με κόμματα δημοκρατικά οργανωμένα στο εσωτερικό τους,

Αφιξη Καραμανλή στη Βουλή. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η κυβέρνηση Καραμανλή έξω από τη Βουλή.

συνιστούσε παράγοντα σταθερότητας και δημοκρατικής ανάπτυξης: αντίληψη που ο Κ. Καραμανλής την είχε πρωτοδιατυπώσει, όταν ίδρυσε την ΕΡΕ, που όμως δεν εφαρμόστηκε στην πράξη παρά μόνο στοιχειωδώς. Ο Κ. Καραμανλής εντοπίζει δύο αιτίες γι' αυτό: την απουσία πολιτικής παράδοσης και την αδυναμία του Έλληνα να συστρατευτεί σε μια συλλογική προσπάθεια.⁴

Χαρισματικός ηγέτης

Είναι αλήθεια πως σπάνια συναντά κανείς τη θεωρητική τυπολογία ατόφια στην εμπειρική πραγματικότητα. Ο Μαξ Βέμπερ (1864-1920), θεμελιωτής του κλάδου της κοινωνιολογίας, εισήγαγε την έννοια του προσωπικού χαρίσματος του ηγέτη, το οποίο λειτουργεί ως κάλεσμα και υπακοή. Η ηγεσία αυτού του τύπου συναντάται σε κάθε ιστορική περίοδο και σε κάθε τόπο. Στον δυτικό κόσμο η χαρισματική ηγεσία απαντάται με τη μορφή του πολιτικού ηγέτη και, ειδικότερα, σε

ένα συνταγματικό κράτος δικαίου, με τη μορφή του κοινοβουλευτικού κομματικού αρχηγού. Ο Κ. Καραμανλής ήταν μια τέτοια περίπτωση κατά τη μεταπολιτευτική στιγμή. Διέθετε αναμφισβήτητες κυβερνητικές ικανότητες, οξεία πολιτική σκέψη, παρά την κριτική είχε σημαντικές επιτυχίες κατά την περίοδο της πρώτης πρωθυπουργίας του (1955-1963), δεν είχε εμπλοκή στην πολιτική αστάθεια της περιόδου 1965-1967 και συσπείρωνε τις προσωπικότητες της παράταξής του και έναν ευρύ κύκλο πολιτικών παραγόντων στην προσπάθεια εκδημοκρατισμού της χώρας. Αντλούσε το κύρος του απ' το πολιτικό αυτό κεφάλαιο, γεγονός που τον κατέστησε τον χαρισματικό ηγέτη τη δεδομένη στιγμή.

Το χάρισμα, ωστόσο, δεν εξηγεί αποκλειστικά την ηγεμονία του Κ. Καραμανλή, καθώς σε πολλές περιπτώσεις λειτούργησε υπονομευτικά για την εξέλιξη και την ανάπτυξη της ΝΔ. Η μεσοιανική λειτουργία του χαρίσματος υπονόμει

τον δημοκρατικό πλουραλισμό εντός του κόμματος. Μια ανάλυση του κοιμματικού φαινομένου οφείλει να διαπραγματευτεί τρία επίπεδα ανάλυσης: την ιδεολογία, τους στόχους της πολιτικής παρέμβασης και την οργάνωση του κόμματος ως μηχανισμού. Παρά την κοινή πεποίθηση ότι ο Κ. Καραμανλής αδιαφορούσε για την κοιμματική ανάπτυξη της ΝΔ, στην πραγματικότητα συνέβαινε το αντίθετο, και μάλιστα ο προβληματισμός του δεν απείχε από επιστημονικές προσεγγίσεις: «Όπως έχω τονίσει, για να μπορούν τα κόμματα, που αποτελούν την σάρκα και το αίμα της δημοκρατίας, να εκπληρώσουν την αποστολή τους πρέπει: Πρώτον, να έχουν σαφή ιδεολογία και σταθερό προσανατολισμό· δεύτερον, να κατέχονται από υψηλό αίσθημα ευθύνης· και τρίτον, να είναι δημοκρατικά οργανωμένα».⁵

Ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός

Τα πολιτικά κόμματα είναι φορείς ιδεολογίας. Στην ελληνική περίπτωση, και όχι μόνο, τα κόμματα του φιλελεύθερου – συντηρητικού χώρου ή αλλιώς της κεντροδεξιάς, είναι φορείς, αλλά δεν είναι παραγωγοί ιδεολογίας. Αποφεύγουν τους θεωρητικούς προβληματισμούς και δεν στοιχίζονται πίσω από μια θεωρία. Κατά κανόνα η εμπειρία υπαγορεύει την πολιτική τους και αυτό, κατεξοχήν, βρίσκει εφαρμογή σε κόμματα εξουσίας. Ιδεολογικά οικειοποιούνται τις πολιτισμικές σταθερές της εθνικής ιδεολογίας και εμφανίζονται ως εκφραστές του έθνους.⁶ Μια δεύτερη πολιτισμική - ιδεολογική κοιτίδα στην οποία εντάσσονται, που πολλές φορές μπορεί να αφορά επιφανειακά μορφικά στοιχεία, είναι η κληρονομιά του Διαφωτισμού και του πολιτικού φιλελευθερισμού (κοινο-

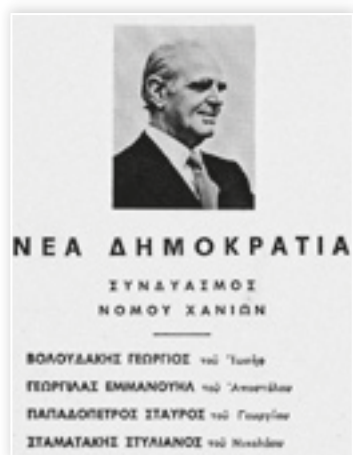

29 Σεπτεμβρίου 1974. Πρωτοσέλιδα, σχετικά με την ίδρυση της Νέας Δημοκρατίας, των εφημερίδων *Η Καθημερινή* και, δεξιά, *Ελληνικός Βορράς*.

βουλευτισμός, Σύνταγμα, ελευθερία, εθνική κυριαρχία, δικαιώματα, κράτος δικαίου, Ευρώπη). Η ΝΔ αυτο-νομιμοποιεί την πολιτική της παρουσία ως φορέα συνδυασμού της εθνικής παράδοσης και της προόδου.⁷

Από την άλλη, η ρήση του Κ. Καραμανλή ότι η ΝΔ δεν ανήκει ούτε στην Αριστερά ούτε στη Δεξιά επιβάλλεται στο κόμμα, με συνέπεια να κυριαρχεί ένας ιδεολογικός σχετικισμός. Η στάση αυτή, η οποία είχε επαναληφθεί και στην ΕΡΕ τόσο επί αρχηγίας Κ. Καραμανλή όσο και επί Παναγιώτη Κανελλόπουλου, με εξαίρεση στιγμές έξαρσης της πολιτικής πόλωσης (1956, 1965), οδήγησε σε μια μη συνεκτική αφήγηση της ΝΔ για την ένταξή της στην πολιτική της οικογένεια. Η ΝΔ δεν στόχευε σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ούτε εξέφραζε εξειδικευμένες

οικονομικές διεκδικήσεις. Η νέα κεντρο-δεξιά της δεκαετίας του '70 όρισε μόνο ακροθιγώς τις συντεταγμένες της, τάση που επαναλήφθηκε και τις δεκαετίες που ακολούθησαν. Μόνο προς τα τέλη της δεκαετίας, κατά το Α' Συνέδριο της ΝΔ το 1979, διά στόματος του ιδρυτή της ορίστηκε ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός ως ιδεολογική πλατφόρμα.⁸ Παρά τη δεδομένη ρητορική αμφισημία, ήταν ένα σημαντικό γεγονός, καθώς ήταν η πρώτη φορά που η πρώην λαϊκή-αντιβενιζελική παράταξη, η οποία αποτελούσε τον πυρήνα της ΝΔ, αυτοπροσδιοριζόταν ως φιλελεύθερη. Στην πράξη, ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός αποτύπωνε τη σύμπτυξη των δύο παρατάξεων του Εθνικού Δικασμού από τη μία και από την άλλη ήταν ένα κράμα δημοκρατικής φιλελεύθερης ηθικής και κοινωνικής μεταρρύθμισης.

1974. Ψηφοδέλτια Νομού Ευβοίας και, στη μέση, Νομού Χανίων. ΚΑΤΩ: Προκήρυξη Ενωμένης Αριστεράς (ΚΚΕ, ΚΚΕ ΕΣΩΤ, ΕΔΑ).

«Το πρόβλημα το οποίον αντιμετωπίζει η χώρα μας είναι κυρίως πολιτικόν»

Κατά την προηγούμενη κοινοβουλευτική περίοδο, συγκεκριμένα από το 1958 ως το 1967, είχαν αποκρυσταλλωθεί σε μεγάλο βαθμό κυρίαρχα μοτίβα της μεταπολεμικής Ελλάδας στα σημαντικά πεδία της πολιτικής, της οικονομίας, της ιδεολογίας και της κουλτούρας. Η δικτατορία ανέστειλε τις πολιτικές διεργασίες και ανέκοψε μερικώς μόνο την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Τις μεγάλες καθυστερήσεις του πολιτικού και κρατικού εκσυγχρονισμού ο Κ. Καραμανλής τις είχε αποδώσει με τη ρήση «το πρόβλημα το οποίον αντιμετωπίζει η χώρα μας είναι κυρίως πολιτικόν», που την είχε συμπεριλάβει στην ιδρυτική διακήρυξη της ΕΡΕ το 1956 και που την επανέλαβε πολλές φορές έκτοτε.⁹ Ο Κ. Καραμανλής έβλεπε ότι η κρίση των θεσμών ανέκοπτε την ανάπτυξη της χώρας και έτσι το 1963 επιχείρησε τον θεσμικό εκσυγχρονισμό μέσω της πρότασης συνταγματικής αναθεώρησης. Η απόπειρα εκείνη απέτυχε με αποτέλεσμα ο Καραμανλής να τη θεωρεί μια χαμένη ευκαιρία, η οποία συνδυαστικά με την έξαρση του λαϊκισμού το 1963-1965 και την εναλλαγή μη δημοκρατικά νομιμοποιημένων κυβερνήσεων τη διετία 1965-1967 κατέληξε στην ανατροπή του κοινοβουλευτισμού από μια οπισθοδρομική και αυταρχική ομάδα στρατιωτικών.

Η επάνοδος του Κ. Καραμανλή και η πλαisiώσή του από την ηγετική ομάδα της ΕΡΕ (Κ. Τσάτσος, Γ. Ράλλης, Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσας, Π. Παπαληγούρας, Κ. Παπακωνσταντίνου) ήταν η δεύτερη ευκαιρία. Αυτή τη φορά ήταν απαλλαγμένος από τα βαρίδια του μετεμφυλιακού πλέγματος εξουσίας, απόλυτος κυρίαρχος και χωρίς τις ιδεολογικές ακρότητες του αντικομμουνιστικού κράτους. Η καθαρή στάση τόσο του Καραμανλή όσο και του

Α΄ Προσυνέδριο της Νέας Δημοκρατίας, 1977. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Δ΄ Περιφερειακό Συνέδριο της Νέας Δημοκρατίας, 23 Φεβρουαρίου 1980.

Π. Κανελλόπουλου απέναντι στη χούντα κράτησε όρθια την τιμή της Δεξιάς, παρά τις μεμονωμένες μετατοπίσεις πολιτικών στελεχών όλων των βαθμίδων και κρατικών αξιωματούχων. Η πολιτική του Κ. Καραμανλή κινήθηκε σε τρεις άξονες με στενή σύνδεση μεταξύ τους: ταχύς εκδημοκρατισμός, οικονομική ανάπτυξη και ένταξη στην ΕΟΚ. Για να μπορέσει να λειτουργήσει αυτό ο Κ. Καραμανλής συχνά τόνιζε πως προαπαιτούμενα ήταν το ήπιο πολιτικό περιβάλλον, η κοινωνική συναίνεση και ο θεσμικός εκδημοκρατισμός.¹⁰

Για τον Κ. Καραμανλή η ασυδοσία και η δημαγωγία, με σημερινούς όρους ο λαϊκισμός, απειλούσαν την ελευθερία και τη δημοκρατία. Το 1967 ήταν ήδη γεγονός και τίποτε δεν απέκλειε την κίνηση του εκκρεμούς προς αυτή την κατεύθυνση. Όταν μιλούσε για την ανάγκη πειθαρχίας, εννοούσε την ανάγκη αυτοσυγκράτησης και υπευθυνότητας απέναντι στις Σειρήνες του λαϊκισμού και στις ευκολίες που αυτός υπόσχεται. Κακώς έχει αποδοθεί στην πειθαρχία η κατηγορία της αυταρχικότητας. Στο ήδη εξαρθρωμένο και απαξιωμένο μετεμφυλιακό

εξουσιαστικό μοντέλο ο Κ. Καραμανλής, κυρίαρχος πλέον σ' ένα περιβάλλον που το διαμόρφωνε ο ίδιος, έχτισε το νέο μεταπολιτευτικό περιβάλλον: αποχουντοποίησε τον στρατό υπάγοντάς τον στην πολιτική ηγεσία, νομιμοποίησε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας αίροντας τον παρωχημένο Α.Ν. 509, διενήργησε γρήγορα εκλογές, ώστε να αναπτυχθεί το πολιτικό σύστημα και να νομιμοποιηθεί η κυβέρνηση, διενήργησε δημοψήφισμα για το πολιτειακό, έθεσε σε ισχύ το νέο Σύνταγμα, τον Ιούνιο του 1975.¹¹ Μοντέλο εκδημοκρατισμού που εκ του αποτελέσματος πέτυχε τη στιγμή που ο εκδημοκρατισμός της Ισπανίας και της Πορτογαλίας καθυστέρουσε.

Πολιτική παρέμβαση

Το νέο θεσμικό πλαίσιο δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του παρεμβατικού κράτους. Η πολιτική αυτή είχε διαμορφωθεί στα συμπραζόμενα των εξελίξεων της δεκαετίας του 1950. Βασιζόταν στην αρχή πως το κράτος όφειλε να βοηθάει τις δυνάμεις της αγοράς να αναπτυχθούν. Η ανάπτυξη σήμαινε αύξηση

της παραγωγικότητας, θέσεις εργασίας και αύξηση του εισοδήματος. Η αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης εξασφάλιζε τη δημιουργία προϋποθέσεων για ίσες ευκαιρίες και τον επιμερισμό των οφελών της ανάπτυξης στους οικονομικά ασθενέστερους, ώστε να εξουδετερωθούν οι κοινωνικές ανισομέρειες. Η κοινωνική δικαιοσύνη και η ελευθερία ήταν οι βασικές αρχές αυτού του είδους του φιλελευθερισμού, που, όπως ήδη σχολιάσαμε, αποκλήθηκε ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός.

Δεν πρέπει να αποσιωπηθεί πως η πολιτική αυτή είχε πετύχει να λύσει το πρόβλημα της φτώχειας και πως είχε ευρύτατη αποδοχή τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, αλλά πλέον είχε αρχίσει να εξαντλεί τα όριά του τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς. Η δεκαετία του 1970 ήταν μια φάση κρίσης των δυτικών οικονομιών με κατάρρευση του συστήματος

σταθερών ισοτιμιών Bretton Woods (1971), με ισχυρά υφεσιακά επεισόδια (1973, 1979) και με στασιμοληθωρισμό. Ήταν το τέλος του κρατικού παρεμβατισμού και η αναζήτηση ενός νέου, προσανατολισμένου στις δυνάμεις της αγοράς.¹² Κυβερνητική αποτύπωση των νέων αναζητήσεων εκ μέρους της κυβέρνησης Καραμανλή ήταν η ίδρυση του Συμβουλίου Κοινωνικής και Οικονομικής Πολιτικής (ΣΚΟΠ), του οποίου η εναρκτήρια συνεδρίαση πραγματοποιήθηκε στις 27 Ιουνίου 1978.¹³ Το ΣΚΟΠ αποτελούνταν από εκπροσώπους της πολιτικής ηγεσίας, από εμπειρογνώμονες και από φορείς των εργαζομένων, των εργοδοτών και των αγροτών. Η προεδρία είχε ανατεθεί στον Κωνσταντίνο Μητσotάκη, ο οποίος είχε ενσωματωθεί στη ΝΔ τον Μάιο του 1978 και στην κυβέρνηση ως υπουργός Συντονισμού, στο πλαίσιο της κεντρώς διεύρυνσης της ΝΔ.

Το τρίτο σκέλος της πολιτικής του Κ. Καραμανλή και της ΝΔ αφορούσε την οριστική και οργανική ένταξη της χώρας στον ανεπτυγμένο δυτικό κόσμο και στην ΕΟΚ. Στις 12 Ιουνίου 1975, πέντε μόνο μέρες μετά την ψήφιση του νέου Συντάγματος, η κυβέρνηση υπέβαλε επίσημη αίτηση για ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.¹⁴ Και η επιλογή αυτή εξυπηρετούσε περισσότερο τη θωράκιση του δημοκρατικού κεκτημένου της μεταπολίτευσης, μιας και η ελληνική οικονομία βαρυνόταν από δεδομένες αδυναμίες όντας ανέτοιμη να λειτουργήσει σε ένα περιβάλλον ανοικτό και ανταγωνιστικό. Η στοχοθεσία αυτή επίσης εκπορευόταν από την προηγούμενη περίοδο. Είχε εγκαινιαστεί αμέσως μετά την ιδρυτική Συνθήκη της Ρώμης στις 25 Μαρτίου 1957 και είχε οδηγήσει στην επιτυχία της Συμφωνίας Συνδέσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ το 1961, καθιστώντας την Ελλάδα ως την πρώτη χώρα από την οποία ξεκίνησε η ευρωπαϊκή διεύρυνση.

Κομματική οργάνωση

Το εγχείρημα της συγκρότησης μιας νέας Κεντροδεξιάς, όπως έχει φανεί ως τώρα, βασίστηκε σε παλαιότερες αναζητήσεις (ανάπτυξη, δημοκρατία, Ευρώπη). Ο ηγετικός πυρήνας της ΝΔ ήταν ο ίδιος με αυτόν της ΕΡΕ. Η ΝΔ όμως δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως μια ευθύγραμμη εξέλιξη της ΕΡΕ. Το πολιτικό προσωπικό της ΕΡΕ ήταν ο βασικός πυρήνας, όπως και το πρώτο οργανωτικό σχήμα, το οποίο ανακοινώθηκε δύο μόλις μέρες μετά την ιδρυτική διακήρυξη παραμένοντας κενό γράμμα, παρέπεμπε σε αυτό της ΕΡΕ. Η ΝΔ στελεχώθηκε επίσης από στελέχη της ηγεσίας της ΕΡΕΝ (Μιλτιάδης Έβερτ, Χάρης Καρατζάς), από μεμονωμένες προσωπικότητες των αντιδικτατορικών οργανώσεων (Αλέξανδρος Παπαδόγγονας, Παναγιώτης Λαμπριάς), από μια νέα γενιά πολιτικών (Τζάνης Τζαννετάκης, Σταύρος

Δήμας, Ανδρέας Ανδριανόπουλος, Κωστής Στεφανόπουλος, Γιώργος Κοντογεώργης, Πέτρος Μολυβιάτης) και από βουλευτές της προδικτατορικής Ένωσης Κέντρου και των «αποστατών». Στο πεδίο της κουλτούρας μπορεί να απαλλάχτηκε από φαινόμενα ιδεολογικού φανατισμού και ακραίου αντικομμουνισμού, δεδομένου ότι η δικτατορία είχε άθελά της απαξιώσει την εθνικοφοροσύνη, αλλά δεν πρέπει να αποσιωπήσουμε πως στην πολυσυλλεκτικότητά της φώλιαζαν από φιλελεύθεροι δημοκράτες και μεταρρυθμιστές ως ευρωπαϊστές, ελληνοχριστιανιστές, βασιλικοί και δεξιοί αντιφιλελεύθεροι.

Η μεταπολίτευση ήταν φάση πολιτικής πυκνότητας και καραμανλικής ορμής, η οποία ευνόησε τη ΝΔ να πετύχει τη συντριπτική νίκη του 54% στις εκλογές της 17ης Νοεμβρίου 1974. Το αποτέλεσμα όμως ήταν φαινομενικό, καθώς δεν ήταν παράγωγο κάποιας οργανωμένης κομματικής προσπάθειας, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη λήψης πρωτοβουλιών. Ένα χρόνο μετά τις εκλογές ξεκίνησε η πρώτη απόπειρα με τη δημιουργία κομματικών οργάνων, περιφερειακών οργανώσεων και θεματικών οργανώσεων (Τμήμα Γυναικών, Κλαδικές). Ταυτόχρονα με τη ΝΔ ιδρύθηκε η ΟΝΝΕΔ, η νεολαία του κόμματος, ενώ το 1975 συγκροτήθηκε η Δημοκρατική Ανανεωτική Πρωτοπορία στην Αθήνα και η Νέα Δημοκρατική Φοιτητική Κίνηση στη Θεσσαλονίκη (με ηγετικό στέλεχος τον Χρήστο Κοσκινά, μετέπειτα βουλευτή και υπουργό). Το 1976 οι δύο φοιτητικές παρατάξεις συγχωνεύτηκαν σε μία, στη ΔΑΠ-ΝΔΦΚ, η οποία εκπροσωπήθηκε για πρώτη φορά στην ΕΦΕΕ.

Ο Κ. Καραμανλής έδινε σαφώς προτεραιότητα στον ρόλο του ως κυβερνήτη, αλλά δεν πρέπει να παραβλέψουμε πως το ενδιαφέρον του για την κομματική οργάνωση της ΝΔ ήταν ειλικρινές και πως με τις παρεμβάσεις τους καθόρισε τη φυσιογνωμία της και εξασφάλισε τη

Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Νέα Πορεία* της 21ης Μαρτίου 1981, με θέμα την προεκλογική εκστρατεία του Γεωργίου Ράλλη.

βιωσιμότητά της πέραν αυτού, που ήταν ο προγραμματικός του στόχος.¹⁵ Παραδείγματα που το επιβεβαιώνουν αυτό είναι η ανάπτυξη σχέσεων με το Γερμανικό Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα CDU για τη μεταφορά τεχνογνωσίας και εκπαίδευσης του πολιτικού προσωπικού και η ίδρυση του σημαντικότερου για το έργο του και την προσφορά του Κέντρου Πολιτικής Έρευνας και Επιμόρφωσης (ΚΠΕΕ) υπό τον Τιμολέοντα Λούη, το 1976. Το Προσυνέδριο της ΝΔ τον Απρίλιο του 1977, πριν από τις επερχόμενες εκλογές εκείνης της χρονιάς, ήταν ένα σημαντικό γεγονός, που φανέρωσε πλέον πως η Κεντροδεξιά άφηνε οριστικά τους αρχαϊσμούς και την οργανωτική σπασμωδικότητα επιλέγοντας την κατεύθυνση ενός μαζικού δημοκρατικού κόμματος.¹⁶ Το 1979, με το Α' Συνέδριο στη Χαλκιδική ολοκληρώθηκε η κομματική δομή της

καρμανλικής ηγεσίας με την ψήφιση των ιδεολογικών αρχών, την οριστικοποίηση του καταστατικού και τη ρύθμιση μιας σειράς ζητημάτων, όπως η εκλογή προέδρου από την Κοινοβουλευτική Ομάδα, η ενσωμάτωση της ΟΝΝΕΔ στην κομματική δομή, η ρύθμιση σύνθεσης του συνεδρίου κ.ά.¹⁷ Στο διάστημα 1977-1979 το κόμμα απέκτησε επίσης τα κομματικά έντυπα, την εβδομαδιαία εφημερίδα *Νέα Πορεία* και το περιοδικό *Νέα Δημοκρατία*, στα οποία Γενικός Διευθυντής ήταν ο εκάστοτε Γενικός Διευθυντής της ΝΔ και αρχισυντάκτης ο δημοσιογράφος Τίτος Αθανασιάδης. Η σταδιακή μετάβαση στο μοντέλο της μαζικής οργάνωσης και η υποστήριξη ενός thinktank σαν του ΚΠΕΕ, το οποίο ασπαζόταν το επερχόμενο φιλελεύθερο μοντέλο, αποκαλύπτουν έναν ηγέτη που προετοιμάζε την επόμενη μέρα και δεν είχε ιδεολογικά ταμπού.

Η Κεντροδεξιά της μεταπολίτευσης και της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας είναι ένα παλίμψηστο, μέσω του οποίου μπορεί κανείς να δει την πολιτική διαμεσολάβηση της παράταξης, που πρωταγωνίστησε κυβερνητικά τη «σύντομη» δεκαετία του '70. Η κυβερνητική εμπειρία δεν μπορεί να αποκοπεί από την ιστορία της ΝΔ. Αντίθετα, είναι δομικό της στοιχείο. Ο Κ. Καραμανλής, έχοντας εθναρχικό ρόλο, αρχικά, στην πορεία εκδημοκρατισμού της χώρας, μεταπήδησε αμέσως μετά στον ρόλο του κομματικού ηγέτη για να μεταπηδήσει ξανά στην υπερκομματική λειτουργία του Προέδρου της Δημοκρατίας το 1980. Με τη ΝΔ πέτυχε μείζονες κυβερνητικούς στόχους ενώ δεν υποτίμησε αυτή τη φορά την ανάγκη δημοκρατικής μαζικής οργάνωσης του κόμματός του, σε αντίθεση με την πολιτεία της προηγούμενης περιόδου. Έκτοτε, η ελληνική Κεντροδεξιά φέρει το αποτύπωμά του, το οποίο έχει αναγνωριστεί από όλους τους μετέπειτα ηγέτες της.

Η εικονογράφηση του άρθρου προέρχεται από το φωτογραφικό αρχείο του ιδρύματος Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ιδρυτική διακήρυξη Νέας Δημοκρατίας, 28 Σεπτεμβρίου 1974, στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, 12 τόμοι, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1997 [εφεξής: ΑΚΚ], τ. 8, σ. 172-173.
- 2 Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός Φιλελευθερισμός: Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Αθήνα: Πατάκης, 2010.
- 3 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Επιστολή στον Κωνσταντίνο Τσάτσο, 10 Μαΐου 1966, στο ΑΚΚ, τ. 6, σ. 212-217.
- 4 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ομιλία στην

- Κ.Ο. της ΝΔ, 16 Μαρτίου 1977, στο ΑΚΚ, τ. 9, σ. 406-407.
- 5 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ομιλία στην Κ.Ο. της ΝΔ, 9 Δεκεμβρίου 1977, στο ΑΚΚ, τ. 10, σ. 63-64.
- 6 Βλ. Νέα Δημοκρατία, *Ιδεολογικές αρχές - Καταστατικό*, Αθήνα: Νέα Δημοκρατία, 1979.
- 7 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ομιλία στον εορτασμό της δεύτερης επετείου της ΝΔ, 21 Νοεμβρίου 1976, στο ΑΚΚ, τ. 9, σσ. 336-337.
- 8 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Οι ιδεολογικές αρχές της Νέας Δημοκρατίας, 5 Μαΐου 1979, στο Νέα Δημοκρατία, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου, 5-7 Μαΐου 1979* (Αθήνα: Νέα Δημοκρατία, 1979), σ. 16-23.
- 9 Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση, Ιδρυτική διακήρυξη, 4 Ιανουαρίου 1956, στο ΑΚΚ, τ. 1, σ. 337-338.
- 10 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Προγραμματικές δηλώσεις, 11 Δεκεμβρίου 1974, στο ΑΚΚ, τ. 8, σ. 260-262.
- 11 Βλ. Νέα Δημοκρατία, *12 ερωτήσεις, 12 απαντήσεις*, Αθήνα: Νέα Δημοκρατία, 1974.
- 12 Νέα Δημοκρατία, Διακήρυξη, 12 Οκτωβρίου 1977, στο ΑΚΚ, τ. 9, σσ. 512-514.
- 13 Συμβούλιο Κοινωνικής και Οικονομικής Ανάπτυξης, *Επίσημα Πρακτικά, Συνεδρίαση Α'*, 27 Ιουνίου 1978, στο Αρχειακή Συλλογή Ιωάννη Φίλανδρου.
- 14 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ανακοίνωση ελληνικού αιτήματος ένταξης στους πρέσβεις των Εννέα, 12 Ιουλίου 1975, στο ΑΚΚ, τ. 8, σ. 447.
- 15 Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ομιλία στην Κ.Ο. της ΝΔ, 30 Μαρτίου 1979, στο ΑΚΚ, τ. 11, σ. 87-91.
- 16 Βλ. Νέα Δημοκρατία, *Α' Προσυνέδριο του κόμματος - Πρακτικά, 2-4 Απριλίου 1977*, τ. Α'-Β', Αθήνα: Νέα Δημοκρατία, 1977.
- 17 Βλ. Νέα Δημοκρατία, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου, 5-7 Μαΐου 1979*, Αθήνα: Νέα Δημοκρατία, 1979.

Ο Ιωάννης Κ. Φίλανδρος είναι Ιστορικός.

Ο «ΑΥΤΟΤΡΑΥΜΑΤΙΣΜΟΣ» ΤΟΥ ΡΟΜΠΕΡΤ ΣΟΥΜΑΝ

Οι δραματικές εμπειρίες μιας μεγαλοφυΐας

του ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

ΑΥΤΟ που απολαμβάνουμε στα έργα τέχνης είναι προφανώς το απαύγασμα πολλών παραγόντων:

η δεξιοτεχνία του καλλιτέχνη που την καθοδηγεί και την προσδιορίζει το έμφυτο χάρισμα· η εξειδικευμένη μαθητεία· το υποστηρικτικό περιβάλλον· οι επιρροές που δέχεται ο δημιουργός σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Σε ό,τι αφορά τη μουσική, το αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων είναι πιο ορατό. Πέρα από την τεχνική δεινότητα και τις σπουδές υπό την καθοδήγηση καταξιωμένων διδασκάλων, σημαντική ευθύνη καταλογίζεται στα επικρατούντα ρεύματα της κάθε εποχής και στις ποικίλες δυνατότητες που παρέχει η χρήση νέων μουσικών οργάνων ή η υιοθέτηση ριζοσπαστικών καινοτομιών. Δεν υπάρχει αυτονόητο στη φιλολογία των ήχων και, όπως υποστηρίζει ο Εμίλ Βυλερμόζ, *«τίποτα δεν θεωρείται αυθαίρετο στη μουσική κοσμογονία»*.

Η μουσική είναι συνομήλικη με τον άνθρωπο. Σε μια ξεχασμένη εποχή, ο προϊστορικός πρόγονος ξαφνιάστηκε όταν για πρώτη φορά διαισθάνθηκε τη μαγεία των ήχων που τον περιέβαλλαν. Το κελήδισμα των πουλιών, τα μουγκρητά των θηρίων, ο ψίθυρος της αύρας, το σφύριγμα της καταιγίδας, αποτέλεσαν γι' αυτόν ηχητικές εμπειρίες

Προτομή του Ρόμπερτ Σούμαν,
στο Μουσείο Σούμαν.

πρωτόγνωρες που θέλησε να τις μιμηθεί. Σύντομα αντιλήφθηκε ότι φυσώντας μέσα στο διάτρητο κέρας του βίσονα ή σε κούφιο καλάμι, παρήγε εξαιρετα ηχοχρώματα. Το τόξο, που με αυτό κυνηγούσε τη λεία του, φανέρωνε τον στεναγμό της τεντωμένης χορδής. Έγκαιρα ένωσε πως ο οργανισμός του κυβερνάται από ρυθμούς. Τα βήματα, η ανάσα, οι παλμοί της καρδιάς του, έτειναν τον χρόνο σε ίσα μέρη. Η γένεση της μουσικής –ως αναπόδραστο με τις ανάγκες του εκφραστικό μέσο και, κυρίως, ως τέχνη– πραγματώθηκε νομοτελειακά μέσα από μια αλληλουχία εμπνεύσεων στα χρόνια που ακολούθησαν και συνεχίζεται, εξελισσόμενη διαρκώς, ως τις μέρες μας.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, η επιρροή των έργων του Μότσαρτ και του Μπετόβεν είχε κατακλύσει ολόκληρη την Ευρώπη. Προικισμένοι μουσικοί, όπως ο Σούμπερτ, ο Μέντελσον, ο Σοπέν και ο Σούμαν, ήταν υποχρεωμένοι να χαράξουν νέες διαδρομές για ν' αποφύγουν τη σύγκριση με τον αιώνιο έφηβο από το Ζάλτσμπουργκ ή με τον πλαστοουργό της απaráμιλλης Ενάτης Συμφωνίας. Η μόνη διέξοδος ήταν απλώς ν' αφουγκραστούν τις δονήσεις της ανήσυχης φύσης τους, ή τα έντονα πάθη που κυβερνούσαν τη σκέψη τους, και να τα μετατρέψουν –όμοια με αλχημιστές– σε πολύτιμους μουσικούς φθόγγους.

Ο Ρόμπερτ Σούμαν εκπροσωπεί τον γερμανικό ρομαντισμό, με άλλα λόγια το καλλιτεχνικό ρεύμα που έμελλε να επηρεάσει ποικιλότροπα την τέχνη στη διάρκεια ενός περίπου αιώνα. Η πολυτάραχη ζωή του, οι ματαιώσεις, τα ατυχήματα, οι δυσκολίες, οι συνεχείς ανατροπές που στιγμάτισαν την επίγεια διαδρομή του, αποτέλεσαν ασφαλώς πηγές έμπνευσης για τον ίδιο και αφορμές απόλαυσης για τους φίλους της μουσικής, συνετέλεσαν όμως το ίδιο αποφασιστικά και στην ψυχική του νόσο. Ο αυτοτραυματισμός του δεξιού του χεριού, σε μια απόπειρα να

βελτιώσει την τεχνική του στο πιάνο, ήταν μια δραματική εμπειρία που προσδιόρισε τις επιλογές του. Σήμερα, αποτελεί αντικείμενο επιστημονικής μελέτης.

Ο Σούμαν και το λυκαυγές του ρομαντισμού στη μουσική

Αντίθετα με ό,τι νομίζουμε, ο ρομαντισμός στον χώρο της μουσικής έκανε την εμφάνισή του πριν από τον θάνατο του Μπετόβεν. Τα ευέλικτα κι εξελιγμένα έργα του Καρλ Μαρία φον Βέμπερ ήταν μια ευχάριστη έκπληξη για τους μουσικόφιλους στις αρχές του 19ου αιώνα, που είχαν συνηθίσει στην κλασική φόρμα του δημιουργού του *Φιντέλιο*. Χωρίς να το αντιληφθούν και παντελώς ανυποψίαστοι, γίνονταν μυσταγωγοί μιας νέας καλλιτεχνικής έκφρασης που έδινε διέξοδο σε ψυχικά πάθη, σε συγκρούσεις ενδόμυχες, σε εσωστρεφείς αλληλεπιδράσεις που γύρευαν τρόπο να εκτονωθούν. Και μαζί με τη μουσική, σε αυτό το ξέφρενο γαϊτανάκι, ακολούθησαν η ποίηση, το θέατρο, το μελόδραμα, η ζωγραφική. Η Ευρώπη ανάσανε ένα καινούργιο αέρα, γεμάτο με νέες ιδέες, καινοτόμες επινοήσεις, τολμηρές εμπνεύσεις.

Ο Ρόμπερτ Σούμαν γεννήθηκε αυτήν ακριβώς την περίοδο των μεγάλων μεταρρυθμίσεων, συμβάλλοντας πρωτοποριακά στην εγκαθίδρυσή τους. Το Τσβίκαου της Σαξονίας νιώθει περήφανο να υπενθυμίζει ότι είναι η γενέτειρά του, όταν στις 8 Ιουνίου 1810 είδε για πρώτη φορά το φως του ήλιου. Ο πατέρας του είχε μετακομίσει στην κωμόπολη αυτή έξι χρόνια νωρίτερα και είχε ανοίξει για βιοποριστικούς λόγους, μαζί με τον αδελφό του, ένα βιβλιοπωλείο και έναν εκδοτικό οίκο. Σε αυτό το κλίμα, το διαποτισμένο από τη «μαγεία του λόγου», ο μικρός Ρόμπερτ ανατράφηκε μέχρι τα έξι του χρόνια, μέσα σε ένα στοργικό περιβάλλον με προκαθορισμένες επιλογές.

Η πρώτη επαφή του νεαρού Σούμαν με

Πορτρέτο του Ρόμπερτ Σούμαν (1810-1856) σε νεαρή ηλικία. ΔΕΞΙΑ: Ο Φρήντριχ Βικ (1785-1873), σε ηλικία 45 ετών, όταν για πρώτη φορά γνώρισε τον Σούμαν.

τον κόσμο της μουσικής έλαβε χώρα στο ιδιωτικό σχολείο του αρχιδιακόνου Ντένερ, όπου άρχισε να μελετά υπό την καθοδήγηση του οργανίστα Κουντς. Στα 1819 συνάντησε στο Κάρλσμπαντ τον διάσημο πιανίστα Ιγκνάτς Μόσλες και μαγεύτηκε από την πιανιστική του δεξιότητα. Ορκίστηκε σιωπηλά να ακολουθήσει το παράδειγμά του και να γίνει κάποτε και ο ίδιος βιρτουόζος στο πιάνο.

Η επιρροή του πατέρα ήταν καθοριστική σε αυτά τα πρώιμα χρόνια των καλλιτεχνικών αναζητήσεων. Ενώ ακόμα φοιτούσε στο γυμνάσιο του Τοβίκαου, ο πατέρας του καλούσε συχνά στο σπίτι φίλους του για να δουν και να απολαύσουν το νέο ταλέντο που εκτελούσε στο πιάνο ένα ατέλειωτο ρεπερτόριο έργων του Χάιντν και του Καρλ Μαρία φον Βέμπερ στην αυθεντική τους μορφή, ή μεταγραμμένων για μικρή ιδιωτική ορχήστρα.

Μετά την αποτυχία του φιλόδοξου σχεδίου να σπουδάσει δίπλα στον Βέμπερ, ο

Ρόμπερτ στράφηκε στη λογοτεχνία. Ήταν μόλις δεκαέξι ετών και διηύθυνε ήδη μια φιλολογική εταιρεία αφιερωμένη στη διάδοση των έργων των Σίλλερ, Ουόλτερ Σκοτ, Μπάυρον και Ζαν Πολ. Από εκείνη τη λογοτεχνική περίοδο της ζωής του διασώζονται σπαράγματα ποίησης και πρωτόλεια σχέδια από μυθιστορήματα και τραγωδίες. Με διάθεση αυτοκριτικής, έγραφε στο ημερολόγιό του: *«Εάν είμαι ή όχι ποιητής (να γίνω είναι αληθινά αδύνατο), θα το κρίνουν οι επόμενες γενιές»*. Την ίδια περίοδο γνώρισε τα λίντερ του Σούμπερτ και αποπειράθηκε και ο ίδιος να συνθέσει κάτι ανάλογο πάνω σε κείμενα των Μπάυρον, Σούλτσε και Έκερτ.

Τα πρώτα δημιουργικά χρόνια

Με τον θάνατο του πατέρα και της αδελφής του Αιμιλίας από μια ανεξιχνίαστη μορφή φρενοβλάβειας, το ψυχικό σύμπτωμα του Ρόμπερτ δέχτηκε τα πρώτα πλήγματα. Η επίδραση της μητέρας του –η οποία δεν

έβλεπε με καλό μάτι τις καλλιτεχνικές του ροπές– τον υποχρέωσε ν' ακολουθήσει νομικές σπουδές. Είναι ολοφάνερο πως από πολύ νωρίς η ευαίσθητη αυτή ψυχή γνώρισε ηθικές δοκιμασίες, αποθάρρυνση και ψυχικό εξαναγκασμό.

Το 1828, σε ηλικία 18 ετών, εγκαταστάθηκε στη Λειψία για να σπουδάσει νομικά. Ήταν η ίδια πόλη όπου ο απόηχος του δημιουργικού πνεύματος του Γιόχαν Σεμπάστιαν Μπαχ μεσουρανούσε ακόμα με ιδιαίτερη ένταση. Εκεί γνώρισε τον Μάρσνερ, τον Βίντεμπάιν και, κυρίως, τον διάσημο δάσκαλο Φρίντριχ Βικ, με τον οποίο άρχισε μαθήματα πιάνου.

Ο σιωπηλός και μελαγχολικός έφηβος αναθάρρησε μόλις είδε στο σπίτι του δασκάλου την κόρη του Κλάρα. Και θαμπώθηκε από το πρώιμο ταλέντο της. Το πεπρωμένο του Σούμαν σφραγίστηκε από τη συνάντηση αυτή. Έγινε μαθητής του Βικ, παρέμεινε στο σπίτι του και αφοσιώθηκε στην Κλάρα με ένα δεσμό που μεταλλασόταν και αναζωπύρωνε διαρκώς. Η συμμαθητική συντροφικότητα μετατράπηκε σύντομα σε ειλικρινή φιλία, ο καλλιτεχνικός θαυμασμός σε τρυφερότητα, ο αρχικός πλατωνικός έρωτας σε πάθος ανιάτο.

Την ίδια εποχή –ίσως για να ανταποκριθεί στις διδαχές του δασκάλου του, ή για να εντυπωσιάσει την Κλάρα– άρχισε να συνθέτει τα πρώτα εξαιρετικά έργα του για σόλο πιάνο. Στην καρποφόρα δεκαετία 1830-1840 που ακολούθησε, οι αποπειρες αυτές αποτέλεσαν τα σπάργανα για τη γένεση των μεγαλειωδών συνθέσεων που τον έκαναν αθάνατο. Την ίδια περίοδο, ο Σούμαν εγκατέλειψε οριστικά το πανεπιστήμιο και άρχισε να συνεργάζεται με το μουσικό περιοδικό *Allgemeine Musikalische Zeitung*. Ήταν, ωστόσο, η ενθουσιώδης κριτική που έγραψε για τον άγνωστο τότε Φρεντερίκ Σοπέν η αφορμή να τον απολύσουν.

Μετά από αυτές τις εξελίξεις, ο Σούμαν, πνεύμα ανήσυχο, δεν κάθισε με σταυρω-

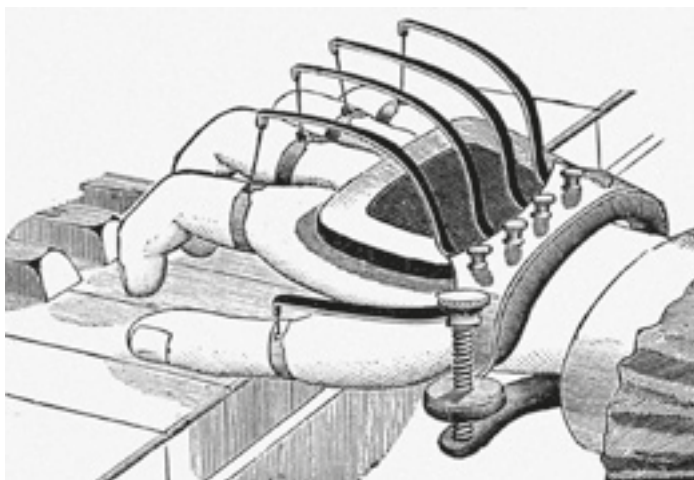
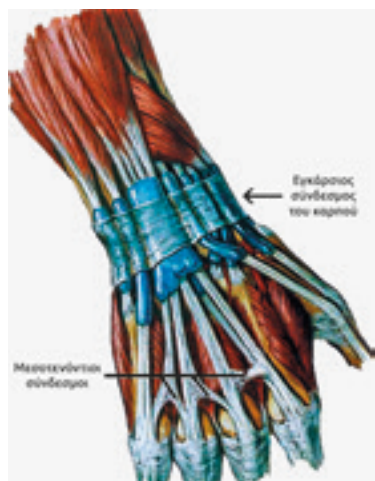
μένα τα χέρια. Το 1833 ίδρυσε το περιοδικό *Neue Zeitschrift für Musik*, με πρόθεση να πολεμήσει με κάθε μέσο τους *Φιλισταίους*, τη συντηρητική δηλαδή ελίτ των γερμανών διανοούμενων της εποχής του. Συνεργάτες του περιοδικού, που έμελλε να γίνει ένα από τα σημαντικότερα έντυπα του μουσικού ρομαντισμού, ήταν ο Μέντελσον, ο Φρίντριχ Βικ και η κόρη του Κλάρα, πίσω από διάφορα παράξενα ψευδώνυμα. Διευθυντής του περιοδικού ήταν ο ίδιος ο Σούμαν που υπέγραφε τα άρθρα του άλλοτε ως Φλορεστάν και άλλοτε ως Ευσέβιος.

Την εποχή που δούλευε με τον Φρίντριχ Βικ, ένας τραυματισμός, για τον οποίο ήταν ο ίδιος υπόλογος, δεν επέτρεψε να τελειοποιήσει την τεχνική του ενώ, αντίθετα, προσδιόρισε τις επόμενες επιλογές του και επηρέασε αρνητικά την ψυχική του ισορροπία.

Ο «αυτοτραυματισμός»

Είναι προφανές πως η επιδίωξη της τελειότητας δικαιολογείται απόλυτα στον ευσυνείδητο επαγγελματία, ο οποίος σέβεται και τιμά την τέχνη που υπηρετεί. Μέσα από τούτο το πρίσμα, η άσκηση στη μουσική παιδεία ελάχιστα διαφέρει από την προπόνηση του πρωταθλητή στίβου ή της γυμναστικής. Αμφότερες απαιτούν αυτοσυγκέντρωση, αφοσίωση και άπειρες ώρες εξειδικευμένης ενασχόλησης.

Ο Σούμαν δεν θα μπορούσε να διαφύγει από αυτό τον οικουμενικό κανόνα, ακόμα κι αν το επιθυμούσε. Η ανάγκη να τελειοποιήσει την τεχνική του στο πιάνο τον ωθούσε ν' αναζητήσει κάθε είδους τρόπο υπέρβασης. Ένιωθε ότι την ευλυγισία των δακτύλων στα χέρια του την παρενοχλούσε αυτή η ίδια η ανατομική κατασκευή των τενόντων. Έχοντας πλήρη άγνοια της ανατομικής επιστήμης, αντιλαμβάνονταν ότι η σύνδεση των εκτεινόντων τενόντων εμποδίζει την ανεξαρτησία των δακτύλων του.

Η ανατομική κατασκευή των εκτεινόντων τενόντων στο ανθρώπινο χέρι. ΔΕΞΙΑ: Τεχνική συσκευή που προφανώς χρησιμοποίησε ο Σούμαν για να βελτιώσει την ανεξαρτησία των δακτύλων του δεξιού του χεριού και να τελειοποιήσει την τεχνική του.

Σήμερα γνωρίζουμε επακριβώς την κατασκευή των μηχανισμών που κινούν το ανθρώπινο χέρι και το καθιστούν μοναδικό και θαυμαστό όργανο, τόσο για τις αδρές κινήσεις του χειρώνακτα όσο και για τις εκλεπτυσμένες ενός βιρτουόζου στο πιάνο. Παρ' όλα αυτά, οι τένοντες που εκτείνουν τα δάκτυλα συνδέονται με συνδέσμους (μυοτενόντιοι σύνδεσμοι), οι οποίοι, αν και προσφέρουν σταθερότητα, συμβάλλουν στην παρεμπόδιση ανεξάρτητης κίνησης. Φαίνεται πως το ζήτημα απασχολεί ακόμα και σήμερα τους σολίστες. Αναφέρονται περιπτώσεις που κατέφυγαν σε χειρουργούς ορθοπεδικούς ή σε πλαστικούς χειρουργούς για τη διατομή των συνδέσμων αυτών και την απαλλαγή από την «τυραννία» τους.

Εκείνη την εποχή κυκλοφορούσαν στο εμπόριο διάφορες συσκευές με τη χαρακτηριστική ονομασία «Dactylion», που υπόσχονταν την απελευθέρωση των δακτύλων αναιμάκτα, σίγουρα και αποφασιστικά. Ως εμπνευστής τους αναφέρεται ο πιανίστας και συνθέτης Χένρυ Χερτς (1803-1888), ο οποίος εξαργύρωσε με το παραπάνω την ευρεσιτεχνία του. Το μόνο που χρειαζόταν ήταν ο χρήστης να ακο-

λουθήσει κατά γράμμα τις οδηγίες και να οπλιστεί με θάρρος, πείσμα και υπομονή. Οι συσκευές αυτές δεν κατοχύρωναν όμως σε καμιά περίπτωση πως το αποτέλεσμα θα ήταν ανάλογο με τις προσδοκίες ενός απαιτητικού πιανίστα, όπως ο Σούμαν, που είχε εθιστεί να αιθεροβατεί σε χώρους ουτοπικούς.

Δεν είμαστε απόλυτα βέβαιοι ποια ήταν η πραγματική αιτία που ο Σούμαν τραυμάτισε τον παράμεσο δάκτυλο του δεξιού του χεριού, αχρηστεύοντάς τον στην κυριολεξία. Ήταν η κακή εφαρμογή της συσκευής που του πρότειναν; Υπήρξε δική του παρέμβαση για ταχύτερο και καλύτερο αποτέλεσμα που δεν τελεσφόρησε; Μεσολάβησε χειρουργική επέμβαση που κατέληξε ατυχώς στη διατομή του ίδιου του εκτείνοντα τένοντα; Η απάντηση παραμένει μυστήριο, αν και νεότερες έρευνες προσανατολίζουν τη σκέψη μας σε άλλες εκδοχές, για τις οποίες θα αναφερθούμε στις γραμμές που ακολουθούν.

Κλάρα Βικ και Γιοχάνες Μπραμς

Η Κλάρα Βικ δεν χρειάστηκε να δανειστεί το όνομα του πατέρα της για να γίνει γνωστή, ούτε τη δόξα του συζύγου της για να

κατακτήσει τη θέση της στο συλλογικό μας ασυνείδητο. Κατάφερε με την αξία της και την ακάματη ενεργητικότητά της να καταξιωθεί ως ανεπανάληπτη προσωπικότητα στον χώρο της μουσικής φιλολογίας. Όταν ο Σούμαν ξεκίνησε τα μαθήματα πιάνου στο σπίτι του Φρίντριχ Βικ, τον βρήκε, μετά το διαζυγίο του, να ζει με τη μονάκριβη κόρη του και ν' ανασαίνει τον αέρα των ονείρων της. Αυτός είναι ίσως ο λόγος που αντέδρασε βίαια όταν συνειδητοποίησε τον έρωτα των δύο νέων, προβάλλοντας εμπόδια στον επικείμενο γάμο τους. Η βαρβαρότητα που επέδειξε ο Βικ τσάκισε το ηθικό του νεαρού τότε Ρόμπερτ, ο οποίος, μετά από πενταετή αγώνα ενάντια σε σκληρούς εξευτελισμούς και συκοφαντίες ασύστολες, κατάφερε να οδηγήσει τη μνηστή του στον πάστορα που τους πάντρεψε.

Στα πρώτα χρόνια του έγγαμου βίου του ο Σούμαν αφιέρωσε όλες του τις ώρες στην εργασία και στις οικογενειακές απαιτήσεις. Ωστόσο, η βαθμιαία αλλοίωση της υγείας του, ο τραυματισμός του χεριού που τον κατέστησε αδύναμο να παίξει όπως θα ήθελε στο πιάνο, καθώς και το γιγαντωμένο άγχος των ψυχοδιανοητικών διαταραχών που ένιωθε να τον αγγίζουν απειλητικά, τον υποχρέωσαν να δώσει στον μόχθο του γρηγορότερους ρυθμούς.

Αποτέλεσμα των ψυχικών του αδιεξόδων ήταν η ενασχόλησή του με τον πνευματισμό, ενώ ταυτόχρονα υπέφερε από ακουστικές παραισθήσεις, τον κατέτρυχε το άγχος της νότιας Λα και ορκιζόταν ότι κατά καιρούς κατέγραφε μουσικά μηνύματα από το υπερπέραν, υπαγορευμένα από τους Σούμπερτ και Μέντελσον. Την ίδια εποχή συνάντησε τον Μπραμς.

Η ιστορία λέει ότι το 1853, σε ηλικία μόλις είκοσι ετών, ο Γιοχάνες Μπραμς είχε καταφέρει να γίνει γνωστός σε ένα περιορισμένο κύκλο φίλων και να κάνει αισθητή την παρουσία του σε μπαρ και καφενεία όπου έπαιζε πιάνο. Είχε εξάλλου

εκδώσει τρεις καταπληκτικές σονάτες για το αγαπημένο του πληκτροφόρο όργανο και φιλοδοξούσε να κατακτήσει τον χώρο. Ο Σούμαν εξέφρασε την επιθυμία να τον γνωρίσει προσωπικά. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε τελικά στο Ντύσελντορφ, σε φιλική ατμόσφαιρα. Στις 30 Νοεμβρίου του 1853 ο Σούμαν έγραφε στο ημερολόγιό του: *«Με επισκέφθηκε ο κύριος Γιοχάνες Μπραμς από το Αμβούργο. Μια ιδιοφυΐα»*.

Κανείς δεν μπορεί να μαντέψει με ακρίβεια τα αντιμαχόμενα συναισθήματα που πάλευαν μέσα στην πληγωμένη ψυχή του Σούμαν, βλέποντας τον νεαρό Γιοχάνες να μπαينوβγαίνει στο σπίτι του και να γοητεύει με την προσωπικότητα και την αναγνωρισμένη ιδιοφυΐα του την εξίσου νεαρή και θελκτική Κλάρα. Η ζήλια παίζει επικίνδυνα παιχνίδια και, σε ευαίσθητες ψυχές που δονούνται περίεργα, μπορεί να οδηγήσει σε παρεννοημένες πράξεις. Ήταν η ίδια εποχή που ο Ρόμπερτ ζητούσε εναγώνια να τον κλείσουν σε άσυλο. Και μετά, δίκως να πει λέξη, αποπειράθηκε να πνιγεί πέφτοντας στον Ρήνο.

Ευσέβιος και Φλορεστάν

Το ζήτημα της φρενοβλάβειας του Ρόμπερτ Σούμαν απασχόλησε τους ερευνητές με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ακόμα και σήμερα αποτελεί θέμα αντιλεγόμενο, αναφορικά με τις αιτίες που τη δημιούργησαν ή τις αφορμές που έδρασαν περιστασιακά για την αναζωπύρωσή της. Υπήρξαν ασφαλώς και οι αντίθετες απόψεις που σκοπό είχαν να αμβλύνουν τις εντυπώσεις και να αποκαταστήσουν την υστεροφημία του. Μια παρόμοια θέση ισχυρίστηκε η Ευγενία, η μικρότερη κόρη του συνθέτη, η οποία σε βιβλίο που αφιέρωσε στη μνήμη του πατέρα της, αποπειράθηκε –χωρίς θετικό αποτέλεσμα, είναι αλήθεια– να τον υποστηρίξει με γενναίοδωρη μεγαλοψυχία. Γι' αυτήν, η διαπιστωμένη ψυχασθένεια

Η Κλάρα Βικ (1819-1896), σε νεαρά ηλικία, ένα εξαιρετικό πιανιστικό ταλέντο. ΔΕΞΙΑ: Ο Γιοχάνες Μπραμς (1833-1897) με τον Σούμαν.

του Σούμαν ήταν αποτέλεσμα σωματικής και ψυχολογικής υπερκόπωσης, αποκλείοντας οργανικά αίτια και κληρονομική προδιάθεση.

Μια προσεκτική ματιά στα κείμενα που άφησε ο Σούμαν μπορεί να διαφωτίσει ώστε να ξεκαθαριστούν επιτέλους ορισμένες λεπτομέρειες και να κατορθώσουμε ν' ανιχνεύσουμε τα μύχια της σκέψης του. Τα κείμενα αυτά δεν ανήκουν στην επιστολογραφία, ή στο ημερολόγιο του συνθέτη, αλλά στα άρθρα του στο περιοδικό *Neue Zeitschrift für Musik*.

Η επιμονή εξάλλου να υπογράφει τα άρθρα του με διαφορετικά ψευδώνυμα δεν είναι τυχαία. Μπορεί ασφαλώς η επιλογή αυτή ν' αποτελούσε ένα ευφυές τέχνασμα, ώστε άλλοτε να δείχνει στην κρίση του αυστηρός και άλλοτε μειλίχιος. Μολαταύτα, η φρονιμάδα, ο καθωσπρεπισμός, η σύνεση και το μέτρο που χαρακτηρίζουν τον Ευσέβιο από τη μία μεριά, ενώ από την άλλη, η άναρχη παρορμη-

τικότητα και ο ρομαντικός αναβρασμός που κυριεύουν την ιδιοσυγκρασία του Φλορεστάν, είναι οι «δύο όψεις του Ιανού», οι αντιπαλλόμενες προσωπικότητες που πάλευαν αδιάκοπα στην ψυχή του ψάχνοντας λύσεις να εκφραστούν, οι πρώτες ίσως εκδηλώσεις μιας δικασμένης ψυχοσύνθεσης.

Διανοητική εξάντληση, σχιζοφρένεια ή διπολικό σύνδρομο;

Τα τελευταία χρόνια, η αναζήτηση της πιθανής ψυχοδιανοητικής νόσου από την οποία έπασχε ο Σούμαν, στοιχειοθετημένης από τα συμπτώματα και την αλλόκοτη συμπεριφορά του, συμβάδισε με την ενδελεχή σπουδή των έργων του, καθώς είναι βέβαιο πως η παραγωγή της όψιμης περιόδου της ζωής του επηρεάστηκε αναπόφευκτα από τη νόσο. Οι επαΐοντες προχώρησαν μάλιστα και ένα βήμα παραπέρα: προγραμματίσαν σειρά συναυλιών με έργα του συνθέτη, όπου αναγνωρί-

ζονται σημάδια διαταραχής της ψυχικής του ισορροπίας. Η αναδρομική επαναξιολόγηση μουσικών αριστουργημάτων, μέσα από τον μεγεθυντικό φακό της ψυχιατρικής επιστήμης, προσφέρει, αν μη τι άλλο, μια ενδιαφέρουσα πρωτοφανή εμπειρία.

Υποστηρίζεται ότι, ακόμα και στα πρώτα έργα του, διαφαίνονται ίχνη της υπέρπουσας διαταραχής. Στο περίφημο *Καρναβάλι*, με αριθμό καταλόγου 9, η εναλλαγή των ιδεών και το ακατάπαυστο και απρόβλεπτο φτερούγισμα από το ένα θέμα στο άλλο, συμβιβάζονται μόνο αν παραδεχτούμε ότι είναι πλάσματα μιας διαταραγμένης διπολικής προσωπικότητας.

Η μεταχείριση της μουσικής του Σούμαν, ως διαγνωστικό εργαλείο, διαθέτει μεγάλο ιστορικό. Το 1906 ο Γερμανός ψυχίατρος Πάουλ Γιούλιους Μέμπιους, πρωτοπόρος της ιδέας ότι η ψυχική νόσος οφείλεται σε κληρονομούμενη εκφύλιση του εγκεφάλου, δημοσίευσε μια παθολογική περιγραφή του συνθέτη. Ο Μέμπιους ισχυρίζεται ότι *«ακούγοντας τη μουσική του Σούμαν συμπεραίνουμε πως ήταν ένα ιδιαίτερα νευρωτικό άτομο»*. Ωστόσο, ο ίδιος υπονοεί ότι η υποκείμενη νόσος ήταν, δίχως αμφιβολία, η σχιζοφρένεια.

Άλλοι σχολιαστές επαναλαμβάνουν την αρχική διάγνωση που πρώτος είχε διατυπώσει ο Φραντς Ρίχαρτς, ο γιατρός του Σούμαν στο άσυλο του Έντενιχ, όπου ο συνθέτης παρέμεινε τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του. Ο Ρίχαρτς είχε γνωματεύσει, ως αιτία θανάτου, την προϋούσα παράλυση, απότοκη υπερκόπωσης και θανατηφόρου διανοητικής εξάντλησης. Η αλήθεια είναι πως την άποψη αυτή υποστήριξαν σύγχρονοι του Σούμαν, όπως ο κριτικός Έντουαρντ Χάνσλικ και ο βιολογίστας Γιόζεφ Γιόακιμ, στον οποίο είχαν αφιερώσει τα κονσέρτα τους για βιολί τόσο ο Σούμαν όσο και ο Μπραμς. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η άποψη αυτή διαδόθηκε και επικράτησε τελικά, με μοναδικό γνώμονα τη διαφύλαξη της υστεροφημίας του.

Ούτως ή άλλως, οι αναλύσεις αυτές δεν ισχύουν πλέον, καθώς ο επαναπροσδιορισμός των έργων του Σούμαν συνεχίζεται, ενώ η ίδια η ψυχιατρική επιστήμη δέχεται αλλεπάλληλες αναμορφώσεις και εξελικτικές μεταβολές, τόσο στη διαγνωστική προσέγγιση της ψυχικής νόσου όσο και στη θεραπευτική της αντιμετώπιση. Η αλήθεια όμως είναι ότι, ενόσω οι ψυχίατροι αφουγκράζονται τις συνθέσεις του Σούμαν για να διαγνώσουν υποκείμενο νόσημα, οι μουσικόφιλοι χρησιμοποιούν τις ψυχιατρικές διαγνώσεις για να κατανοήσουν τα έργα του.

Στη διάρκεια επικράτησης του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία, προσωπικότητες αμφίβολης ψυχοδιανοητικής νοσηρότητας δεν έχαιραν εκτίμησης και σεβασμού. Έως το 1945, περίπου 400.000 ασθενείς είχαν υποβληθεί σε στειρωποίηση, ενώ τουλάχιστον 75.000 δολοφονήθηκαν. Η περίπτωση του Σούμαν ήταν αγκάθι που έπρεπε να θεραπευτεί. Η καθυστερημένη πρεμιέρα του κονσέρτου για βιολί το 1937 πραγματοποιήθηκε ως μέσο αποκατάστασης της δυσάρεστης φήμης του συνθέτη, με πρωτοβουλία του υπουργού προπαγάνδας Γιόζεφ Γκαίμπελς. Στα χρόνια που ακολούθησαν, η επικρατούσα άποψη για την κλινική περίπτωση του Σούμαν ήταν ότι έπασχε από μια αγγειακής αιτιολογίας εγκεφαλοπάθεια. Η πιθανότητα να έπασχε από σχιζοφρένεια ή μια μορφή μανιοκατάθλιψης αποσιωπήθηκε. Με τον εύστοχο αυτόν τρόπο, απαλλάχτηκαν από το μίσγμα τόσο ο ίδιος ο συνθέτης όσο και οι πρόγονοι στο γενεαλογικό του δέντρο, που είχαν διαγνωστεί πως έπασχαν από την ίδια νόσο.

Σύφιλη και υδράργυρος

Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μαζί με την ευφορία της αυταπάτης για διαχρονική ειρήνη, οι μελέτες που είχαν ως αντικείμενο έρευνας την ψυχική νόσο του Σούμαν πολλαπλασιάστηκαν. Το 1950

Τα έξι από τα οκτώ παιδιά της Κλάρας και του Ρόμπερτ Σούμαν. ΔΕΞΙΑ: Ο Σούμαν το 1850.

οι Βρετανοί ερευνητές Έλιοτ Σλέιτερ και Άλφρεντ Μένιερ υποστήριξαν για πρώτη φορά τη «μανιοκατάθλιψη» του συνθέτη, ως αποτέλεσμα προσβολής από νευροσύφιλη. Η επιχειρηματολογία τους στηρίχτηκε στις μεταπτώσεις της εργογραφίας του, καθώς σε περιόδους αγαλλίασης οι συνθέσεις του ήταν περισσότερες και πιο εμπνευσμένες, ενώ σε περιόδους κατάθλιψης χαρακτηρίζονταν από ισχνή επινόηση. Το 1991 τα ιατρικά αρχεία που αναφέρονταν στην πάθηση του Σούμαν και φυλάσσονταν στο άσυλο του Έντενικ εξαφανίστηκαν μυστηριωδώς. Ο Αριμπέρτ Ράιμαν, ένας μουσικός από το Βερολίνο, του οποίου η αδελφή του παππού του είχε παντρευτεί έναν από τους γιους του Ρίχαρτς, κληρονόμησε τα αρχεία και επέλεξε να τα κρατήσει μακριά από τη δημοσιότητα.

Όταν το 2006, 150 χρόνια μετά τον θάνατο του Σούμαν, τα αρχεία ξαναδημοσιεύτηκαν στην ολότητά τους (εκτός από

ελάχιστες σελίδες που είχαν χαθεί στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου), οι ερευνητές επιβεβαίωσαν τις υποψίες τους: ο Σούμαν, χωρίς αμφιβολία, είχε πεθάνει από νευροσύφιλη. Τα δεδομένα της ιατρικής εκείνη την εποχή δεν ήταν σε θέση να θέσουν τη διάγνωση εκ του ασφαλούς, αλλά η κλινική συμπτωματολογία συνηγορούσε προς αυτή μόνο την κατεύθυνση.

Η διάγνωση αυτή δίνει εξηγήσεις ακόμα και για την αδεξιότητα του δεξιού του χεριού, καθώς η νευροσύφιλη (ή τριτογενής σύφιλη) προσβάλλει το κεντρικό νευρικό σύστημα και οδηγεί σε παραλυτικά φαινόμενα από τα άνω και τα κάτω άκρα. Στις αρχές του 19ου αιώνα η σαλβαράνη (που χάρισε ελπίδες, χρόνια αργότερα, μετά τα πειράματα του Πάουλ Έρλιχ) δεν είχε ακόμα ανακαλυφθεί, όπως και η πενικιλίνη από τον Αλέξανδρο Φλέμινγκ, που έδωσε τη χαριστική βολή κατά του παθολόγου μικροβίου, της ωχράς σπειροχαιτής.

Η προσβολή του Σούμαν από σύφιλη δεν θεωρείται απίθανη, αν λάβουμε υπόψη τις ανεξέλεγκτες σεξουαλικές δραστηριότητές του πριν γνωρίσει την Κλάρα Βικ. Μετά τον γάμο του δεν έδωσε ποτέ αφορμές για στραβοπατήματα. Ήταν πάντοτε υποδειγματικός σύντροφος και πατέρας οκτώ παιδιών, αγωνιζόμενος να βοηθά στην ανατροφή και την πρόδοό τους. Η πιθανότερη εκδοχή για τη μόλυνση από το αφροδίσιο αυτό νόσημα υποδεικνύει την οικιακή βοηθό που είχε φέρει ο πατέρας του στο σπίτι. Η επώαση διήρκησε αρκετά χρόνια, μέχρις ότου η νόσος εκδηλωθεί, όταν πλέον ο Σούμαν διήγε συνετό βίο.

Παρ' όλα αυτά, ακόμα και τούτη η εκδοχή δεν πείθει. Σύμφωνα με μελέτη του μουσικολόγου και λογοτεχνικού σχολιαστή Έρικ Σαμς, η κλινική συμπτωματολογία του Σούμαν στη διάρκεια της νοσηλείας του στο Έντενιχ, καθώς και ο τρόπος θανάτου του, συνηγορούν υπέρ της άποψης πως είχε δηλητηριαστεί από υδράργυρο. Σκευάσματα υδραργύρου χορηγούνταν άλλωστε εκείνα τα χρόνια σε μικρές δόσεις για τη θεραπεία της σύφιλης και δεν ήταν απίθανο για τον ανυποψίαστο ασθενή να ξεπεράσει την ενδεικνυόμενη δόση και να υποστεί τις συνέπειες των παρενεργειών του στοιχείου.

Σήμερα γνωρίζουμε πως στις συνέπειες της δηλητηρίασης με υδράργυρο εξέχουσα θέση κατέχει η περιφερική νευροπάθεια, ενώ η λήψη οργανικού υδραργύρου συνοδεύεται συνήθως με παραισθήσεις, διαταραχή της ισορροπίας του σώματος στην όρθια στάση και τη βάδιση, αδυναμία, τρόμο, οπτικές και ακουστικές ψευδαισθήσεις και κώμα, οδηγώντας αναπόφευκτα στον θάνατο. Φαίνεται πως ο αυτοτραυματισμός του Σούμαν δεν ήταν η μόνη αιτία για την απώλεια της δεξιο-

τεχνίας του. Προηγήθηκε η προσβολή από σύφιλη, η προοδευτική εκδήλωση των συμπτωμάτων της, και η δηλητηρίαση με υδράργυρο, ο οποίος συχνά προκαλεί περισσότερα δεινά από τα προσδοκώμενα θεραπευτικά αποτελέσματα.

Οι ενώσεις του υδραργύρου (ιδιαίτερα ο διμεθυλοϋδράργυρος) άρχισαν να χρησιμοποιούνται πριν από δύο αιώνες στην κατασκευή καπέλων. Οι πιλοποιοί εκείνης της εποχής δεν μπορούσαν να φανταστούν την τοξικότητα της σκόνης που ανέπνεαν καθημερινά. Ο όρος «τρελός σαν καπελάς» δεν ήταν τυχαίος, επειδή παρέπεμπε σε σοβαρές εκδηλώσεις, όπως ευσυγκινησία, ευερεθιστότητα, αϋπνία, ιλίγγους, αδυναμία συγκέντρωσης, απώλεια μνήμης, απώλεια γενικών αισθήσεων, επώδυνες μυϊκές συσπάσεις, τρόμο των άκρων και παρεμπόδιση εκουσιών κινήσεων απαραίτητων για την άρθρωση, τη γραφή και το βάδισμα. Ο τρελός καπελάς στο έργο του Λούις Κάρολ *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων* αντιπροσωπεύει αυτήν ακριβώς την εικόνα, εμπλουτισμένη με λογοτεχνική ευαισθησία.

Τα ιατρικά ιστορικά που αναφέρονται σε ψυχιατρικά συμπτώματα είναι δύσκολο να αποκωδικοποιηθούν, εξαιτίας των ιστορικών συνθηκών και του γεωγραφικού πλαισίου μέσα στα οποία λαμβάνουν χώρα. Η περίπλοκη και ατελής επιστολογραφία του Σούμαν, οι παρτιτούρες του και οι ιατρικές γνωματεύσεις που κατά κανόνα χρησιμοποιούμε για να μελετήσουμε τη ζωή του επιδέχονται διαφορετικές και ποικιλότροπες αναγνώσεις. Είναι σχεδόν βέβαιο πως το έργο του Ρόμπερτ Σούμαν και η πολυτάραχη ζωή του θα παραμείνουν άλυτο αίνιγμα, όσα χρόνια κι αν περάσουν. Ας απολαύσουμε λοιπόν τη μουσική του, χωρίς περίσκεψη.

Ο Νικόλαος Γ. Μαρκέας είναι Χειρουργός Ορθοπαιδικός, Δρ Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΠΟΥ ΔΙΝΕΙ ΑΞΙΑ

ΑΠΟΧΡΩΣΕΙΣ ΜΕ ΙΣΤΟΡΙΑ

COLORS

OF GREECE COLLECTION

CG 462
Tsarouchi

KRAFTPAINTS.GR

164 AUTHENTIC
SHADES

αυθεντικές αποχρώσεις
εμπνευσμένες
από την ΕΛΛΑΔΑ

Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ (1941-1943)

του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Τα ιταλικά στρατεύματα κατέλαβαν το νησί των Φαιάκων, ελέω των συμμάχων τους Γερμανών, την άνοιξη του 1941. Οι Ιταλοί είχαν αποβιβάσει στρατεύματά τους στην Κέρκυρα το 1916 και το 1923, αλλά είχαν αναγκαστεί να τα αποσύρουν. Αυτή την φορά, όμως, ήταν αποφασισμένοι να μείνουν για πολύ. Προχώρησαν έτσι στην εφαρμογή πληθώρας μέτρων προκειμένου να αφελληνίσουν τους κατοίκους τους. Η προσπάθειά τους απέτυχε οικτρά, καθώς συνάντησε αντιδράσεις και την απόλυτη περιφρόνηση των Κερκυραίων. Η σκοτεινή αυτή περίοδος της ιστορίας της νήσου περιγράφεται συνοπτικά στο άρθρο αυτό.

Αποψη της πόλης της Κέρκυρας επί ιταλικής κατοχής. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ερείπια στην περιοχή Μαρκά μετά από ιταλικούς βομβαρδισμούς στις αρχές του 1941.

Η Ιταλία κατέστησε σαφείς τις βλέψεις της για την Κέρκυρα, σχεδόν την επαύριο της σύστασής της σε κράτος, τις δεκαετίες του 1860 και του 1870. Πριν καν ολοκληρωθεί η ενοποίησή της, διάφοροι Ιταλοί ιθύνοντες άρχισαν να εκφράζουν κατακτητικές φιλοδοξίες για τη νήσο. Από τις αρχές του 1866, ξεκίνησε η άφιξη πολλών Ιταλών στην Κέρκυρα. Εξαρχής, αυτοί επιδόθηκαν σε προπαγανδιστικές ενέργειες «*υπέρ της ένωσης της νήσου με τη μητέρα Ιταλία*». Προσπάθησαν ανεπιτυχώς ακόμη και να διοργανώσουν συλλαλητήριο προκειμένου οι κάτοικοι να εκφράσουν τα υποτιθέμενα αισθήματα τους για την Ιταλία. Τελικώς, όμως, έγιναν αντιληπτοί και απελάθηκαν.

Λίγους μήνες μετά, το ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών απέστειλε απόρρητη εγκύκλιο προς όλες τις αντιπροσωπείες του στο εξωτερικό, συνιστώντας τους να υπενθυμίζουν πάντοτε ότι οι κτήσεις των Γενουατών και των Ενετών στην Ανατολή ήταν φυσική και αναφαίρετη κληρονομιά

των Ιταλών. Την ίδια περίοδο, ο βουλευτής Πετροντσέλλι (Petrucelli), αρθρογραφώντας στην γαλλική εφημερίδα *Le Journal des Debats*, διακήρυξε ότι «*η Εγγύς Ανατολή είναι για την Ιταλία ότι οι Ινδίες για την Αγγλία*». Το 1870 η Ευρώπη συγκλονιζόταν από τον γαλλογερμανικό πόλεμο. Η ιταλική διπλωματία θεώρησε την περίοδο αυτή κατάλληλη για να επαναφέρει το θέμα, εκμεταλλευόμενη μια τυχαία σύρραξη μεταξύ ενός τάγματος εθνοφυλάκων και μεθυσμένων Κερκυραίων. Το ιταλικό προξενείο στην Κέρκυρα ξεκίνησε μια «βιομηχανία» συντάξεως αναφορών αγανακτισμένων (Καθολικών και Εβραίων) Κερκυραίων που ισχυρίζονταν ότι βίωναν ανασφάλεια και ζητούσαν από την Ιταλία να τους παράσχει προστασία. Στην Κέρκυρα προκλήθηκε σάλος, και τα έντυπα κατασχέθηκαν από την Αστυνομία. Οι αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης υπήρξαν έντονες και η Ρώμη υποχρεώθηκε να ανακαλέσει τον πρόξενό της από την Κέρκυρα.

Ιταλικό αεροσκάφος επάνω από το λιμάνι της Κέρκυρας. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ιταλοί Βερσαλλιέροι αποβιβάζονται στο παλιό λιμάνι στις 28 Απριλίου 1941.

Το γεγονός αυτό αποτέλεσε και την αφορμή για τη σύσταση ενός σωματείου υπό την επωνυμία «Ρήγας Φεραίος». Το σωματείο αυτό, με πρόεδρο τον Ιωάννη Βράιλα Αρμένη, εξέδιδε και μια εφημερίδα υπό τη διεύθυνση του Ιάκωβου Πολυλά. Το 1871 διοργανώθηκε στη νήσο ογκώδες συλλαλητήριο κατά της συνεχιζόμενης ιταλικής προπαγάνδας με αφορμή την παρουσία επί τόπου τόσο του βασιλικού ζεύγους της Ελλάδας και του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Κουμουνδούρου όσο και των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων στη χώρα. Το 1878, μετά τη λήξη των εργασιών του Συνεδρίου του Βερολίνου, η ελληνική κυβέρνηση πληροφορήθηκε τις δηλώσεις του Ιταλού πρέσβη στην Αγία Πετρούπολη, με τις οποίες εξέφραζε το έντονο ενδιαφέρον της χώρας του τόσο για την Κέρκυρα όσο και για την Ήπειρο. Τον Μάιο του 1879 ο Έλληνας επιτετραμμένος στο Λονδίνο Ιωάννης Γεννάδιος τηλεγράφησε στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι: «*αι φήμαι αι σχετικαί προς τας ιταλικάς βλέψεις επί της Κερκύρας ανανεώθησαν ενταύθα*».

Τον Απρίλιο του 1891 σοβαρές ταραχές προκλήθηκαν στη νήσο ύστερα από τη δολοφονία ενός οκτάχρονου κοριτσιού, το πτώμα του οποίου βρέθηκε στην εβραϊκή συνοικία της πόλης. Ακολούθησε το ξέσπασμα βιαιοπραγιών σε βάρος μελών της εβραϊκής κοινότητας τόσο στην Κέρκυρα όσο και στη Ζάκυνθο. Ο ιταλικός Τύπος εκμεταλλεύτηκε την υπόθεση και δημοσίευε επί ημέρες κείμενα Επτανήσιων Εβραίων, τα οποία έγραφαν ότι δεινοπαθούσαν και ως εκ τούτου αδυνατούσαν πλέον να παραμείνουν στην Ελλάδα. Τα εβραϊκά σωματεία στην Ευρώπη ξεσηκώθηκαν και η Ιταλία εκδήλωσε την πρόθεση να αποβιβάσει στρατό στη νήσο, εμποδίστηκε όμως από την άρνηση τόσο της Μεγάλης Βρετανίας όσο και της Ρωσίας.

Τον Φεβρουάριο του 1914 ο πρέσβης της Ιταλίας στην Αγία Πετρούπολη Ντε Γκουμπερνάτις (De Gubernatis) δήλωσε στον Έλληνα ομόλογό του Αρμένη-Βράιλα πως: «*οι Έλληνες οφείλουν να λάβουν υπ' όψιν τους ότι η Κέρκυρα είναι μια νήσος ιταλική, η οποία πρέπει να επιστρέψει στην Ιταλία*!». Η δήλωση αυτή

εξόργισε τους Κερκυραίους σε τέτοιο βαθμό, ώστε κανείς να μην πάει να βοηθήσει τους «μισητούς Ιταλούς», όταν ένα ιταλικό πλοίο προσάραξε στα ανοικτά της νησί-δας Βίδο, την άνοιξη του 1914. Ως εκ τούτου, το ιταλικό πλοίο έμεινε προσα-ραγμένο στα αβαθή επί πολλές ημέρες.

Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Δεκέμβριο του 1915, στην Κέρκυρα απο-βιβάστηκαν γαλλικά στρατεύματα με σκοπό να την καταστήσουν βάση ανασυ-γκρότησης του καταρρέοντος σερβικού στρατού, παραβιάζοντας κατάφωρα την ουδετερότητα της νήσου. Η Ιταλία αξίωσε να αντιπροσωπευτεί και η ίδια στην Κέρ-κυρα, όπως είχε πράξει ήδη και η Μεγάλη Βρετανία, με την αποβίβαση μικρού απο-σπάσματος. Η άδεια της δόθηκε και στη νήσο άρχισαν να συρρέουν ιταλικά στρα-τεύματα, ο αριθμός των οποίων σύντομα ανήλθε σε δύναμη μιας μεραρχίας. Οι Ιταλοί στρατιώτες κυριάρχησαν αριθμη-τικά και επέδειξαν εχθρική συμπεριφορά προς τους κατοίκους του, προβαίνοντας σε αθρόες συλλήψεις, κατακρατώντας την αλληλογραφία τους στο νεοσύστατο

ιταλικό ταχυδρομείο, ασχημονώντας και προκαλώντας συνεχώς με πομπώδεις στρατιωτικές παρελάσεις. Τέλος, ενίσχυ-σαν το λαθρεμπόριο, εμποδίζοντας την εισαγωγή τροφίμων από το ελληνικό τε-λωνείο, και καταβαράθρωσαν την τοπική οικονομία. Πολλοί κάτοικοι θεωρούσαν πως οι Ιταλοί συμπεριφέρονταν σαν μελ-λοντικοί κυρίαρχοι της νήσου. Η εντύπω-ση αυτή ενισχυόταν και από τα κόκκινα μαντήλια τα οποία φορούσαν οι Ιταλοί στρατιώτες. Σε αυτά ήταν ζωγραφισμένος ο χάρτης της μεταπολεμικής Ιταλίας (σύμφωνα με τις επιθυμίες των ιδίων των Ιταλών), ο οποίος περιελάμβανε την Κέρ-κυρα, τα Δωδεκάνησα και ένα τμήμα της Μικράς Ασίας. Επιπλέον, ανεξίτηλα χα-ραγμένος στη μνήμη των Κερκυραίων έμεινε ένας ξύλινος κόκορας, ο οποίος ήταν τοποθετημένος στο Νέο Φρούριο από τους Ιταλούς. Οι τελευταίοι έλεγαν πως όταν λαλήσει αυτός ο κόκορας, τότε θα εγκατέλειπαν και οι ίδιοι την Κέρκυρα. Το 1919, λοιπόν, την αποχώρησή τους από τη νήσο συνόδευε ένα υπόκωφο «κουκου-ρικού» από τους Κερκυραίους...

Επακολούθησε ο βομβαρδισμός και η κατάληψη της Κερκύρας στα τέλη Αυγούστου του 1923. Οι Ιταλοί είχαν λάβει όλα τα μέτρα που καταδείκνυαν την πρόθεσή τους για μόνιμη εγκατάσταση στη νήσο με το πρόσχημα της απόρριψης εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης του τελεσιγράφου της Ρώμης την επαύριο της δολοφονίας των Ιταλών μελών της επιτροπής διαχαράξεως της ελληνοαλβανικής μεθορίου. Δυστυχώς γι' αυτούς, προκλήθηκε παγκόσμια κατακραυγή και (παρά τους άστοχους διπλωματικούς χειρισμούς της κυβερνήσεως του Στυλιανού Γονατά) υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την Κέρκυρα, αφού όμως η Ελλάδα κατέβαλε ένα υπέρογκο ποσόν δίκην αποζημιώσεως. Σημειώτεον ότι η καθημαγμένη οικονομικά Ελλάδα υποχρεώθηκε να συνάψει δάνειο για να αποζημιώσει τους Ιταλούς, ενώ οι Έλληνες δεν έλαβαν ούτε μία δραχμή για τους πολλαπλάσιους νεκρούς τους από τον ιταλικό βομβαρδισμό.

Τα επόμενα χρόνια, στην Κέρκυρα επικράτησε ησυχία, καθώς οι περίπου 1.300 Ιταλοκερκυραίοι επιθυμούσαν να ξεχαστεί η στάση τους κατά τον πρώτο μήνα της ιταλικής κατοχής, το 1923. Πέρασαν δέκα χρόνια μέχρι να κάνουν εκ νέου την εμφάνισή τους, «γιορτάζοντας» την επέτειο κατάληψης της Κερκύρας από τους συμπατριώτες τους. Η στάση τους ενόχλησε πολύ τους Κερκυραίους, σε μια περίοδο που πλήθαιναν στον διεθνή ορίζοντα τα σύννεφα του επερχόμενου πολέμου. Μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Ιωάννη Μεταξά, αυξήθηκαν τα μέτρα επιτήρησης των Ιταλοκερκυραίων, ιδίως μετά την κατάληψη της Αλβανίας από τα στρατεύματα της Ρώμης.

Η κατάληψη της νήσου συγκαταλεγόταν μεταξύ των στόχων της ιταλικής επιθέσεως τον Οκτώβριο του 1940. Η εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων, όμως, υποχρέωσε του Ιταλούς να περιοριστούν σε συνεχείς από αέρος βομβαρδισμούς της,

αρχής γενομένης από την 1η Νοεμβρίου. Σημειώνεται ότι οι Ιταλοί δεν σεβάστηκαν ούτε την άτυπη εκεχειρία των Χριστουγέννων και συνέχισαν να βομβαρδίζουν με αποτέλεσμα 21 νεκρούς, 30 τραυματίες και δεκάδες γκρεμισμένα κτίρια. Τελικά, η κατάληψη της Κερκύρας έγινε εφικτή αρκετές ημέρες μετά την υπογραφή των τριών πρωτοκόλλων παράδοσης του Ελληνικού Στρατού στο Ηπειρωτικό μέτωπο. Για να επιτευχθεί, όμως, χρησιμοποιήθηκε ένα τέχνασμα, όπως γράφει ο –δεύτερος κατά σειρά επί των ημερών της ξενικής κατοχής– Μητροπολίτης Μεθόδιος (Κοντοστόανος). *«Την 28ην Απριλίου 1941, περί την 11ην π.μ., Ιταλικά αεροπλάνα έριψαν 3 Γερμανικές σημαίες αι οποίαι, πίπτουσαι, εξετλίχθησαν και εφυτεύθησαν αυτομάτως επί του Φρουρίου. Την αυτήν ημέραν, περί ώραν 3 και 30 μ.μ., απεβιβάσθη και επάτησε την Κέρκυραν ο Ιταλικός στρατός, εισήλθον εις το Φρούριον, κατέβιβασαν την Γερμανικήν σημαίαν και ανύψωσαν την Ιταλικήν. Οι Ιταλοί επομένως επάτησαν την Κέρκυραν, μεταχειρισθέντες την Γερμανικήν σημαίαν ως λεοντήν».*

Σημειώτεον ότι είχε ήδη καταληφθεί η Αθήνα, την προηγούμενη. Στην Κέρκυρα, όμως, ο στρατιωτικός διοικητής της νήσου συνταγματάρχης Δημ. Πολύζος, ο οποίος ανακλήθηκε από την εφεδρεία και ανέλαβε τα καθήκοντά του την 3η Μαρτίου, είχε εκφράσει τη βούληση να προβάλει αντίσταση. Ο Πολύζος συνεργάστηκε με τον νέο νομάρχη Ευάγγελο Αβέρωφ, ο οποίος ανέλαβε τα καθήκοντά του την 21η Μαρτίου. Οι δύο άνδρες κατόρθωσαν να επιλύσουν πολλά ζωτικά προβλήματα, όπως η οικονομική δυσπραγία, η δημόσια ασφάλεια και ο επισιτισμός των κατοίκων. Εντούτοις, διαφώνησαν για το θέμα της παράδοσης της νήσου.

Τελικά, μετά από πολλές διαβουλεύσεις και αμφιταλαντεύσεις, οι δύο άνδρες κατέληξαν στην υποβολή πρότασης προς

Ο Πιέρρο Παρίνι (1894-1993) υπήρξε σημαί-
νουςα φυσιογνωμία του Φασισμού και
Αρχηγός του Γραφείου Πολιτικών Υποθέσε-
ων Ιονίων Νήσων. ΚΑΤΩ. Ο Ιταλός στρατιω-
τικός διοικητής Κέρκυρας συνταγματάρχης
Λουίτζι Λουζινάνι (1896-1943), εκτελέστηκε
από τους Γερμανούς στις 25 Σεπτεμβρίου
1943. ΔΕΞΙΑ: Η ιταλική σημαία κυματίζει στα
Παλαιά Ανάκτορα της Κέρκυρας.

τους Γερμανούς, να καταλάβουν την Κέρ-
κυρα. Έπρεπε με κάθε τρόπο να απο-
φευχθεί η κατάληψή της από τους ηττη-
μένους Ιταλούς. Αυτό το πνεύμα διέπνεε
όλη τη στρατιωτική (και μεγάλο τμήμα
της πολιτικής) ηγεσία, ενώ το ίδιο αίτη-
μα υπέβαλε και ο Νομάρχης Ζακύνθου
στους Γερμανούς που βρίσκονταν στην
Πάτρα Γερμανούς. Η πρόταση έγινε τηλε-
γραφικώς αποδεκτή από τον Διοικητή της
Τεθωρακισμένης Μεραρχίας «Αδόλφος
Χίτλερ» υποστράτηγο Σεπ Ντϊήτριχ (Josef
–"Sepp"– Dietrich), το βράδυ της 27ης
Απριλίου. Εντούτοις, το επόμενο πρωινό
εμφανίστηκαν ορισμένοι ανώτεροι Ιταλοί
αξιωματικοί στον Αβέρωφ και αξίωσαν την
παράδοση της νήσου. Ο Αβέρωφ συναι-
νεσε, έχοντας λάβει σχετικές οδηγίες από
την Αθήνα, ο Πολύζος όμως αρνήθηκε
κατηγορηματικά.

Μολαταύτα, ο Αβέρωφ υπέγραψε το
ακόλουθο πρακτικό παράδοσης:

*Έχων υπ' όψιν μου την διαταγήν της
Κρήτης (σ.σ. της κυβερνήσεως Τσουδε-
ρού) να παύση η αρμοδιότης μου εν πε-
ριπτώσει ξέναι στρατιωτικάι Αρχαί κατορ-
θώσωσι να αποβιβασθώσιν εις την νήσον*

Ιταλοί αξιωματικοί στην είσοδο του κτιρίου της παλιάς Νομαρχίας στα Μουράγια. ΔΕΞΙΑ: Ο Μητροπολίτης Κερκύρας και Παξών Μεθόδιος Κοντοστάνας (1881-1972).

και ότι έκτοτε παύει και η αντίστασις μας και την δήλωσιν του αρχηγού της αποβι-
 βασθείσης ιταλικής δυνάμεως Συνταγ-
 ματάρχου της Αεροπορίας Ερρίκου Γκρά-
 ντε, αντιπροσώπου της Ιταλικής Κυβερ-
 νήσεως, ότι θα βομβαρδισθούν η πόλις
 και τα χωρία εάν δεν γίνη το παρόν πρα-
 κτικόν, συνεννοηθείς μετά του Σεβασμιω-
 τάτου Αρχιεπισκόπου Αλεξάνδρου, του
 Δημάρχου Κερκυραίων Σπυρίδωνος Κόλ-
 λα, του Διευθυντού της Αστυνομίας Α.
 Δραζίνου και του Διευθυντού της Νομαρ-
 χίας Α. Μακροπούλου, εγώ ο υπογεγραμ-
 μένος Νομάρχης Κερκύρας μετά των
 μνησθεισών Αρχών παραδίδω την πολιτι-
 κήν Αρχήν της νήσου.

Ο Πολύζος αγνοούσε την εξέλιξη αυτή.
 Την έμαθε από τον Μητροπολίτη Αλέξαν-
 δρο, ο οποίος τον επισκέφθηκε προκειμέ-
 νου να τον πείσει να μην προβάλει αντί-
 σταση. Μάλιστα, τον ενημέρωσε ότι οι
 Ιταλοί απειλούσαν με βομβαρδισμό της
 νήσου κατά το προηγούμενο του 1923. Ο
 Έλληνας αξιωματικός, όμως, ήταν αμε-
 τάπειστος. Δεν επρόκειτο να παραδοθεί

στους ηττημένους των βορειοηπειρωτικών
 βουνών. Ακόμη και όταν πολλοί άνδρες
 του άρχισαν να εγκαταλείπουν τις θέσεις
 τους, έμεινε σταθερός στην απόφασή του.
 Τελικά, αποφάσισε την αυτοδιάλυση της
 μονάδας του και διέταξε την καύση της
 σημαίας. Όσοι αξιωματικοί κατάγονταν
 από την Κέρκυρα παρέμειναν στη νήσο,
 ενώ οι υπόλοιποι πέρασαν (μαζί με τον
 διοικητή τους) στην Ηπειρωτική ακτή.

Στην Κέρκυρα, οι Ιταλοί αγωνιούσαν
 για τη στάση που θα κρατούσε ο Πολύζος.
 Προς τούτο, του έστειλαν ένα νέο τελεσί-
 γραφο, μέσω του Μητροπολίτη Αλεξάν-
 δρου και του απόστρατου στρατηγού Κ.
 Βλαχόπουλου. Οι δύο άνδρες, όμως, δεν
 τον βρήκαν. Μόλις οι Ιταλοί βεβαιώθηκαν
 ότι ο στρατιωτικός διοικητής ήταν άφα-
 ντος και το σύνταγμα είχε αυτοδιαλυθεί,
 έδωσαν εντολή για την πλήρη στρατιωτι-
 κή κατάληψη της νήσου. Το γεγονός αυτό
 αποδόθηκε με διθυραμβικούς τόνους στον
 ιταλικό Τύπο, που αποτελούσαν καταφα-
 νή διαστρέβλωση της πραγματικότητας.

Οι Ιταλοί άργησαν να δείξουν τις πραγ-

ματικές προθέσεις τους. Η πολιτική τους συνίστατο στην *de facto* αυτονομία των Επτανήσων μέσω της διάρρηξης όλων των δεσμών τους με το ελληνικό κράτος και στη σταδιακή ενσωμάτωσή τους στην ιταλική επικράτεια, αφού προηγουμένως είχε επιτευχθεί η δημογραφική αλλοίωσή τους. Οι πρώτες ενδείξεις διαφάνηκαν με την ίδρυση υποκαταστημάτων ιταλικών τραπεζών και του «Γραφείου Πολιτικών Υποθέσεων», καθώς και με την κυκλοφορία μιας ιταλοελληνικής εφημερίδος υπό τον τίτλο *Jonio*. Από την 5η Ιουνίου, εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα ο Πιέρο Παρίνι (Piero Parini). Αυτός ήταν υψηλόβαθμο στέλεχος του φασιστικού κόμματος και έχαιρε της προσωπικής εμπιστοσύνης του ιδίου του Μπενίτο Μουσσολίνι (Benito Mussolini). Τέθηκε επικεφαλής του προαναφερθέντος Γραφείου και ουσιαστικός κυβερνήτης της νήσου. Επισημώς, όμως, ο διορισμός του έλαβε χώρα μετά από ένα εξάμηνο, προφανώς για να μην υπάρξουν αντιδράσεις των Κερκυραίων.

Την 23η Αυγούστου ο Παρίνι διοργάνωσε μια εκδήλωση για να ανακοινώσει την ίδρυση της οργάνωσης *Fascio «Costanzo Ciano»*, η οποία θα προωθούσε την ιταλική διείσδυση σε όλους τους τομείς της δραστηριότητας των κατοίκων. Ένα από τα προπαγανδιστικά επιχειρήματα των Ιταλών ήταν πως η Ρώμη είχε ήδηθεν δικαιώματα επί των νήσων, καθώς ήταν διάδοχος της Βενετίας! Επομένως, επρόκειτο για... απελευθέρωση των νήσων από την ελληνική κατοχική διοίκηση! Σύμφωνα, ο Παρίνι δημιούργησε επιμέρους «Γραφεία», τα οποία έπαιζαν τον ρόλο υπουργείων σε ανεξάρτητο κράτος. Επικεφαλής τους τοποθετήθηκαν Ιταλοί ή Ιταλοκερκυραίοι, η πλειονότητα των οποίων ήταν στελέχη του φασιστικού κόμματος και φανατικοί ανθέλληνες. Σκοπός τους ήταν να κόψουν κάθε διοικητικό και οικονομικό δεσμό των Επτανήσων με την υπόλοιπη Ελλάδα. Προς τούτο, ο Παρίνι

εξέδωσε ειδική διαταγή, η οποία απαγόρευε ρητά κάθε επικοινωνία με την Αθήνα. Λίγο μετά, προχώρησε στον διορισμό νέου νομάρχη και δημάρχου. Συν τοις άλλοις, κατήργησε την «Εφημερίδα της Κυβερνήσεως» και την αντικατέστησε από το «Επίσημο Δελτίο Πολιτικών Υποθέσεων των Ιονίων Νήσων», που έφερε το ιταλικό εθνόσημο.

Μολαταύτα, η σύγκυση παρέμενε. Τα διατάγματα υπ. αριθμ. 91 & 92 της 12ης Νοεμβρίου 1941 επιβεβαίωναν ότι η ελληνική νομοθεσία εξακολουθούσε να ισχύει. Εντούτοις, η ιταλική διοίκηση αγνοούσε κάθε νομοθετική διάταξη, η οποία προερχόταν από την κατοχική κυβέρνηση των Αθηνών. Επίσης, ο Παρίνι αποφάσιζε αυθαίρετα, δίχως να λογοδοτεί σε κανέναν, δημιουργώντας νέους κανόνες και θεσμούς. Ο Ιταλός αξιωματούχος απέβλεπε εξ αρχής στον εξιταλισμό των νήσων. Αυτό θα γινόταν με την αρωγή των Ιταλοκερκυραίων, οι οποίοι έγιναν πρόθυμα όργανα της Ρώμης (όπως και το 1923). Εντούτοις, αυτοί ήταν λίγοι αριθμητικά, καθώς ο αριθμός τους δεν ξεπερνούσε τους 1.500. Έπρεπε, λοιπόν, να «συναινέσει» ο ελληνικός πληθυσμός, που αποτελούσε τη συντριπτική πλειονότητα των κατοίκων. Για τον σκοπό αυτό, χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα η προπαγάνδα με την αρωγή του Τύπου και την ίδρυση τοπικού ραδιοφωνικού σταθμού.

Επίσης, ο Παρίνι πίστευε εσφαλμένα ότι η επίδειξη στρατιωτικής ισχύος θα έπειθε τους Κερκυραίους για το μάταιο κάθε αντίστασης. Ως εκ τούτου, τμήματα της Μεραρχίας Άκου ξεκίνησαν τις συνεχείς παρελάσεις, επαναλαμβάνοντας το προηγούμενο του 1923. Συν τοις άλλοις, διάφορες ιταλικές εταιρίες (συχνά σε συνεργασία με λίγες ελληνικές) δραστηριοποιήθηκαν σε κάθε τομέα της οικονομίας, ενώ επβλήθηκε γενική απαγόρευση στην εισαγωγή προϊόντων από την Ελλάδα. Επίσης, ο Παρίνι έθεσε υπό τον έλεγχό

του όλα τα δημόσια ταμεία των Επτανήσων και έδωσε αυξημένες αρμοδιότητες στην Ιταλική Οικονομική Αστυνομία. Τον Δεκέμβριο του 1941 συστάθηκε στρατοδικείο στην Κέρκυρα, το οποίο επέκτεινε την αρμοδιότητά του στα υπόλοιπα Επτάνησα. Αυτό εκδίκαζε κυρίως τις παραβιάσεις των διαταγμάτων που εξέδιδαν οι αρχές κατοχής. Όλα τα προαναφερθέντα δεν έγιναν ευμενώς αποδεκτά από τους Κερκυραίους.

Οι πρώτες αντιδράσεις προήλθαν από τη μαθητιώσα νεολαία της νήσου, την πρώτη Κυριακή του Νοεμβρίου. Επί αιώνες, την ημέρα αυτή οι Κερκυραίοι τιμούν τον προστάτη τους Άγιο Σπυρίδωνα, ο οποίος το 1673 τους έσωσε από την πανώλη. Το 1941 οι μαθητές εγκατέλειψαν την πομπή (στο ύψος της Κάτω Πλατείας) και συντεταγμένα βάδισαν προς την Πάνω Πλατεία, τραγουδώντας «κορόιδο Μουσσολίνι» και ψάλλοντας τον εθνικό ύμνο. Τα γεγονότα περιέγραψε γλαφυρά ο νομαρχών (τμηματάρχης) Ε. Κουρίας σε έγγραφό του προς τον Παρίνι, με ημερομηνία 10 Νοεμβρίου 1941. Σε αυτό ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα: *«Την παρελθούσαν Κυριακήν και μετά το πέρας της λιτανείας του Αγ. Σπυρίδωνος, εσημειώθησαν ορισμένα σοβαρά επεισόδια άτινα κατέληξαν εις βάρος μερικών μικρών μαθητών και των καθηγητών των. Ανεξαρτήτως των αιτιών των προκαλεσάντων τα επεισόδια ταύτα, ανεξαρτήτως του ότι δεν έδει ν' αποδοθή σοβαρά ευθύνη εις μικρούς μαθητάς οίτινες έψαλλον τον Εθνικόν Ύμνον εις στιγμάς αίτινες ενείχον κάποιαν σπουδαιότεραν δι' αυτούς σημασίαν, λόγω της κατά την ημέραν εκείνην εορτής, φρονούμεν ότι δεν ήτο καθόλου δεδικαιολογημένη η στάσις ενίων οργάνων της Οικονομικής Αστυνομίας, άτινα συνέλαβον δεκάδα εκ των μαθητών τούτων ους πλειστάκις και μέχρι αποσιτεύτου σημείου ερράπισαν, όπως επίσης αναίτιως συνέλαβον και ερράπισαν τον καθηγητήν της*

Γυμναστικής κ. Ν. Καστάνιαν, όστις ενεκλείσθη εις τας φυλακάς μέχρι της χθες ότε και απελύθη διαταχθείς να εγκαταλείψη την Νήσον, διότι ετόλμησε να δικαιολογήση τους μαθητάς του, ούτε πάλιν δεδικαιολογημένη η στάσις των προαναφερθέντων οργάνων άτινα εκάλεσαν ετέρους καθηγητάς προς ανάκρισιν ους και εκράτησαν ορθίους επί δίωρον εις τους διαδρόμους...».

Ο Παρίνι, όμως, ήταν αποφασισμένος να εφαρμόσει τα σχέδιά του. Προς τούτο, τοποθέτησε έναν ελληνομαθή Ιταλό (ονόματι Κάρλο Μπριγκέτι [Carlo Brigetti]) στη θέση του Γενικού Σχολικού Επιθεωρητή. Αυτός ξεκίνησε την οργάνωση των σχολείων για τη μεταβατική περίοδο έως την πλήρη ένωση των νήσων με την Ιταλία (όπως ήλπιζαν στη Ρώμη). Αντικατέστησε τους διευθυντές των σχολείων μέσης εκπαίδευσης, ενώ κάλεσε όλους τους αδιόριστους εκπαιδευτικούς να υποβάλουν αίτηση πρόσληψης. Φυσικά, οι υποψήφιοι θα κρίνονταν με βάση την πίστη τους στο νέο καθεστώς και τον βαθμό συνεργασίας τους με τον κατακτητή.

Σύντομα, οι Ιταλοί έδειξαν το πραγματικό τους πρόσωπο. Πρώτιστο μέλημα των Ιταλών (και του Παρίνι προσωπικά) κατέστη η «άλωση» της παιδείας. Είναι γνωστό ότι οι Ιταλοί χρησιμοποίησαν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα για να διεισδύσουν τόσο στον χώρο της Ηπείρου όσο και σε αυτόν των Επτανήσων, από τον 19ο αιώνα. Μετά τη σύσταση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, συνάντησαν όμως την έντονη αντίδραση των Αθηνών. Ως εκ τούτου, ένα από τα πρώτα μέτρα που ελήφθησαν ήταν η αφαίρεση των κεφαλαίων που αφορούσαν τη νεότερη ελληνική ιστορία από τη διδακτέα ύλη και η αποκαθήλωση των εικόνων των ηρώων της Επανάστασης του 1821 από τις σχολικές αίθουσες. Ουδενμία αναφορά έπρεπε να γίνεται στην περίοδο εκείνη. Ο εκπαιδευτικός κινδύνευε με απόλυση, ενώ οι μαθητές απειλούνταν

με ανηλεή ξυλοδαρμό. Στα σχολεία τοποθετήθηκαν τα πορτρέτα Ιταλών αξιωματούχων και οι τοίχοι τους γέμισαν από προπαγανδιστικά συνθήματα.

Οι καθηγητές της γυμναστικής αντικαταστάθηκαν από τους Ιταλούς, ενώ έγιναν μαζικές προσλήψεις Ιταλών καθηγητών. Εντούτοις, και πάλι δεν είχαν πληρωθεί όλες οι θέσεις. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιήθηκαν συνταξιούχοι καθηγητές και προήχθησαν εννέα δημοδιδάσκαλοι. Τέλος, επειδή και πάλι υπήρχαν κενές θέσεις, οι Ιταλοί προσέλαβαν δικηγόρους, αποφοίτους γυμνασίων ή ακόμη

και δασκάλους που μετακλήθηκαν από την Κεφαλληνία! Όλα αυτά καταδεικνύουν την εμμονή τους στην εκπλήρωση του στόχου τους αλλά και τις αντιδράσεις του ελληνικού στοιχείου, καθηγητών και μαθητών. Οι Ιταλοί προχώρησαν στην επιβολή της εκμάθησης της ιταλικής γλώσσας, δημιουργώντας ακόμη και φροντιστήρια που λειτουργούσαν πέραν του σχολικού ωραρίου.

Ο Μπριγκέτι αντικατέστησε όποιον Έλληνα θεωρούσε μη συνεργάσιμο, ενώ εξέδιδε συνεχώς εγκυκλίους προκειμένου όλοι να ενστερνισθούν τα νέα ιταλικά

Χαρτονομίσματα των Ιονίων Νήσων κατά την περίοδο της ιταλικής κατοχής.

ιδεώδη. Προς τούτο, οι καθηγητές και οι μαθητές έπρεπε να χαιρετούν φασιστικά. Σχετικές πινακίδες είχαν αναρτηθεί σε πολλά σημεία των σχολείων. Ο χαιρετισμός συνδυαζόταν με ιταλικές φράσεις και επιφωνήματα. Μάλιστα, η υποχρέωση αυτή επιβλήθηκε σε όλους τους κατοίκους των νήσων, ανεξαρτήτως ηλικίας. Οι Ιταλοί έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην εφαρμογή του συγκεκριμένου μέτρου, μη διστάζοντας να βιαιοπραγούν κατά των «παρανομούντων».

Σύντομα, η κατάσταση έγινε αφόρητη για τους Κερκυραίους, ιδιαίτερα για τους κατοίκους της επαρχίας. Η προαναφερθείσα αναφορά του Κουρία είναι αποκαλυπτική: «... *Εις την εξοχήν τα όργανα των Β. Καραβινιέρων, της Οικονομικής Αστυνομίας και κατά μείζονα λόγον οι φασίσται αξιούσιν επιμόνως παρά των κατοίκων να τους απονέμωσιν, οσάκις διέρχονται έμπροσθέν των, τον φασιστικόν χαιρετισμόν ουδεμιάς διακρίσεως γενομένης. Εν περιπτώσι καθ' ην τολμήση τις να παρα-*

βή την ούτω ούτω πως θεσπισθείσαν υποχρέωσιν ή έστω να τους απονέμη τον χαιρετισμόν ουχί φασιστικώς, συλλαμβάνεται παρευθύς και δέρεται άλλοτε ολίγον, άλλοτε πολύ, κατά τας περιστάσεις και αναλόγως της διαθέσεως του συλλαβόντος οργάνου. Τοιαύτα λυπηρά επεισόδια, άτινα, ως εικός καταλήγουσιν πάντοτε εις βάρος των κατοίκων της εξοχής άπειρα σημειούνται και μας αναφέρονται, ενώ ουδεμία διάταξις υφίσταται επιβάλλουσα τον χαιρετισμόν και μάλιστα καθ' ον τρόπο ζητείται».

Τέλος, οι Ιταλοί μοίραζαν αφειδώς υποσχέσεις για άμεση επαγγελματική αποκατάσταση ή συνέχιση των σπουδών στην Ιταλία, ενώ αρκετά ιταλικά πανεπιστήμια έδιναν υποτροφίες σε Επτανήσιους σπουδαστές, αρκεί να ανήκαν στην αρία φυλή. Προς απόκτηση υποτροφιών, οι ενδιαφερόμενοι έπρεπε να υποβάλλουν πιστοποιητικά γεννήσεως, οικονομικής κατάστασης και σπουδών, καθώς και έγγραφη δήλωση για τη φυλετική τους καταγωγή.

Ιταλικά αεροπλάνα βάλουν κατά του ελληνικού τορπιλλοβόλου Προύσα αγκυροβολημένου μεταξύ Βίδο και Καφέ Γυαλί, στις 4 Απριλίου 1941. Μονολότι το πλοίο δεν βλήθηκε άμεσα, δημιουργήθηκαν πολλές διαρροές. Ήταν αδύνατον να πλεύσει και αυτοβυθίστηκε στο λιμάνι της Κέρκυρας. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Ιταλός στρατηγός Τζοβάννι Μέσσε (1883-1968).

Η τελευταία δήλωση ήταν απολύτως απαραίτητη προκειμένου να εγγραφεί κάποιος στα αμιγώς ιταλικά σχολεία, στις κατασκηνώσεις κ.α.

Αυτά, όμως, δεν ήταν τα μόνα μέτρα εξιταλισμού. Ο Παρίνι διέταξε την ανάρτηση πινακίδων και στα ιταλικά ακόμη και στο μικρότερο κατάστημα. Οι παραβάτες θα έρχονταν αντιμέτωποι με πολύ υψηλά πρόστιμα. Οι Κερκυραίοι περιήλθαν σε δύσκολη θέση. Εντούτοις, δεν έχασαν το χιούμορ τους. Αντέδρασαν αναρτώντας πινακίδες που... έβριθαν λαθών, γεγονός που εξόργισε ακόμη περισσότερο τους Ιταλούς. Αυτοί κατέφυγαν στη συνήθη μέθοδο της βιαιοπραγίας. Αναρίθμητες είναι οι περιπτώσεις ξυλοδαρμού, συχνά άνευ λόγου και αιτίας, στις οποίες προέβαιναν ένστολοι και μη Ιταλοί, κατά ανυπεράσπιστων Ελλήνων, σύμφωνα με πλήθος μαρτυριών (συχνά προερχομένων από το οικογενειακό του περιβάλλον) που συγκέντρωσε ο συγγραφέας. Το γεγονός αυτό γιγάντωνε ακόμη περισσότερο το μίσος προς τον κατακτητή, ενώ πολλοί Κερκυραίοι έφεραν στο

σώμα τους ανεξίτηλα σημάδια από τις πράξεις των... «φορέων του λατινικού μεγαλείου», έως το τέλος της ζωής τους.

Όσο περνούσε ο καιρός, οι Ιταλοί γίνονταν όλο και πιο σκληροί, ενώ οι παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου αυξάνονταν με γεωμετρική πρόοδο. Συνολικά, κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής των Επτανήσων, έχουν εντοπιστεί στοιχεία για τη σύλληψη και τον εγκλεισμό σε στρατόπεδα συγκέντρωσης (στις νήσους Παξοί, Οθωνοί και Λαζαρέτο) περισσότερων από 3.500 Ελλήνων. Εκεί, υπέστησαν πάσης φύσεως βασανιστήρια, την ίδια ώρα που εκατοντάδες κρούσματα λεηλασιών και λοιπών αδικοπραγιών εκ μέρους Ιταλών έμεναν ατιμώρητα.

Επίσης, η ανάρτηση (αλλά και η κατοχή) της ελληνικής σημαίας είχε καταστεί αδίκημα, ενώ κυκλοφόρησε η φήμη ότι θα δημιουργούνταν μια νέα σημαία, αυτή του αυτόνομου κράτους, που θα ήταν μπλε και κόκκινη. Το εν λόγω κράτος θα ήταν ένα μεταβατικό στάδιο έως την πλήρη ενσωμάτωση των νήσων στην ιταλική επικράτεια. Πολλοί Κερκυραίοι απέφευγαν ακόμη και να μιλούν ελληνικά ενώπιον Ιταλών ή Ιταλοκερκυραίων, πολλοί από τους οποίους έπαιξαν για μία ακόμη φορά τον ρόλο της «πέμπτης φάλαγγας», συνεργαζόμενοι, κρυφά ή φανερά, με τον κατακτητή.

Το 1942 ο Παρίνι προχώρησε στη σύσταση Αγροφυλακής και Χωροφυλακής. Την ίδια χρονιά, τέθηκε σε κυκλοφορία (μόνο στα Επτάνησα) η «Ιονική Δραχμή». Όλοι οι κάτοικοι υποχρεώθηκαν να ανταλλάξουν τα χρήματα που είχαν με το νέο νόμισμα προκειμένου (μεταξύ άλλων) να παταχθεί το λαθρεμπόριο και η «μαύρη αγορά». Εντούτοις, η κυκλοφορία του νέου νομίσματος καμία θετική επίπτωση δεν είχε στους προαναφερθέντες τομείς. Αντίθετα, επιδείνωσε τα ήδη σοβαρά επισιτιστικά προβλήματα, γεγονός που υποχρέωσε τον Παρίνι να προχωρήσει σε πα-

ραγγελίες τροφίμων από την Ιταλία. Οι κάτοικοι της Ιταλίας, όμως, αντιμετώπιζαν ήδη μεγάλη έλλειψη τροφίμων. Έτσι ο Παρίνι στράφηκε στην τοπική αγορά, απαγορεύοντας τις εξαγωγές προϊόντων. Επιπλέον, ξεκίνησε μια «διαφωτιστική» εκστρατεία προκειμένου κανένα αγροτεμάχιο να μην μείνει ακαλλιέργητο, ενώ ο ίδιος προσωπικά παρότρυνε τους κατοίκους της πόλης να «αξιοποιήσουν» τον κήπο των σπιτιών τους. Μολαταύτα, το πρόβλημα δεν λύθηκε, η «μαύρη αγορά» και το παραεμπόριο (ακόμη και φαρμάκων) οργιάζαν, ενώ κάποιοι λίγοι ευνοούμενοι αποκόμισαν τεράστια κέρδη.

Δυστυχώς για τους κατοίκους των νήσων, ο Παρίνι δεν δέχτηκε την παραμικρή επισιτιστική βοήθεια από το εξωτερικό, πρωτίστως για λόγους γοήτρου. Αρχικά, μοίρασε ελάχιστα τρόφιμα, που ήταν ήδη προσφορά του ίδιου του Μουσσολίνι προς τους αναξιοπαθόντες. Στο πλαίσιο της προπαγάνδας, ο Παρίνι μοίρασε γλυκά και δώρα σε σχολεία, κατά το πρώτο διάστημα της κατοχής. Εντούτοις, αυτά ήταν σταγόνα στον ωκεανό των επισιτιστικών αναγκών των Κερκυραίων. Η έλλειψη τροφίμων είχε ως αποτέλεσμα την κατακόρυφη αύξηση των κρουσμάτων ασθενειών σε ποσοστό 100% το 1941, 130% το 1942 και 115% το 1943, ενώ καταγράφηκαν ακόμη και περιστατικά αυτοκτονιών εξαιτίας της πείνας!

Επιπλέον, οι Κερκυραίοι (μαζί με τους άλλους Επτανήσιους) δεν έλαβαν ούτε τα δέματα του Ερυθρού Σταυρού, όπως οι συμπατριώτες τους στην υπόλοιπη χώρα. Η εφημερίδα *Ελληνικόν Αίμα* (που εξέδιδαν φίλοι του ΕΔΕΣ) ανέφερε στο φύλλο της 10ης Απριλίου 1943 τα ακόλουθα: *«Η ζωή εις τας Ιονίους (Νήσους) είναι τραγική και αφόρητος. Η ιταλική διοίκησης της Επτανήσου συνεχίζει τα μέτρα του εξολοθρεμού των Ελλήνων διά της πείνης και των στρατοπέδων συγκεντρώσεως. Εις χιλιάδας ανέρχονται τα θύματα εκ της*

πείνης, εκ των αποστολών δε τροφίμων του Ερυθρού Σταυρού τα Επτάνησα έχουν αποκλεισθή. Η μετάβασις από την υπόλοιπον Ελλάδα εις Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον απηγορεύθη απολύτως, εις τους επιθυμούντας δε ν' αναχωρήσουν εκ των νήσων χορηγείται διαβατήριον άνευ επιστροφής...»

Ο Παρίνι προσπάθησε να «αξιοποιήσει» κάθε ευκαιρία για να κερδίσει τη συμπάθεια των Κερκυραίων. Δεν δίστασε, λοιπόν, να εκμεταλλευθεί τον θάνατο του Μητροπολίτη Αλεξάνδρου, την 1η Αυγούστου 1942. Ο τοπικός ραδιοφωνικός σταθμός διέκοψε τη μετάδοση μουσικού προγράμματος, ενώ απαγορεύθηκαν όλα τα δημόσια θεάματα. Ο Τύπος και οι συνεργάτες του κατακτητή σημείωσαν την υποτιθέμενη αγαστή συνεργασία του εκλιπόντος με τους Ιταλούς, η οποία στην πραγματικότητα ήταν περιορισμένη στη διαχείριση μόνο των επειγόντων ζητημάτων και εντελώς επιφανειακή. Επίσης, οι Ιταλοί διέδωσαν παντού την εθιμοτυπική επίσκεψη του πρωτοσύγκελου της Μητροπόλεως Χρυσάνθου στον Παρίνι προκειμένου να τον ευχαριστήσει για τη στάση των επισήμων Αρχών, κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή.

Ο Παρίνι έστειλε μια βενζινάκατο για να παραλάβει τον νέο Μητροπολίτη Μεθόδιο από την Ηγουμενίτσα. Οι ιταλικές Αρχές των Αθηνών είχαν ήδη διαθέσει ένα αυτοκίνητο προκειμένου να φτάσει ο νέος προκαθήμενος της κερκυραϊκής εκκλησίας μέχρι εκεί. Την ίδια στιγμή, όμως, ο Παρίνι αρνήθηκε να παραλάβει 150.000 οκάδες σταφίδας, τις οποίες προσέφερε στον Μεθόδιο η κυβέρνηση Τσολάκογλου εν μέσω της επισιτιστικής κρίσης. Οι Ιταλοί δεν δέχθηκαν ούτε τα ρούχα και τα υποδήματα τα οποία συγκέντρωσε η σύζυγος του κατοχικού υπουργού (και γνωστή λαογράφος) Αγγελική Χατζημικάλη. Η τελευταία είχε αναπτύξει έντονη φιλανθρωπική δραστηριότητα.

Ιταλοί στρατιώτες αιχμάλωτοι από τους Γερμανούς στην Κέρκυρα τον Σεπτέμβριο του 1943.

Ο Μεθόδιος γνώριζε την κατάσταση που επικρατούσε στη νήσο και δεν ήταν διατεθειμένος να συνεργήσει στη διαιώνισή της. Την παραμονή της αναχώρησής του, κλήθηκε από τον Τσολάκογλου. Ο τελευταίος βρισκόταν στα πρόθυρα της παραίτησης, αλλά ήθελε να δώσει ορισμένες συμβουλές στον ιεράρχη. Ο Μεθόδιος έγραψε στο ημερολόγιό του τα εξής: *«Με εδέχθη προσηνέτατα, αλλά και μετ' αξιοπρεπούς σοβαρότητας. Μοι απηύθυνε δε τας πλέον ελληνοπρεπείς συστάσεις και υποδείξεις προς μυστικήν εργασίαν και εξυπηρέτησιν των ελληνικών πραγμάτων. Επί πλέον μοι απηύθυνε και συστάσεις προσοχής προς θαρραλέαν μεν δράσιν, αλλά και δεξιotechνή πρόληψιν απομακρύνσεώς μου, διότι αύτη, εάν επετυχάνετο υπό των Ιταλών, κατά την φράσιν του, θα ήτο βαρύ τραύμα διά την Κέρκυραν, κατά την κρίσιμον κατάστασιν, εις ην ευρίσκετο. Ομολογώ ότι δεν είχα φαντασθή τοιαύτας συστάσεις, αι οποίαι μοι ενεποίησαν βαθείαν αίσθησιν και εξα-*

ράσθησαν εις τα τρίςβαθα της σκέψεως και της ψυχής μου».

Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν και οι συστάσεις του καθ' ύλην αρμοδίου υπουργού και νέου πρωθυπουργού καθηγητού της Ιατρικής Κων. Λογοθετόπουλου. Σύμφωνα με τα γραφόμενα του Μεθοδίου, τού απηύθυνε *«θερμάς συστάσεις περί ελληνοπρεπούς στάσεως εν τη νέα μου υπηρεσία, αλλά και προσοχής, προς εξυπηρέτησιν των εθνικών πραγμάτων».*

Πράγματι, ο Μεθόδιος δραστηριοποιήθηκε και διαποίμανε τους Κερκυραίους με ευελιξία και ελληνικό φρόνημα. Διατήρησε πολύ καλές διαπροσωπικές σχέσεις με τον Παρίνι, αν και ο τελευταίος είχε δώσει εντολές όπως παρακολουθείται νυχθημερόν. Βοήθησε όπως οι Κερκυραίοι διατηρήσουν άβεστη την ελληνική φλόγα, αντιμετωπίσουν με υπομονή τις προκλήσεις των Ιταλοκερκυραίων αλλά και σωθούν από τον λιμό. Σύμφωνα με τον Δημ. Κούκουνα, *«η προσφορά δεν ήταν γενικό χαρακτηριστικό που το είχαν όλοι*

οι ιεράρχες της ιταλοκρατούμενης Επτανήσου. Υπήρχαν και περιπτώσεις που μερικοί, όπως ο Μητροπολίτης Ζακύνθου, θамπώθηκαν από την ιταλική παρουσία και τις κολακείες των αρμοδίων Ιταλών, των εντεταλμένων με την προσαρτητική πολιτική, για πράξεις επιλήψιμες».

Προσθέτει δε ότι «το ίδιο ισχύει και για τους κατοχικούς δημάρχους της Ζακύνθου, οι οποίοι ξαφνικά θυμήθηκαν και υπερηφανεύονταν για τις ιταλικές ρίζες τους. Ενώσω υπήρχε ιταλική κατοχή και είχε απαγορευθεί κάθε τι που θύμιζε την ελληνική κυριαρχία, περιλαμβανομένης και της γαλανόλευκης, έδρασαν με τα μελανότερα χρώματα. Και όταν ο ιταλικός πληθυσμός ξέφυγε από την ιταλική μέγγενη και ξαναείδε την ελληνική σημαία, έστω και υπό γερμανική κατοχή, οι μέχρι τότε εκτεθειμένοι σε πράξεις υπέρ της προσάρτησης πέρασαν στην... Εθνική Αντίσταση, έστω και μόνο στο δικό τους μυαλό».

Ευτυχώς, στην Κέρκυρα το ποσοστό των ιταλοφίλων ήταν μηδαμινό και ελάχιστα οι ενσυνείδητοι συνεργάτες τους, τα ονόματα των οποίων αξίζει να περιπέσουν στη λήθη της ιστορίας. Σχεδόν όλοι οι Κερκυραίοι ήταν απέναντί τους (εμφορούμενοι από πατριωτικά και όχι ιδεολογικά κίνητρα) και προέβαλαν κάθε είδους προσκόμματα στην προσπάθεια εξιταλισμού της νήσου. Μάλιστα, ο Παρίνι αναγκάστηκε να επιβάλει την αναδιάρθρωση της τοπικής αυτοδιοίκησης στην επαρχία, καταργώντας τις υφιστάμενες κοινότητες και επαναφέροντας πρακτικές της Ενετοκρατίας. Σημειωτέον ότι στην Κέρκυρα αναπτύχθηκε και ισχυρό αντιστασιακό κίνημα, καθώς δραστηριοποιούνταν το ΕΑΜ, ο ΕΔΕΣ και η ΕΟΚ. (Εθνική Οργάνωση Κερκύρας).

Μετά τη συνθηκολόγηση της Ρώμης, οι Γερμανοί εκμεταλλεύθηκαν τη γενική

αντιπάθεια του πληθυσμού για τους Ιταλούς και διέταξαν την εκ νέου έπαρση της ελληνικής σημαίας στα δημόσια κτίρια, καθώς και την επαναφορά στην κυκλοφορία των ελληνικών γραμματοσήμων. Αν και οι ενέργειες αυτές απέβλεπαν και στο να διασκεδάσουν τις εντυπώσεις από τον καταστροφικό βομβαρδισμό της πόλεως της Κέρκυρας, τον Σεπτέμβριο του 1943, προκάλεσαν τη γενικότερη ικανοποίηση των κατοίκων. Οι Κερκυραίοι πίστευαν (ορθώς όπως αποδείχτηκε) ότι οι Γερμανοί, αργά ή γρήγορα, θα έφευγαν. Αντιθέτως, οι Ιταλοί ήταν αυτοί που εξέφραζαν διαχρονικά επεκτατικές τάσεις έναντι των Επτανήσων. Προς τούτο, και κάθε προσπάθεια «εξωραϊσμού» ή έστω μετριασμού των αποτελεσμάτων των πεπραγμένων των Ιταλών στα Επτάνησα κατά την κατοχή (όπως π.χ. στην Κεφαλληνία), προερχόμενη από μερικούς «ιδεοληπτικούς» (κατά την πλέον επιεική διατύπωση), είναι ανιστόρητη και εθνικά επιζήμια.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ευστ. Αγάθος, *Οι Ιταλοί εν Κερκύρα*, εκδ.

Μεταλληνός, Αθήναι [1925].

Αντ. Αγιούς, *Σελίδες κερκυραϊκής ιστορίας*, εκδ. Έψιλον, Αθήνα 2001.

Γρηγ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, τ. Α', εκδ. Ίκαρος, Αθήναι 1955.

Οδ.-Καρ. Κλήμης, *Πώς είδε ένα παιδί τον πόλεμο 1940-1944*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999.

— *Ιστορία νήσου Κέρκυρας*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2002.

Μεθ. Κοντοστάνος, *Αρχείον και καθημερινά περιστατικά γεγονότα επί ιταλικής και γερμανικής κατοχής*, Κέρκυρα [χ.ε.], 1949.

Δημ. Κούκουνας, *Ιστορία της κατοχής*, τ. Β', εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2013.

Ιωάν. Παπαφλωράτος, *Η ελληνοϊταλική κρίση του 1923, το επεισόδιο Tellini/Κερκύρας*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα 2009.

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

www.istoria.gr

Νέα εποχή! Νέα Ιστορία!

Το περιοδικό Ιστορία Εικονογραφημένη τελεί πλέον υπό νέα διεύθυνση.

Το τελευταίο διάστημα ανασχεδιάσαμε την **ιστοσελίδα** του, προσδίδοντάς της αισθητικά αρτιότερη εμφάνιση και φιλική στον χρήστη πλοήγηση.

Εντάξαμε νέες ενότητες και καινοτόμες υπηρεσίες.

Εκτός από την **έντυπη έκδοση**, το περιοδικό Ιστορία Εικονογραφημένη κυκλοφορεί και σε **ηλεκτρονική έκδοση**. Έτσι, παρέχουμε τη δυνατότητα ακόμα και σε αναγνώστες που διαμένουν στο εξωτερικό να μην χάνουν κανένα τεύχος.

Μέσω του νέου website, μπορείτε επίσης να ανανεώσετε ή να αναβαθμίσετε τη συνδρομή σας πληρώνοντας ηλεκτρονικά.

Το άνοιγμα του περιοδικού Ιστορία Εικονογραφημένη στον ψηφιακό κόσμο επεκτείνεται! Δημιουργήσαμε κανάλι στο **youtube** όπου δημοσιεύονται ηχογραφημένα άρθρα από κάθε τεύχος. Μια προσφορά κοινωνικής ευαισθησίας σε όλους όσοι αντιμετωπίζουν προβλήματα όρασης αλλά και σε εκείνους που επιλέγουν την ευελιξία του ηχογραφημένου άρθρου.

Αναζητήσατε:

Ιστορία Εικονογραφημένη

Νέα και δημοσιεύσεις μπορείτε επίσης να λαμβάνετε κάνοντας like στη σελίδα μας στο **Facebook**.

 Ιστορία Εικονογραφημένη

Δεν σταματάμε εδώ. Επιδιώξή μας είναι να δημιουργήσουμε μια αμφίδρομη σχέση μαζί σας.

Σας καλωσορίζουμε στη νέα μας εποχή και παραμένουμε ανοικτοί σε προτάσεις και παρατηρήσεις.

Στείλτε μας τα σχόλιά σας στο
info@istoria.gr

ΙΑΚΩΒΟΣ ΒΑΒΑΝΑΤΣΟΣ

Ο Αρχιεπίσκοπος των 12 ημερών

του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Ως «θλιβερό κατάντημα» χαρακτηρίστηκε η περίοδος της εκκλησιαστικής κρίσης με αφορμή το ζήτημα του νέου τότε Αρχιεπισκόπου Ιακώβου (εφ. *Μεσημβρινή*, 23 Ιαν. 1962), ενώ στην άλλη άκρη του πλανήτη σχολιαζόταν ότι «περισσότεροι αστυνομικοί παρά πιστοί ήταν παρόντες στην ενθρόνισή του» (*New York Times*, 18 Ιαν. 1962). Αυτή η εικόνα είχε επικρατήσει στη συνείδηση των μαζών με αφορμή την εκλογή του τότε μητροπολίτη Αττικής Ιακώβου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο των Αθηνών. Ο Αρχιεπίσκοπος Ιάκωβος δεν μακροημέρευσε στον θρόνο του, αλλά αναμφισβήτητα επρόκειτο για μία κορυφαία προσωπικότητα της ελλαδικής Εκκλησίας, που το μεταρρυθμιστικό έργο του αναβάθμισε τον ρόλο και τη θέση του κλήρου. Την επομένη ακριβώς της εκλογής του ξέσπασε θύελλα αντιδράσεων εναντίον του, όπου σενάρια σεξουαλικών οργίων, κρατικού παρεμβατισμού, εκβιασμών από τα Ανάκτορα, δολοπλόκων ιεραρχών και φανατισμένων «οργανωσιακών» μελών οδήγησαν στην παραίτησή του μόλις 12 ημέρες αργότερα.

Το άρθρο διατίθεται και σε ηχητική μορφή στο YouTube. Αναζητήσατε:

Ιστορία Εικονογραφημένη - «Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΩΝ 12 ΗΜΕΡΩΝ, ΙΑΚΩΒΟΣ ΒΑΒΑΝΑΤΣΟΣ»

Ο Ιάκωβος πριν από την ενθρόνισή του

Ο μακαριστός Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος κυρός Ιάκωβος γεννήθηκε στο Γαλαξίδι το 1895. Ο κατά κόσμον Γεώργιος Βαβανάτσος μεγάλωσε στον Πειραιά και σπούδασε Θεολογία και Νομικά. Σε ηλικία 23 ετών χειροτονήθηκε διάκονος και στα 28 του διορίστηκε Μέγας Αρχιδιάκονος στην Αρχιεπισκοπή Αθηνών και διάκονος του Αρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου Α' (Παπαδοπούλου). Τρία χρόνια αργότερα προχειρίστηκε αρχιμανδρίτης και ανέλαβε τα καθήκοντα του Γραμματέα της Αρχιεπισκοπής, ενώ το 1931 διορίστηκε πρωτοσύγκελος. Υπήρξε

πρωτεργάτης στην ίδρυση του Ταμείου Ασφαλίσεως Κληρικών Ελλάδος (ΤΑΚΕ), διεύθυνε την εκκλησιαστική επιτροπή για τη σύνταξη του νόμου «Περί Ενοριακών Ναών και Εφημεριών», συνέστησε το Πειθαρχικό Συμβούλιο από πρεσβυτέρους, ενίσχυσε τον θεσμό των ιερατικών συνάξεων κ.ά. Το 1935 και σε ηλικία 40 ετών εκλέχθηκε τιτουλάριος Επίσκοπος Χριστουπόλεως, έχοντας καθήκοντα βοηθού επισκόπου του Αρχιεπισκόπου Αθηνών.

Ο πρώτος μεγάλος «αντίπαλος» του Ιακώβου ήταν ο μητροπολίτης Δημητριάδος Γερμανός (Μαυρομάτης), ο οποίος ανήκε στην τριάδα των «επαναστατών» αρχιερέων (μαζί με τους Φλωρίνης και

Ο μακαριστός αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος κυρός Ιάκωβος.

Ζακύνθου). Αυτός ήταν υποστηρικτής του Παλαιού Ημερολογίου και κατέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας για την ακύρωση της χειροτονίας του «νεωτεριστή» Ιακώβου. Το αίτημά του απορρίφθηκε και ο ίδιος καθαιρέθηκε από τη Σύνοδο. Το 1936 ο Ιάκωβος ενθρονίστηκε επίσκοπος της νεοσυσταθείσας Μητρόπολης Αττικής και Μεγαρίδος. Τότε απέκτησε νέους «άσπονδους φίλους». Το 1938 υποστήριξε ανοιχτά την υποψηφιότητα του μητροπολίτη Κορίνθου Δαμασκηνού (Παπανδρέου) για νέο Αρχιεπίσκοπο και στράφηκε εναντίον του έτερου υποψηφίου, του μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθου (Φιλιππίδη). Νικητής των εκλογών αναδείχθηκε ο Δαμασκηνός, αλλά έναν μήνα αργότερα καθαιρέθηκε από την κυβέρνηση Μεταξά και αντικαταστάθηκε από τον αντίπαλό του Χρυσάνθο. Όπως ήταν αναμενόμενο, ο Ιάκωβος έπεσε σε δυσμένεια, και τα πρώτα «αντίποινα» εις βάρος του ήταν η μείωση των γεωγραφικών ορίων της περιφέρειάς του με την απόσπαση της νήσου Σαλαμίνας. Με αυτό τον τρόπο βέβαια, ο Χρυσάνθος θα είχε υπό την άμεση επίβλεψή του την Ιερά Μονή Παναγίας της Φανερωμένης, όπου κρατούνταν υπό περιορισμό ο Δαμασκηνός. Όλα τούτα δεν κράτησαν για πολύ. Το 1941 ο Χρυσάνθος παραιτήθηκε και ο Δαμασκηνός επανήλθε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, αποκαθιστώντας με τη σειρά του τα προνόμια του Ιακώβου.

Την περίοδο της Κατοχής και του εμφύλιου σπαραγμού ο Μητροπολίτης Αττικής προστάτευσε με όποιον τρόπο μπορούσε τους χειμαζόμενους Έλληνες δίχως να τον ενδιαφέρουν οι πολιτικές διεργασίες και σκοπιμότητες. Άμεσα οργανωσε αποστολές βοήθειας προς τους στρατιώτες του μετώπου, ενώ δεκάδες άπορα, ορφανά και υποσιτισμένα παιδιά φιλοξενούνταν σε μοναστήρια και δομές της Μητρόπολής του. Ο ίδιος σχεδόν καθημερινά παρίστατο στις κατοκικές Αρχές,

Ο Ιάκωβος Βαβανάτσος κατά τη χειροτονία του μητροπολίτη Άρτας Ινατίου Γ' (Τσίγκρη) το 1958. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων Γρηγόριος Κασιμάτης συγχαίρει τον νεοεκλεγέντα αρχιεπίσκοπο Αθηνών Ιάκωβο.

μεσολαβώντας για την απελευθέρωση κρατουμένων και μελλοθανάτων, όπως παρενέβη και για την αποτροπή της πυρπόλησης διαφόρων χωριών της περιφέρειάς του και της εκτέλεσης των κατοίκων τους εν είδει αντιποίνων από τη γερμανική διοίκηση (1944). Στα δε χρόνια της εμφύλιας τραγωδίας, συχνά αναλάμβανε τον ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών, αποτρέποντας σφαγές και συρράξεις.

Μεταπολεμικά, οι δύο βασικοί πυλώνες της δράσης του ήταν η διοικητική μεταρρύθμιση των εκκλησιαστικών υπηρεσιών και η σύσταση νεανικών ομίλων για την αποσαφήνιση της εθνικής και της θρησκευτικής ταυτότητας της διχασμένης τότε νέας γενιάς. Σταδιακά η Μητρόπολή του έγινε πρότυπο οργανωτικής δομής, και ο ίδιος αναδείχθηκε σε σημαντικό παράγοντα της Ιεραρχίας. Όσον αφορά τη δράση του για τον κατευνασμό των εμφυλίων παθών, ίδρυσε τον νεανικό όμιλο Οδοιπόροι της Ζωής, που αποσκοπούσε

στη διάπλαση μιας νέας γενιάς αποκαθαρμένης από τα μίση και τα πάθη της δεκαετίας του '40. Έτσι, την 25η Μαρτίου 1952 τιμήθηκε με το Δίπλωμα Εξαιρέτων Πράξεων, που του απένειμε ο ναύαρχος Σακελλαρίου, ο οποίος στο μέλλον θα ήταν ένας από τους κύριους κατηγορούς του.

Η μεταρρυθμιστική δραστηριότητα του Ιακώβου βρήκε απήχηση στα ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας, προβάλλοντας ένα εκσυγχρονισμένο πρόσωπο της Εκκλησίας. Ο ίδιος λόγος, όμως, δημιούργησε έναν ισχυρό αντίπαλό του, τις χριστιανικές αδελφότητες, που είναι ευρύτερα γνωστές ως παραεκκλησιαστικές οργανώσεις. Αυτές, προπύργια του συντηρητισμού, είχαν αποκτήσει ερείσματα τόσο στην Ιεραρχία όσο και την πολιτική ηγεσία. Ο Ιάκωβος, λοιπόν, είχε μπει στο στόχαστρό τους, μιας και τις αποκαλούσε «*προτεσταντισμό ελληνικής εμπνεύσεως*».

Η εκλογή

Από το 1957, όταν ο Θεόκλητος Β' (Παναγιώτπουλος) ανήλθε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο και έως το 1959, η κατ' εξαίρεση και κατ' ανάγκη, όπως προβλεπόταν,

εφαρμογή του μεταθετού ενός Μητροπολίτη έγινε κανόνας στην πλήρωση των κενών αρχιερατικών θέσεων (οι 10 από τις 14 κενές μητροπολιτικές θέσεις καλύφθηκαν με μεταθέσεις και όχι με εκλογή νέων Αρχιερέων). Τότε η κυβέρνηση Καραμανλή προσπάθησε να περιορίσει αυτό το φαινόμενο καταργώντας το «αμαρτωλό μεταθετό» με εξαίρεση τη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης και την υπό σύσταση Μητρόπολη Πειραιώς. Απ' την άλλη πλευρά, η πολιτική σκοπιμότητα αυτής της μεταρρύθμισης ήταν η ικανοποίηση ενός εκ των βασικών αιτημάτων των παραεκκλησιαστικών οργανώσεων, οι οποίες προεκλογικά είχαν στηρίξει αρκετούς κυβερνητικούς βουλευτές.

Την 8η Ιανουαρίου 1962 ο Αρχιεπίσκοπος Θεόκλητος απεβίωσε μετά από τετράμηνη κατ' οίκον νοσηλεία του. Η κηδεία του αποφασίστηκε να τελεστεί την 11η του μηνός και τη 13η να διενεργηθούν οι εκλογές για την ανάδειξη του διαδόχου του. Τα πρώτα σύννεφα για την επαπειλούμενη εκκλησιαστική κρίση δεν άργησαν να φανούν. Ορισμένοι μητροπολίτες διαμαρτυρήθηκαν για την επί-

σπευση των αρχαιρεσιών, ισχυριζόμενοι ότι ήταν ανάρμοστο πάνω κυριολεκτικά από το σκήνωμα του νεκρού Αρχιεπισκόπου να λάβουν χώρα οι ζυμώσεις για την εκλογή του διαδόχου του, ενώ κάποιοι άλλοι προέβαλαν το επιχείρημα ότι ούτε που θα προλάβαιναν να φτάσουν στην Αθήνα από τις απομακρυσμένες περιφέρειές τους. Έτσι κατατέθηκε αίτημα αναβολής της εκλογής διαδικασίας προς το Υπουργείο. Εκείνο, όμως, απάντησε ότι αρμοδιότητά του ήταν μόνο η επικύρωση των αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου, η οποία ορίζει και την ημερομηνία των εκλογών. Έτσι, ενώ ακόμη έρχονταν συλλυπητήρια τηλεγραφήματα για τον θάνατο του Θεόκλητου, οι αρχιερείς είχαν ήδη ξεκινήσει τον προεκλογικό τους αγώνα. Σύντομα, ως φαβορί αναδείχθηκαν οι μητροπολίτες Αττικής Ιάκωβος και Θεσσαλονίκης Παντελεήμων. Σημειωτέον δε ότι οι περισσότεροι από τους μητροπολίτες που ζητούσαν την αναβολή της εκλογικής διαδικασίας ήταν ενάντιοι στην υποψηφιότητα του Ιακώβου.

Το βράδυ της 10ης προς την 11η Ιανουαρίου, δηλαδή ξημερώνοντας η ημέρα της κηδείας του Θεόκλητου, μοιράστηκαν στα γραφεία των εφημερίδων αντίτυπα παραεκκλησιαστικών περιοδικών με βαρύτατες κατηγορίες εναντίον πρωτίστως του Ιακώβου και δευτερευόντως του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, οι οποίοι δεν κατονομάζονταν αλλά φωτογραφίζονταν. Επρόκειτο για μια κοινή έκδοση των περιοδικών *Τρεις Ιεράρχαι* και *Ενορία*, όπου αναφέρονταν, μεταξύ άλλων, τα εξής: «... Υπάρχει, λέγομεν, κίνδυνος να εκλεγεί Αρχιεπίσκοπος αρχιερεύς (εκ Βορρά ή Νότου) όστις, δυστυχώς έχει ευρύτατα δυσφημηθή ως πρόσωπον στερούμενον ανδρικής αξιοπρεπείας [...] Ο μαρτυρικός και ευσεβής λαός [...] ζητεί Αρχιεπίσκοπο ΑΝΔΡΑ».

Τότε, ένα νέο όνομα έπεσε στο τραπέζι, αυτό του αρχιμανδρίτη Ιερώνυμου Κο-

τσώνη, πανεπιστημιακού και Πρωθιερέα των Ανακτόρων, ο οποίος διατηρούσε στενές σχέσεις με την παραεκκλησιαστική οργάνωση «Ζωή». Εν τω μεταξύ, διάφορες τέτοιες οργανώσεις δεν έπαψαν να στέλλουν επιστολές προς τους Ιεράρχες και να διανέμουν φυλλάδια, τονίζοντας τη σπουδαιότητα των κριτηρίων της ηθικής ακεραιότητας και του «ανδρισμού» για τον νέο Αρχιεπίσκοπο. Παρόμοια δε άρθρα αναδημοσιεύονταν στον ημερήσιο Τύπο, αποδίδοντας εμμέσως στον Ιάκωβο «σεξουαλικά ανορθόδοξα ήθη».

Στον αντίποδα, ανήμερα της κηδείας του Θεόκλητου μια ομάδα 23 επισκόπων (από τους συνολικώς 66) εξέδωσε ανακοίνωση απαντώντας στα δημοσιεύματα εναντίον του Ιακώβου. Σύμφωνα με αυτή, προσωπικά συμφέροντα αρχομανών εκφράζονταν μέσω λιβελλογραφημάτων για την παραπλάνηση του λαού, κλείνοντας με τη συναινετική διαπίστωση ότι «*άπαντα τα μέλη της Ιεραρχίας είναι άξια πάσης τιμής και ευλαβείας*». Το οξύμωρο όλων αυτών ήταν ότι, ενώ οι υποστηρικτές του Ιερώνυμου επέκριναν τον Ιάκωβο ως άνθρωπο του Παλατιού, λόγω της πρόσφατης βράβευσής του με τον Μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Γεωργίου, ξεχνούσαν ότι ο εκλεκτός τους αρχιμανδρίτης ήταν ο Πρωθιερέας των Ανακτόρων!

Η ημέρα της εκλογής έφτασε και στον μητροπολιτικό ναό των Αθηνών, όπου θα λάμβανε χώρα η εκλογική διαδικασία παρουσία του υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων Γρηγόριου Κασσιμάτη, προσήλθαν οι 57 από τους συνολικά 61 ενεργεια Μητροπολίτες της χώρας. Εξω από τον ναό είχαν συγκεντρωθεί από την προηγούμενη φανатικά μέλη παραεκκλησιαστικών οργανώσεων και οπαδοί του εκκεντρικού ιεροκήρυκα Αυγουστίνου Καντιώτη. Αυτοί κρατούσαν πλακάτ και θορυβώδη όργανα, καθώς συνάμα μοίραζαν φυλλάδια των περιοδικών *Ενορία*

1. Ο Ιάκωβος εν μέσω των υποστηρικτών μητροπολιτών που τον ψήφισαν, αμέσως μετά την εκλογή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. **2.** Η πορεία μετάβασης του νέου αρχιεπισκόπου Ιακώβου από τον μητροπολιτικό ναό των Αθηνών στα γραφεία της Αρχιεπισκοπής. Τα μέτρα ήταν δρακόντεια, καθώς αστυνομικοί είχαν δημιουργήσει ανθρωπινή αλυσίδα προστασίας γύρω από τον Ιάκωβο. **3.** Ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιάκωβος με τον υπουργό Παιδείας Κασσιμάτη υποδέχονται τον προκαθήμενο της Αγγλικανικής Εκκλησίας Άρθουρ Μάικλ Ράμσεϋ.

και *Τρεις Ιεράρχαι*. Έτσι, από νωρίς του πρωινού του Σαββάτου λήφθηκαν δρακόντεια μέτρα προστασίας γύρω από τον ναό μέχρι το αρχιεπισκοπικό μέγαρο.

Στο ξεκίνημα της Συνεδρίασης ο μητροπολίτης Ελευθερουπόλεως Αμβρόσιος υπέβαλε ένσταση και ζήτησε την αναβολή της εκλογικής διαδικασίας, επικαλούμενος τα πρόσφατα δημοσιεύματα εναντίον ορισμένων Ιεραρχών, για τους οποίους ισχυρίστηκε ότι έπρεπε πρώτα να δικαστούν και κατόπιν να διενεργηθούν οι εκλογές. Τότε ο Κασσιμάτης ζήτησε από τον εν λόγω Μητροπολίτη να καταθέσει ονομαστικώς τους κατηγορούς και τους κατηγορουμένους, καθώς και να συγκεκριμενοποιηθούν οι κατηγορίες. Ο Αμβρόσιος

δεν έκανε τίποτε, οπότε ο Υπουργός απέρριψε την ένσταση. Ευθύς αμέσως, ο ίδιος Μητροπολίτης υπέβαλε και δεύτερη ένσταση, υποστηρίζοντας την υπακοή πάντων (υπονοώντας τον Υπουργό) στους Ιερούς Κανόνες της Εκκλησίας. Η απάντηση του Κασσιμάτη ήταν αποστομωτική, υποστηρίζοντας ότι ο Νόμος διέπει και την Εκκλησία, καθώς βάσει αυτού ρυθμίζεται το αυτοκέφαλό της. Έτσι απορρίφθηκε και η δεύτερη ένσταση. Τότε ακολούθησε ένα έντονο λεκτικό επεισόδιο μεταξύ των δύο ανδρών. Ο Μητροπολίτης άφησε αιχμές περί ανάμειξης της κυβέρνησης στην εκλογική διαδικασία και αποπειράθηκε να εγκαταλείψει τη συνεδρίαση, οπότε ο υπουργός τον προειδο-

ποίησε ότι σε αυτήν την περίπτωση οι αρχαιρεσίες θα ακυρώνονταν και ο νέος Αρχιεπίσκοπος δεν θα αναδεικνυόταν από τη Σύνοδο λόγω αδυναμίας της να φέρει σε πέρας το έργο της αλλά ουσιαστικά θα «διοριζόταν» από το Υπουργείο. Κατόπιν τούτων, τα πνεύματα ηρέμησαν και οι Μητροπολίτες άρχισαν την εκλογική διαδικασία. Από το αποτέλεσμα της πρώτης ψηφοφορίας για την κατάρτιση του τριπρόσωπου ψηφοδελτίου προκρίθηκαν οι μητροπολίτες Αττικής Ιάκωβος με 32 ψήφους, ο Καβάλας Χρυσόστομος με 23 και ο Μαντινείας Γερμανός με 16. Μετά από ένα ολιγόλεπτο διάλειμμα, πραγματοποιήθηκε η δεύτερη και τελική ψηφοφορία. Νικητής αναδείχθηκε ο Αττικής Ιάκωβος με 33 ψήφους, δεύτερος ο Καβάλας με 20 και τρίτος ο Μαντινείας με 4.

Περί τις 14:30 μ.μ., οι θύρες του ναού άνοιξαν και ανακοινώθηκε το αποτέλεσμα. Οι συγκεντρωμένοι υποστηρικτές του Ιακώβου, που ήταν κυρίως διάκονοι και φοιτητές, ξέσπασαν σε ζητωκραυγές και εισήλθαν στον ναό, φωνάζοντας «άξιος, άξιος». Ωστόσο, μέσα από το πλήθος ένας νεαρός, ο 28χρονος φοιτητής της Θεολογικής Γεράσιμος Χρυσάφης, φώναξε «αίσχος, ανάξιος», οπότε ορισμένοι άρχισαν να τον χτυπούν με τις ομπρέλες τους. Το συμβάν έληξε με την παρέμβαση των αστυνομικών.

Η δυσарέσκεια των αντιπάλων του Ιακώβου ήταν απροκάλυπτη. Αμέσως μετά την ψηφοφορία, οι 24 μητροπολίτες που δεν τον ψήφισαν αναχώρησαν άμεσα από τον ναό, χωρίς να περιμένουν καν να ακούσουν την πρώτη ομιλία του νέου Αρχιεπισκόπου τους. Επιπλέον, υπό κανονικές συνθήκες, ο εκάστοτε αρμόδιος υπουργός υπογράφει αυθημερόν το σχετικό διάταγμα αναγνώρισης του νέου προκαθήμενου της Εκκλησίας, αλλά στην περίπτωση του Ιακώβου ο Κασιμάτης καθυστέρησε να υπογράψει το σχετικό έγγραφο δύο ημέρες.

Η επόμενη μέρα

Την επομένη ακριβώς της εκλογής ο εφημέριος ιερέας του ναού του Αγίου Δημητρίου Αμπελοκήπων Αθηνών αρχιμανδρίτης Γεωργακόπουλος κατέθεσε μήνυση (εκκλησιαστικού Δικαίου) στην Ιερά Σύνοδο εναντίον του νεοεκλεγέντα Αρχιεπισκόπου. Η κατηγορία ήταν περί «*ακατανομάστων πράξεων*» και ο μηνυτής επικαλέστηκε ως βασικούς μάρτυρες τον καθηγητή και αρχισυντάκτη του περιοδικού *Ενορία* Ανδρέα Κεραμίδα, τον διευθυντή του περιοδικού *Τρεις Ιεράρχαι* Παναγιώτη Βαρυμπομπιώτη, τον επίσης αρχισυντάκτη του περιοδικού *Ανάπλασις* Κωνσταντίνο Κούρκουλα, τον στρατηγό Γεώργιο Κουρούκλη και τον ναύαρχο Αλέξανδρο Σακελλαρίου. Επίσης, την ίδια ημέρα μήνυση εναντίον του Ιακώβου κατέθεσε και ο ε.α. υποστράτηγος Μπενηψάλτης, επικαλούμενος εθνικούς κινδύνους. Συνάμα, από το βήμα των εκκλησιών τους πολλοί ιερείς των Αθηνών έβγαλαν «πύρινους» λόγους εναντίον του νέου Αρχιεπισκόπου με προεξάρχοντα τον αρχιμανδρίτη Αυγουστίνο Καντιώτη.

Κατόπιν τούτων, ο Υπουργός Παιδείας ζήτησε από την Ιερά Σύνοδο να διεξαγάγει ανακρίσεις και να υποβάλει το πόρισμα της μέσα σε οκτώ ημέρες, ενώ ο αρχιμανδρίτης Γεωργακόπουλος κατέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας για την ακύρωση του Βασιλικού Διατάγματος περί αναγνώρισης του Ιακώβου. Τελικά, τη Δευτέρα 15 Ιανουαρίου πραγματοποιήθηκε στα Ανάκτορα η τελετή «Διαβεβαιώσεως» και ακολούθησε η ενθρόνιση στη Μητρόπολη Αθηνών, που πραγματοποιήθηκαν σε παγερή ατμόσφαιρα. Έξω μάλιστα από τη Μητρόπολη τα μέτρα ασφαλείας ήταν δρακόντεια. Σημειωτέον ότι από την τελετή ενθρόνισης καθώς και από τη συγκρότηση της πρώτης νέας Ιεράς Συνόδου απουσίαζε ο Υπουργός Παιδείας, ο οποίος είθισται να είναι παρών σε τέτοιες περιστάσεις.

Ο τότε αρχιμανδρίτης και ιεροκήρυκας στον ναό Αποστόλων Πέτρου και Παύλου Υμηττού και μετέπειτα Μητροπολίτης Φλώρινας Αυγουστίνος Καντιώτης, ο οποίος με τους πύρινους λόγους του ξεσήκωσε πλήθη φανατικών οπαδών του εναντίον του αρχιεπισκόπου Ιακώβου. ΜΕΣΗ: Ο αρχιμανδρίτης Δαμασκηνός Γεωργακόπουλος, ο οποίος κατέθεσε μήνυση εναντίον του αρχιεπισκόπου Ιακώβου την επομένη ακριβώς της εκλογής του. ΔΕΞΙΑ: Ο στρατηγός Γεώργιος Κουρούκλης ήταν ένας από τους βασικούς μάρτυρες κατηγορίας του αρχιεπισκόπου Ιακώβου.

Στην ενθρονιστήρια ομιλία του ο Αρχιεπίσκοπος προέβη σε μια δήλωση η οποία υπήρξε καθοριστική για τη σχέση του με το κράτος. Έκανε λόγο για την ίδρυση ενός εκκλησιαστικού χρηματοπιστωτικού ιδρύματος, στο οποίο θα κατατίθονταν όλα τα περιουσιακά στοιχεία της ελλαδικής Εκκλησίας, αφού πρώτα αυτά αποσύρονταν από την Τράπεζα της Ελλάδος. Κάτι τέτοιο θα προκαλούσε τεράστιες ζημιές στην τράπεζα, που πιθανότατα θα είχαν επιπτώσεις και στην ευρύτερη εθνική οικονομία. Την επομένη, λοιπόν, ένα νομοσχέδιο ήλθε στο φως της δημοσιότητας, σύμφωνα με το οποίο προβλεπόταν η συμμετοχή κοσμικών στην εκλογή του νέου προκαθήμενου της ελλαδικής Εκκλησίας (όπως πρυτάνεων, προέδρων ανωτάτων πνευματικών ιδρυμάτων, διαφόρων οργανώσεων κ.ά.), ρυθμιζόνταν εκ νέου τα όρια των Μητροπόλεων και η συμμετοχή των λαϊκών θα επεκτεινόταν και στην εκλογή των επισκόπων.

Η διχοστοασία μεταξύ της Ιεραρχίας εξαπλώθηκε και στην κυβέρνηση, ενώ στην αντιπολίτευση δόθηκε η ευκαιρία να στηλιτεύσει τον κυβερνητικό χειρισμό του όλου ζητήματος. Η υπόθεση του Αρχιεπισκόπου έφτασε ακόμη και μέσα στην Αίθουσα της Γερουσίας, όπου ο ανεξάρτητος βουλευτής Ηλ. Μπρεδήμας κατέθεσε επερώτηση στον Υπουργό Παιδείας, αναφέροντας, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Γιατί λίγο πριν τον θάνατο του αρχιεπισκόπου Θεόκλητου (σ.σ. ο Κασσιμάτης) εισηγήθηκε στον Υπουργό Εξωτερικών την παρασημοφόρηση του Ιάκωβου, επηρεάζοντας με αυτόν τον τρόπο την κρίση των υπόλοιπων Μητροπολιτών για την εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου; Γιατί έσπευσε δύο μόλις ημέρες μετά την κηδεία του Αρχιεπισκόπου να λάβει χώρα η εκλογή νέου, πριν ακόμη έλθουν σε συνεννόηση οι Μητροπολίτες; Γιατί ο υπουργός Παιδείας αναγνώρισε με διάταγμα τον νέο Αρχιεπίσκοπο, ενώ εκκρεμεί

εις βάρος του εκκλησιαστική ανάκριση» Επίσης, τρεις βουλευτές της Ένωσης Κέντρου, οι Στυλιανός Αλλαμανής, Γεώργιος Λούλης και Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, κατέθεσαν άλλη επερώτηση στον υπουργό Παιδείας, τον Πρωθυπουργό και στον Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης, ισχυριζόμενοι ότι οι παραπάνω όχι μόνο ανέχθηκαν αλλά και υποβοηθήσαν το ξέσπασμα της κρίσης στην Εκκλησία, επισημαίνοντας τους λανθασμένους κυβερνητικούς χειρισμούς. Πέραν τούτων, μια μερίδα «σκεπτικιστών» βουλευτών έκανε λόγο ακόμη και για κλείσιμο των ναών, ούτως ώστε να αποφευχθούν πιθανά επεισόδια.

Ο δικασμός

Τις επόμενες ημέρες ακολούθησε ένας «πόλεμος επιστολών» μεταξύ των υποστηρικτών και των αντιπάλων του Ιακώβου. Η πλειοψηφία των πρώτων ήταν κυρίως άνθρωποι που ζούσαν εντός των γεωγραφικών ορίων της Μητρόπολης Αττικής και γνώριζαν από κοντά το έργο του Ιακώβου (όπως δήμαρχοι, πρόεδροι εμπορικών συλλόγων κ.ά.). Το βασικό επιχειρήμα τους ήταν το ρητορικό ερώτημα γιατί όσοι «*γνώριζαν το ποιόν του Ιακώβου*» δεν προέβαιναν σε καταγγελίες όλα αυτά τα χρόνια, παρά το έπραξαν την επομένη ακριβώς της εκλογής του. Επίσης, τόνιζαν την ηρωική και φιλόανθρωπη δράση του Ιεράρχη τους στα χρόνια της Κατοχής και του εμφύλιου σπαραγμού, αντιπαράβάλλοντάς τη με αυτή του αρχιμανδρίτη Γεωργακόπουλου, ο οποίος κατηγορήθηκε ως ΕΛΑΣίτης καπετάνιος με «*βεβαρυμένο παρελθόν*». Πέραν τούτων, ανάμεσα στους ανθρώπους της πολιτικής και της εκκλησιαστικής ηγεσίας που έσπευσαν να συγχαρούν την εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου ήταν ο οικουμενικός πατριάρχης Αθηνάγορας, ο Πρόεδρος της Βουλής Κωνσταντίνος Ροδόπουλος και ο Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης Παναγιώτης Κανελλόπουλος.

Στην αντίπερα όχθη, ο πυρήνας των αντιπάλων του Ιακώβου αποτελούνταν κυρίως από υπερσυντηρητικούς και εκκεντρικούς ιερωμένους, φανατικούς «*θρησκευτικούς εξτρεμιστές*» και φυσικά φιλόδοξους Ιεράρχες, που εποφθαλιούσαν τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονταν ο αρχιμανδρίτης Καντιώτης, οι παραεκκλησιαστικές οργανώσεις, ο Μητροπολίτης Μαντινείας κ.ά. Το άκρως αντιφατικό της συμπεριφοράς τους ήταν ότι, ενώ αρχικά υποδαύλισαν τα μίσση και τα πάθη, απειλώντας ότι οι «*νεαροί οπαδοί τους*» ήταν έτοιμοι να χύσουν το αίμα τους για την «*κάθαρση της Εκκλησίας*», στη συνέχεια ισχυριζόνταν ότι χάρη στους ίδιους συγκρατούνταν τα πλήθη (π.χ. επιστολή του αρχ. Καντιώτη της 18ης Ιανουαρίου 1962). Από τα πυρά τους δεν ξέφυγαν και οι υποστηρικτές του Ιακώβου, όπως οι μητροπολίτες Κορινθίας Προκόπιος και Καρδίτσας Κύριλλος, οι οποίοι αποκαλούνταν «*νεκροθάπται της Εκκλησίας της Ελλάδος*» και «*ολιγαρχικό σύστημα των αδελφάτων*» (περ. *Ανάπλασις*, τ. Ιανουαρίου 1962). Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο ίδιο περιодικό έναν μήνα νωρίτερα εξυμνούνταν ο Μητροπολίτης Κορινθίας, χαρακτηριζόμενος

Ο ναύαρχος Αλέξανδρος Σακελλαρίου, ο οποίος είχε παλαιότερα τιμήσει τον τότε μητροπολίτη Αττικής Ιάκωβο, δέκα χρόνια αργότερα υπήρξε κατήγορός του.

ως «άνθρωπος με ευφυΐα, ρεαλισμό και αυτογνωσία» και που «το παράδειγμά του έπρεπε να γίνει δίδαγμα». Η αφορμή γι' αυτή τη δημοσίευση ήταν η πρόθεση του Προκοπίου να μη θέσει υποψηφιότητα για Αρχιεπίσκοπος, όταν θα προκηρυσσονταν οι σχετικές εκλογές.

Μέσα, λοιπόν, σε ένα τέτοιο διχαστικό κλίμα ιερείς και οι ιεράρχες είχαν γίνει αντικείμενο χλευασμού στους δρόμους και τις πλατείες της χώρας. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της Κορίνθου, όπου το συγκεντρωμένο πλήθος προπηλάκισε έναν ιερέα. Παρομοίως, οι ιερείς της Σάμου είχαν κλειστεί στα σπίτια τους και δεν τολμούσαν να βγουν, φοβούμενοι επεισόδια (επιστολή του αρχιμανδρίτη Ι. Πάπαλη προς τον τοπικό μητροπολίτη Ειρηναίο).

Η πραγματικότητα ήταν ότι η πλειοψηφία του κλήρου και του λαού ήθελε να επικρατήσουν οι ψυχραιμότεροι. Αυτή η έκρυθμη κατάσταση, που προκλήθηκε από τους ακραίους αλλά επηρέασε το σύνολο, έπρεπε να λήξει το συντομότερο δυνατό. Έτσι, ακόμη και οι πιο μετριοπαθείς προτίμησαν να εναντιωθούν στον Αρχιεπίσκοπο, ήταν ή δεν ήταν αθώος, ώστε να εκτονωθεί η κρίση. Μεταξύ αυτής της μερίδας των πνευματικών ανθρώπων της χώρας ήταν και ο παλιός φίλος του Ιακώβου, ο πρώην πρύτανης και καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Παναγιώτης Μπρατσιώτης.

Ο Ιάκωβος προσπάθησε να κρατήσει χαμηλούς τόνους. Σε μία από τις λιγοστές δημόσιες δηλώσεις του υποστήριξε ότι το εν λόγω ζήτημα προκλήθηκε κυρίως από τον Τύπο, επισημαίνοντας ότι τα πιο εμπαθή δημοσιεύματα που φανάζιζαν το πλήθος προέρχονταν κυρίως από την παραεκκλησιαστική οργάνωση «Ζωή». Τέλος, όταν ρωτήθηκε για τις επιστολές του Μπρατσιώτη, σταμάτησε να μιλά και δάκρυσε, αφού στενή φιλία και αλληλοεκτίμηση συνέδεε τους δύο άνδρες. *«Μέχρι και δύο ημέρες μετά την εκλογή μου, ο Μπρατσιώτης ήταν*

Ο θεολόγος και αρχισυντάκτης του περιοδικού *Ανάπλασις* Κωνσταντίνος Κούρκουλας. Υπήρξε συνεργάτης του τότε αρχιμανδρίτη και μετέπειτα αρχιεπισκόπου Αθηνών Ιερώνυμου Κοτσώνη, καθώς διατηρούσε στενές σχέσεις με την «παραεκκλησιαστική» οργάνωση «Ζωή». ΔΕΞΙΑ: Ο Ιάκωβος εξέρχεται σκεπτικός από την Ιερά Σύνοδο για τελευταία φορά ως Αρχιεπίσκοπος Αθηνών.

ένθερμος υποστηρικτής και φίλος, θεωρώντας με “άξιο” Μητροπολίτη Αττικής. Πώς ο “άξιος” επί χρόνια Αρχιερέας έγινε ξαφνικά “ανάξιος”;», απόρησε ο Ιάκωβος και έφυγε βουρκωμένος.

Οι μηνύσεις

Η Ιερά Σύνοδος διόρισε επικεφαλής της ανακριτικής επιτροπής τον μητροπολίτη Ξάνθης Αντώνιο, ο οποίος με τη σειρά του κάλεσε για κατάθεση τον μηνυτή αρχιμανδρίτη Γεωργακόπουλο και τους μάρτυρες κατηγορίας. Ο Γεωργακόπουλος αρνήθηκε να παραστεί, προεξοφλώντας ότι η δίκη θα ήταν υποκειμενική. Την ίδια στάση κράτησαν και όλοι οι μάρτυρες κατηγορίας. Μάλιστα, ο Κεραμίδας έκανε λόγο για δίκη παρωδία, αφού ποτέ άλλοτε κανένας δικαστικός φάκελος κληρικού δεν δόθηκε εκτός Ιεράς Συνόδου για κανένα παράπτωμα, ακόμη και εάν είχε παρέμβει ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου! Εν προκειμένω, λοιπόν, τίθεται θέμα ισοπολιτείας, αφού η ελλαδική Εκκλησία φέρεται να λειτουργούσε σαν

κράτος εν κράτει, μη υπαγόμενη στην ανεξάρτητη αρχή της Δικαιοσύνης.

Ο Αντώνιος παρέδωσε την εντολή που είχε λάβει ως ανακριτής και αντικαταστάθηκε από τον μητροπολίτη Σιατίστης Πολύκαρπο. Οι δύο εκδότες κατηγοροι του Ιακώβου κατέθεσαν εκ νέου ένσταση για τον Πολύκαρπο, χαρακτηρίζοντάς τον αναξίοπисто, διότι παλαιότερα, ενώ αυτός είχε ορκιστεί μέχρι θανάτου πίστη στο Παλαιό Ημερολόγιο, μεταπήδησε στο Νέο Ημερολόγιο «εξαγοραζόμενος» με μία μητροπολιτική έδρα.

Τις ίδιες ημέρες ο δικηγόρος Κρίτωνας Γεωργιάδης κατέθεσε μήνυση στην Εισαγγελία Πλημμελειοδικών εναντίον του αρχιμανδρίτη Γεωργακόπουλου και των δύο κύριων μαρτύρων στην υπόθεση του Αρχιεπισκόπου, κατηγορώντας τους για διαβολή του υποψήφιου Ιεράρχη, προκαταβολή των εκλεκτόρων Μητροπολιτών, περιύβριση ανωτέρων εκκλησιαστικών αρχών, συκοφαντική δυσφήμιση και χρηματισμό. Και ο «χορός» των αλληλομηνύσεων δεν σταμάτησε εδώ. Ο αρχιμανδρίτης Γεωργακόπουλος ανταπέδωσε στον Γεωργιάδη μηνυτήρια αναφορά με την κατηγορία της συκοφαντικής δυσφήμισης, χαρακτηρίζοντάς τον δοσίλογο.

Τελικά, τη Δευτέρα 22 Ιανουαρίου ξεκίνησε η διαδικασία των καταθέσεων εναντίον του Ιακώβου. Ο αρχιμανδρίτης Γεωργακόπουλος ισχυρίστηκε ότι από παλαιότερα είχε καταγγείλει τον Μητροπολίτη Αττικής για παρασκηνιακή δράση. Ο ναύαρχος Σακελλαρίου (πρώην Α/ΓΕΝ), ο οποίος είχε επίσης τιμηθεί με τον Μεγαλόσταυρο του Γεωργίου Α', δήλωσε ότι «δεν μπορούσε να φέρει τον ίδιο τίτλο τιμής με έναν δολοπλόκο, διεφθαρμένο και ανήθικο άνδρα». Ακολούθως, ο στρατηγός Γεώργιος Κουρούκλης (ήρωας στη Μάχη των Οχυρών) έκανε λόγο για «ακατανόμαστα όργια», τα οποία του διηγήθηκαν υφιστάμενοί του, όταν τελούσε αρχηγός του Πυροβολικού. Σύμφωνα πάντα με

τους ισχυρισμούς του, διαβίβασε εγγράφως τις εν λόγω πληροφορίες στον τότε Αρχιεπίσκοπο Δωρόθεο (1956-1957), ο οποίος του απάντησε ότι ήταν γνώστης και πως θα λάμβανε μέτρα εναντίον του τότε Μητροπολίτη Αττικής. Οι παραπάνω μάρτυρες ισχυρίστηκαν ότι διέθεταν τεκμήρια για τις καταγγελίες τους, τα οποία όμως θα προσκόμιζαν αργότερα. Μετά από αυτούς, ο ανακριτής κάλεσε τον έτερο κύριο μάρτυρα κατηγορίας, τον θεολόγο και αρχισυντάκτη Κωνσταντίνο Κούρκουλα, ο οποίος διατηρούσε στενές σχέσεις με τον αρχιμανδρίτη Κοτσώνη.

Εν τω μεταξύ, ο Ιάκωβος θέλησε να ξεκινήσει το μεταρρυθμιστικό του έργο, αρχής γενομένης με την παραίτησή του από τα οικονομικά δικαιώματα που είχαν συνδεθεί με τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Σχετικά με την πορεία της ανάκρισης, δήλωσε ότι οι κατηγοροι εάν είχαν έλθει από την πρώτη στιγμή να καταθέσουν, η υπόθεση θα είχε λήξει. «*Ωστόσο*», συνέχισε, «ο ανακριτής και οι κατηγοροι μπορούν φέρουν τα κρεβάτια τους στο Συνοδικό Μέγαρο, ώστε να κοιμούνται εκεί και να μη χάνεται ούτε λεπτό». Η αφορμή γι' αυτή του τη δήλωση ήταν ότι ο Υπουργός Παιδείας είχε δώσει περιθώριο 8 ημερών για την ολοκλήρωση της ανάκρισης, η οποία τελικώς ξεκίνησε μόλις την 7η ημέρα της προθεσμίας. Όσον αφορά τον αρχιμανδρίτη Γεωργακόπουλο, αυτός τέθηκε σε αργία από την Ιερά Σύνοδο, της οποίας τα 9 από τα 12 μέλη ήταν υποστηρικτές του Ιακώβου.

Η παραίτηση

Τα περισσότερα δημοσιεύματα στον ημερήσιο Τύπο ζητούσαν την παραίτηση του Αρχιεπισκόπου για την εκτόνωση της κρίσης. Εκείνος όμως απαντούσε ότι «μόνον ο Θεός ή η Σύνοδος ημπορεί να με πάρη». Έτσι, η κυβέρνηση προσανατολίστηκε στην ακύρωση της εκλογής του και την ανάδειξη νέου Αρχιεπισκόπου μέσω Αρι-

Ο γηραιότερος τότε εν ενεργεία Μητροπολίτης, ο Καβάλας Χρυσόστομος (Χατζησταύρου), που διαδέχτηκε τον Ιάκωβο στον αρχιεπισκοπικό θρόνο Αθηνών. ΔΕΞΙΑ: Το 1968 ο πρώην αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πρόεδρος της Μητρόπολης Αττικής παύθηκε από τα καθήκοντά του και εξέπεσε του τίτλου του κατόπιν απόφασης του νέου αρχιεπισκόπου Ιερώνυμου Β΄ Κοτσώνη.

στίνδην Συνόδου, μία εξέλιξη που δεν θα ήταν προς το συμφέρον της Εκκλησίας, αφού έτσι το κράτος θα αναμειγνυόταν άμεσα στα εσωτερικά της ζητήματα. Γι' αυτό, ο Ιάκωβος «έπρεπε» να παραιτηθεί και όχι να καθαιρεθεί.

Την 24η Ιανουαρίου 1962 συγκλήθηκε υπουργικό συμβούλιο, το οποίο αποφάσισε την κατάθεση στη Βουλή του νέου Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος την επόμενη ημέρα. Σύμφωνα με αυτόν, η εκλογή του Ιακώβου θα ακυρωνόταν, θα διοριζόταν νέος τοποτηρητής, η εκλογική διαδικασία για την ανάδειξη του νέου Αρχιεπισκόπου θα λάμβανε χώρα σε 6 μήνες με τη συμμετοχή λαϊκών, θα απαγορευόταν το μεταθετό των Μητροπολιτών, κανείς νέος Επίσκοπος δεν θα χειροτονούνταν μέχρι την ανάδειξη νέου Αρχιεπισκόπου κ.ά. Αναμφισβήτητα, ο Ιάκωβος πιεζόταν και εκβιαζόταν από παντού.

Πλέον έφτασε η 25η Ιανουαρίου, η ημέρα κατάθεσης του νέου Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας. Ο Αρχιεπίσκοπος προέδρευε στη συνεδρίαση της Συνόδου, απ' όπου αποχώρησε μετά από λίγη ώρα

και μετέβη στο γραφείο του. Οι παρόντες δημοσιογράφοι τον βλέπουν δακρυσμένο. Τον ακολουθούν οι στενοί του συνεργάτες, ο Κορινθίας Προκόπιος, ο Ηλείας Γερμανός και ο Δρυϊνουπόλεως Χριστόφορος. Ακολουθεί έντονη συζήτηση και ακούγεται ο Ιάκωβος να φωνάζει: *«Αφήστε με! Θέλω να φύγω! Δεν αντέχω πλέον!»*. Την ίδια στιγμή, ο εκπρόσωπος του Υπουργείου Παιδείας επέδωσε στον Αρχιεπίσκοπο ένα τελεσίγραφο, σύμφωνα με το οποίο εάν δεν δοθεί το χαρτί της παραίτησης στο Υπουργείο μέχρι την έναρξη της συνεδρίασης της Βουλής (δηλαδή εντός λίγων ωρών), το νομοσχέδιο για την Εκκλησία θα κατατεθεί άμεσα.

Τελικώς, ο νέος Καταστατικός Χάρτης δεν κατατέθηκε. Ο Ιάκωβος παραιτήθηκε από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Ο βασικός λόγος που επικαλέστηκε ήταν ο κίνδυνος ανάμειξης της Πολιτείας στα εκκλησιαστικά ζητήματα, αναφέροντας *περί «πολλής και καταθλιπτικής πίεσεως της κυβερνήσεως»*. Τοποτηρητής ορίστηκε ο αντίπαλός του, ο μητροπολίτης Μαντινείας Γερμανός.

Από την Αρχιεπισκοπή στη Σαλαμίνα

Μετά την ανακοίνωση της παραίτησης του Αρχιεπισκόπου, οι ζητούντες την κάθαρση ή αλλιώς διψώντες για «αίμα» φανατικοί (αναλόγως την οπτική) δήλωναν απειλητικά για τους 32 υποστηρικτές Μητροπολίτες του Ιακώβου: «*ελπίζουμε το πάθημα να σας έγινε μάθημα*» (περ. *Ενορία*, τ. Φεβρουαρίου 1962), «*ο λαός θα επιβάλει κληρικολαϊκά δικαστήρια*» (περ. *Ανάπλασις*, τ. Φεβρουαρίου 1962), «*και οι 32 που ψήφισαν τον Ιάκωβο είναι ένοχοι*» (αρχ. Καντιώτης) κ.ά. Παρά τη γενικευμένη κατακραυγή, ο Ιάκωβος ποτέ δεν έπαψε να έχει υποστηρικτές, όπως ήταν οι 122 αρχιμανδρίτες που ζήτησαν την επαναφορά του στη Μητρόπολη Αττικής, οι 300 κληρικοί, που εναντιώθηκαν στον αρχιμανδρίτη Γεωργακόπουλο χαρακτηρίζοντάς τον καιροσκοπό, κ.ά.

Κατόπιν όλων τούτων, η υγεία του Ιακώβου κλονίστηκε. Παρέμεινε κλινήρης υπό την παρακολούθηση γιατρού και σε απομόνωση. Αντιμετώπιζε καρδιακά προβλήματα και έπασχε από υπέρταση, η οποία δεν υποχωρούσε κάτω από το 21 με αποτέλεσμα να παρουσιάσει συμπτώματα συμφόρησης με μερική παράλυση της αριστερής του πλευράς. Δύο εβδομάδες αργότερα, νέος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών εξελέγη ο γηραιότερος των Μητροπολιτών, ο 82χρονος μητροπολίτης Καβάλας Χρυσόστομος Β' (Χατζησταύρου). Αυτός έλαβε 54 από τις 57 ψήφους. Θα πρέπει μάλιστα να επισημανθεί ότι μόλις λίγες ημέρες πριν από την παραίτηση του Ιακώβου, τη 19η Ιανουαρίου, ο βασιλέας Παύλος παρέδωσε ιδιοχειρώς το μετάλλιο του Μεγαλόσταυρου του Βασιλικού Τάγματος του Γεωργίου στον μητροπολίτη Καβάλας Χρυσόστομο. Παρ' όλα αυτά, η εν λόγω πράξη διόλου δεν ενόχλησε ή χρησιμοποιήθηκε ως επιχείρημα εναντίον του κατά τη διάρκεια της εκλογικής διαδικασίας, όπως είχε αντιστοίχως συμβεί

με τον Ιάκωβο. Τέλος, μία από τις πρώτες αποφάσεις του ως Αρχιεπίσκοπος ήταν η αύξηση του μισθού και των συντάξεων των κληρικών και η ανέγερση νέου αρχιεπισκοπικού μεγάρου.

Τελικά, την 4η Απριλίου 1962, εκδόθηκε η απόφαση του Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου για την υπόθεση του Ιακώβου. Πρόεδρος της ανακριτικής επιτροπής είχε αναλάβει πλέον ο Μητροπολίτης Μαντινείας. Συνολικά, οι εργασίες διήρκεσαν 71 ημέρες και εξετάστηκαν περισσότεροι από 70 μάρτυρες. Το εκκλησιαστικό Δικαστήριο αποφάσισε παμψηφεί ότι δεν στηρίζεται κάποια κατηγορία εναντίον του πρώην Αρχιεπισκόπου. Η κύρωση της παραπάνω απόφασης καθυστέρησε να έλθει από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων 4 χρόνια, δικαιώνοντας επισήμως τον Ιάκωβο το 1966.

Το 1967 και με την εγκαθίδρυση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος αναγκάστηκε σε παραίτηση και μέσω Αριστίνδην Συνόδου διάδοχός του ορίστηκε ο Ιερώνυμος Α' (Κοτσώνης). Παρόμοια τύχη είχαν όλοι οι υπέργηροι Μητροπολίτες. Ο Ιάκωβος ήταν από τους ελάχιστους Ιεράρχες που αρνήθηκε να συμμορφωθεί με τις επιταγές του καθεστώτος, οπότε υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη Μητρόπολη Αττικής, περιοριζόμενος σε ένα μοναστήρι της ελληνικής επικράτειας, το οποίο θα όριζε μελλοντικά το Υπουργικό Συμβούλιο. Νέος Μητροπολίτης Αττικής αναδείχθηκε το μέλος της «Ζωής» Νικόδημος Γκατζιρούλης (1968).

Ο πρώην Αρχιεπίσκοπος ανέπτυξε εκ νέου ενεργό δράση, προστατεύοντας πολιτικούς αντιπάλους του καθεστώτος. Ιδιαίτερη μέριμνα έδωσε στα νεαρά μέλη της οργάνωσης Ρήγας Φεραίος, που πολλά εξ αυτών φυλακίστηκαν το 1971 (η οργάνωση αυτή αποτελούσε τη νεολαία του ΚΚΕ εσωτερικού, από τους κόλπους της οποίας προέρχονται διάφοροι αριστεροί

Η ταφή του πρώην Αρχιεπισκόπου Αθηνών Ιακώβου στη Μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας (27 Οκτωβρίου 1984).

πολιτικοί, όπως ο Νίκος Βούτσης, ο Σταύρος Κοντονής, ο Νίκος Φίλης κ.ά.). Το 1973 ο Αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος παραιτήθηκε, οπότε ο Ιάκωβος δέχτηκε την επίσκεψη του φιλόδοξου μητροπολίτη Ιωαννίνων Σεραφείμ (Τίκα). Οι δύο άνδρες ήταν παλαιοί γνώριμοι, έχοντας συνεργαστεί κατά το παρελθόν. Ο Σεραφείμ ζήτησε τη συνδρομή του πρώην Αρχιεπισκόπου για την ανάρρησή του στο ύπατο αξίωμα της ελλαδικής Εκκλησίας, ο οποίος ανταποκρίθηκε, ελπίζοντας στην επιστροφή του στη Μητρόπολη Αττικής. Πράγματι, ο Σεραφείμ εκλέχθηκε Αρχιεπίσκοπος αλλά ο Ιάκωβος δεν επανήλθε στη Μητρόπολή του. Αντ' αυτού, το 1974 ο Αττικής Νικόδημος καθαιρέθηκε και στη θέση του τοποθετήθηκε ο Δωρόθεος (Γιανναρόπουλος).

Ο Ιάκωβος είχε πλέον αποσυρθεί στη Μονή Φανερωμένης στη Σαλαμίνα, όπου και απεβίωσε σε ηλικία 89 ετών το 1984. Η νεκρώσιμος ακολουθία του τελέστηκε στη Μητρόπολη Αθηνών και τάφηκε στην παραπάνω Μονή, την οποία είχε ευεργετήσει όλα αυτά τα χρόνια.

Συμπεράσματα - διαπιστώσεις

Η Εκκλησία δυσανασχετεί όταν η Πολιτεία εμπλέκεται στα του οίκου της αλλά συνάμα εμπράκτως δεν επιθυμεί την αποδέσμευσή της από αυτήν, με πιο πρόσφατο παράδειγμα τον Νοέμβριο του 2018, όταν η κυβέρνηση Τσίπρα θέλησε να αλλάξει το εργασιακό καθεστώς των κληρικών. Οι ψυχραιμότεροι διαπιστώνουν ότι η υπάρχουσα κατάσταση υπονομεύει το πνευματικό έργο της Εκκλησίας και πρέπει να αλλάξει. Ο μακαριστός Αρχιεπίσκοπος Ιάκωβος είχε διαπιστώσει αυτό το πρόβλημα και θεώρησε ότι η οικονομική ανεξαρτησία της Εκκλησίας ίσως να ήταν η λύση. Η δημοσιοποίηση και μόνο της πρόθεσής του να ιδρύσει μια τράπεζα της Εκκλησίας «συνέπεσε» χρονικά με το ξέσπασμα όλων αυτών των κατηγοριών εναντίον του. Παραμένει ανεπιβεβαίωτο εάν όλες αυτές οι φημολογίες ήταν αληθείς ή όχι. Βέβαια, ο σοφός λαός λέει ότι «καπνός χωρίς φωτιά δεν υπάρχει».

Σχετικώς με τα οικονομικά, η Εκκλησία άφησε ανεκμετάλλευτη την τεράστια

περιουσία της, η οποία βάλτωνε για δεκαετίες. Εκ του αποτελέσματος, ενώ την εποχή του Ιακώβου το μετοχικό κεφάλαιό της άγγιζε το 12% του συνολικού μετοχικού κεφαλαίου της Τράπεζας της Ελλάδος, στα τέλη του 20ού αιώνα μόλις που ξεπερνούσε το 1%! Τούτο συνέβη όχι γιατί σπαταλήθηκε αλλά γιατί δεν αξιοποιήθηκε. Αντιστοίχως, για θέματα ηθικής τάξης, η ακίλλειος πτέρνα των Αρχιερέων και εν γένει των κληρικών είναι οι κατηγορίες περί ηθικού ξεπεσμού και ομοφυλοφιλίας. Το «απολεσθέν» ήθος των Αρχιερέων ήταν το αγαπημένο θέμα της πουριτανικής κοινωνίας των μεταπολεμικών δεκαετιών αλλά και των σύγχρονων τηλεοπτικών δικαστηρίων, επιτεινόμενο από τον διασυρμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ωστόσο, πρόκειται για ένα πολύ ευαίσθητο θέμα, που στις περισσότερες περιπτώσεις οι κατηγορίες αυτές παραμένουν στη σφαίρα των φημολογιών.

Ο πλέον «ασφαλής» τρόπος για να εξοβελιστεί ένας ιερέας και ακόμη περισσότερο ένας ανεπιθύμητος Ιεράρχης είναι η κατηγορία για ηθικά παραπτώματα. Στην περίπτωση του Ιακώβου, όμως, η κρίση που δημιουργήθηκε τότε εξακολουθεί να προκαλεί αλγεινές εντυπώσεις έως σήμερα, συντηρούμενη από την ίδια την Εκκλησία, η οποία δεν συνεισφέρει στην αποκάλυψη της αλήθειας. Σχεδόν έξι δεκαετίες αργότερα και ακόμη δεν έχουν δημοσιευτεί τα αποδεικτικά στοιχεία εναντίον του Ιακώβου (εάν υπάρχουν), ούτε και τα τεκμήρια της υπεράσπισής του. Ο μοναδικός ίσως αλλά και ο πλέον έγκυρος τρόπος για να διαπιστωθεί αυτό είναι η δημοσιοποίηση του πορίσματος του Συνοδικού Δικαστηρίου. Γι' αυτό τον λόγο, ο γράφων το παρόν αιτήθηκε δύο φορές την άδεια για έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο της Εκκλησίας της Ελλάδος (1023/19-2-2019 και 1745/19-4-2019), ώστε να

του δοθεί η δυνατότητα να διασταυρώσει τις φημολογίες με τα τεκμήρια. Τα παραπάνω αιτήματά του απορρίφθηκαν ισάριθμες φορές, κατόπιν σχετικών αποφάσεων της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου (715/451/7-3-2019 και 1745/1041/28-5-2019), δίχως να αναφέρεται σε αυτές η αιτιολογία. Στο σημείο αυτό όμως θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε αντίθεση με τη στάση του αρμοδίου οργάνου της Εκκλησίας της Ελλάδος, η Αρχιεπισκοπή Αθηνών, οι ιερείς των σχετικών υπηρεσιών της και ιδίως η Γραμματεία του Πρωτοσύγκελου υπήρξαν υπέρ το δέον θετικοί στην προσπάθεια του γράφοντος να προσεγγίσει τα εν λόγω έγγραφα.

Εάν και όταν αποκαλυφθούν πλήρως τα στοιχεία της «Υπόθεσης Βαβανάτσου», θα φανερωθούν οι προθέσεις και η αξιοπιστία των κατηγορών του. Το μόνο σίγουρο είναι ότι κάποιοι Ιεράρχες τότε είχαν άδικο. Σήμερα κάποιοι άλλοι Ιεράρχες συνεχίζουν να κρατούν παθητική στάση, συντηρώντας τις φημολογίες και βλάπτοντας μόνο την Εκκλησία. Όπως λοιπόν λέει και ένα γνωμικό, «ο Χριστός συγχωρεί, ορισμένοι Δεσποτάδες ποτέ».

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανάπλασις, μηνιαίον εκκλησιαστικόν περιοδικόν όργανον του ομώνυμου συλλόγου, τ. 100 / Δεκέμβριος 1961 – 102 / Φεβρουάριος 1962.

Α'. Αγγελόπουλος, *Ιάκωβος Αρχιεπίσκοπος πρ. Αθηνών - Βιογραφική σκιαγράφηση*, Τόμος Αναδρομή - Τιμητικόν Αφιέρωμα, Μέγαρο 1991.

Εφ. Ελευθερία, 1-31 Ιαν. 1962.

Εφ. Μακεδονία, 3-31 Ιαν. 1962.

Εφ. Μεσημβρινή, 3-31 Ιαν. 1962.

Εφ. Το Βήμα, Φεβρουάριος 2005.

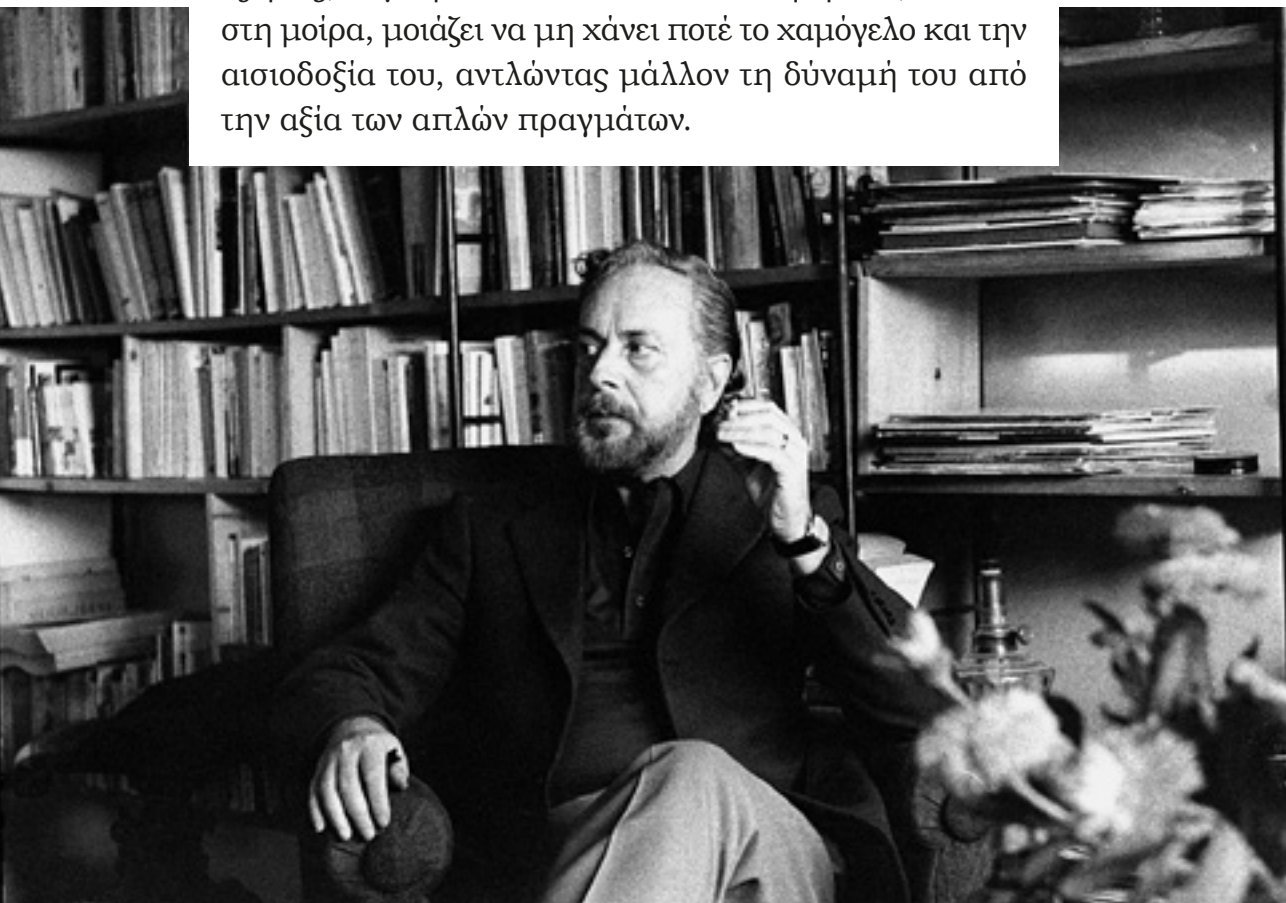
Δ. Κούκουνας, *Η Εκκλησία της Ελλάδος από τον Δαμασκηνό στον Χριστόδουλο, 1941-2007*, εκδ. Μέτρον, Αθήνα 2007.

Ο Ελευθέριος Ηλ. Καντζίνος είναι ιστορικός ερευνητής.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ: 110 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ ΤΗΣ ΑΠΛΟΤΗΤΑΣ

της ΑΜΑΝΤΑΣ ΣΚΑΜΑΓΚΑ

Γνωστός ως ποιητής της Ρωμιοσύνης και αριστερός αγωνιστής, πολυμεταφρασμένος παγκοσμίως, ο Γιάννης Ρίτσος ήταν πάνω από όλα μια καλλιτεχνική φυσιογνωμία, «της Τέχνης εραστής», όπως ποιητικά δήλωνε ο ίδιος από πολύ νωρίς. Έγραφε καθημερινά, ακούραστα, υπό κάθε είδους συνθήκες, αλλά και ζωγράφιζε, ενώ στα νιάτα του είχε υπάρξει χορευτής και ηθοποιός στο Βασιλικό Θέατρο και στην Εθνική Λυρική Σκηνή. Η ζωή του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μυθιστορηματική. Ασθένειες, οικογενειακές τραγωδίες, διωγμοί, εξορίες, λογοκρισία πλάθουν έναν ποιητή που, ενάντια στη μοίρα, μοιάζει να μη χάνει ποτέ το χαμόγελο και την αισιοδοξία του, αντλώντας μάλλον τη δύναμή του από την αξία των απλών πραγμάτων.

Η μητέρα του Ελευθερία Βουζαναρά καταγόταν από οικογένεια από το Γύθειο. ΜΕΣΗ: Ο πατέρας του Ελευθέριος Ρίτσος ήταν εύπορος γαιοκτήμονας, αλλά έχασε την περιουσία με την αγροτική μεταρρύθμιση του Ελ. Βενιζέλου. ΔΕΞΙΑ: Ο Ρίτσος σε νεαρή ηλικία.

Γεννημένος Πρωτομαγιά

110 χρόνια συμπληρώθηκαν φέτος από τη γέννηση του μεγάλου Νεοέλληνα ποιητή Γιάννη Ρίτσου. Ο Ρίτσος γεννήθηκε την 1η Μαΐου 1909, στη Μονεμβασία, στο «πέτρινο καράβι» του που τον αρμένιζε στην οικουμένη, όπως την αποκαλεί στο γνωστό ποίημά του. Ήταν το τελευταίο παιδί της οικογένειας Ρίτσου, ένα παιδί που «δεν έπαιρνε τα γράμματα», αλλά επρόκειτο να τα υπηρετήσει με τον πιο αποφασιστικό και δημιουργικό τρόπο για όλη του τη ζωή. Για το παιδί αυτό, ο ίδιος ο εθνικός μας ποιητής Κωστής Παλαμάς θα διατύπωνε τη γνωστή του φράση «*παραμερίζουμε ποιητή για να περάσεις*».

Σε ηλικία δεκαεπτά ετών ο Ρίτσος προσβλήθηκε από τη μάλιστα της εποχής, τη φυματίωση, ενώ είχαν προηγηθεί ο αδελφός του Μίμης και η μητέρα του, που με διαφορά τριών μηνών άφησαν την τελευταία τους πνοή σε σανατόριο. Η αδελφή του Λούλα έγινε η δεύτερη μάνα του, αλλά η μοίρα αποδείχτηκε βαριά ακόμα μια φορά, αφού η διαταραγμένη ψυχική της υγεία την οδήγησε στο Δημόσιο Ψυχι-

ατρείο του Λαφνίου, όπως και τον πατέρα του, που πέθανε εκεί. Την τραυματική αυτή εμπειρία της αδελφής του ο Ρίτσος την αποτυπώνει στο λυρικό *Τραγούδι της αδελφής μου* (1937).

Αυτή η ίδια η ημερομηνία της γέννησής του ήταν σαν να στοίχειωνε τον Ρίτσο για μια ζωή, μια ζωή που θα την αφιέρωνε μέχρι τέλους στην αριστερή ιδεολογία, στον αγώνα κατά της αδικίας και υπέρ των αδυνάτων. Η μητέρα του Ελευθερία ήταν ίσως η πρώτη που τον γαλούχησε με αριστερές ιδέες. Όμως η χρόνια ασθένειά του, η φυματίωση, θα διαδραματίσει τον πιο καταλυτικό ρόλο στον καθορισμό του Ρίτσου ως αριστερού: μετά την κλινική Παπαδημητρίου, νοσηλεύεται στο νοσοκομείο Σωτηρία και έρχεται σε καθημερινή επαφή με ανθρώπους φτωχούς, απελπισμένους, που γοητεύονται από τον ελκυστικό μαρξισμό. Εκεί, γνωρίζει τον «δάσκαλο» Βασίλη Γεράγγελο, που θα τον μυήσει στον κομμουνισμό, αλλά και τη νεαρή ποιήτρια Μαρία Πολυδούρη. Αργότερα, ο Ρίτσος νοσηλεύεται σε αρκετές ακόμα κλινικές.

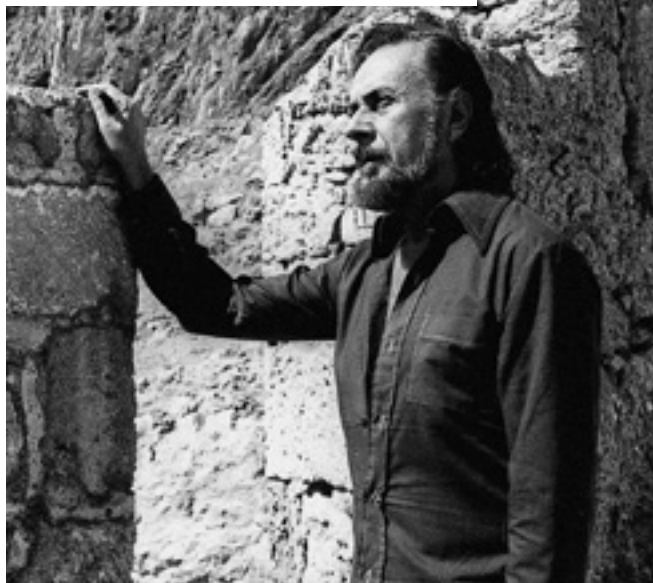
Το 1934 είναι σηµαδιακή χρονιά για τον ποιητή, αφού εκδίδει την πρώτη του ποιητική συλλογή µε τίτλο *Τρακτέρ* και γίνεται µέλος του Κομμουνιστικού Κόµµατος Ελλάδας. Στα επόµενα χρόνια, την εποχή του Μεταξά και κατά τη δικτατορία των συνταγµαταρχών, ο Ρίτσος βιώνει για πολλά χρόνια την εξορία στη Μακρόνησο, τη Λήµνο, τον Άη Στράτη, τη Γυάρο, τη Λέρο, αλλά και τον κατ' οίκον περιορισµό στη Σάµο, ενώ περνά µεγάλο διάστηµα φιλοξενούµενος σε φιλικά σπίτια, για να αποφύγει τη σύλληψη. Ακόµα και αυτές οι περίοδοι της ζωής του, ωστόσο, είναι ιδιαίτερα δημιουργικές, αφού γράφει ή και ζωγραφίζει και σκαλίζει ρίζες ανελλιπώς. Πολλά από τα ποιήµατά του της περιόδου της εξορίας θάβονται στη γη και βγαίνουν στο φως κάποια χρόνια αργότερα. Ωστόσο, είχε προλάβει ήδη να γίνει γνωστό τόσο το έργο του όσο και το προσωπικό του δράµα σε πολλές χώρες του εξωτερικού. Το έργο του µεταφράζεται σε πάµπολλες γλώσσες και ο ίδιος βραβεύεται µε αναρίθµητα διεθνή ή εθνικά λογοτεχνικά βραβεία. Το Νόµπελ Λογοτεχνίας, για το οποίο προτάθηκε αρκετές φορές, δεν του απονεµήθηκε ποτέ.

Από πολύ νωρίς, ο ποιητής Ρίτσος ανακαλύπτει το νόηµα της απλότητας στη ζωή και την τέχνη του. Όλη του η ποίηση µεταµορφώνει τους απλούς καθηµερινούς ανθρώπους, τα απλά καθηµερινά αντικείµενα, τα απλά καθηµερινά γεγονότα σε άξια καταγραφής και ποιητικής ανάδειξης. «Πίσω από απλά πράγµατα κρύβοµαι, για να µε βρείτε / αν δε µε βρείτε, θα βρείτε τα πράγµατα», δηλώνει χαρακτηριστικά στο ποίηµά του «Το νόηµα της απλότητας» (1946-1947). Ίσως αυτή η αναγνώριση της αξίας της απλότητας να ήταν και το µυστικό του, να ήταν η πηγή της δύναµής του, την οποία αντλούσε για να αντεπεξέλθει σε όλες, τις οµολογουµένως όχι λίγες, αντιξοότητες της ζωής του, µέχρι τον θάνατό του στις 11 Νοεµβρίου 1990.

Ο Ρίτσος, η Ιστορία και η επικαιρότητα

Η ποίηση του Ρίτσου είναι βαθιά διαποτισµένη από την Ιστορία, «από το ένδοξο αλλά και πικρό παρελθόν, από σύµβολα του Βυζαντίου µα και από το ανελέητο φως, τον απέραντο ουρανό µε τα αστέρια», θα πει χαρακτηριστικά η βιογράφος του Αγγελική Κώττη. Πέρα από τα σύµβολα του παρελθόντος, ο Ρίτσος θέλγεται ιδιαίτερα από την επικαιρότητα, την οποία αποζητά να αποδίδει ποιητικά στις συνθέσεις του. Άλλωστε, από τους ίδιους τους µύθους του παρελθόντος αντλεί για να δημιουργήσει ένα δικό του µοναδικό και ιδιόµορφο ύφος, φέρνοντάς τους στην εκάστοτε φλέγουσα επικαιρότητα. Αυτή ακριβώς την επικαιροποίηση του µύθου από τον Ρίτσο φαίνεται πως εκτιµούν σε αρκετές από τις χώρες όπου έχει µεταφραστεί το έργο του.

Ο Γιάννης Ρίτσος (1909-1990) υπήρξε ένας από τους σπουδαιότερους Έλληνες ποιητές, µε διεθνή φήµη και ακτινοβολία. Δημοσίευσε πάνω από εκατό ποιητικές συλλογές και συνθέσεις, εννέα μυθιστορήµατα, τέσσερα θεατρικά έργα και µελέτες.

Η Ιστορία, λοιπόν, είναι πάντα παρούσα στα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου, διαλέγεται μαζί της ο ποιητής, με το κοινωνικό και ιστορικό γίνεσθαι τόσο του παρελθόντος όσο και του καιρού του. Η μυθολογία υπήρξε για εκείνον πάντοτε το αγαπημένο μέσο συμβολισμού, μεταμφίσεως και αντίστασης. Κατά τη διάρκεια των δύσκολων χρόνων της εξορίας, ο Ρίτσος έγραφε κοινωνική και πολιτική ποίηση υπό το προκάλυμμα μυθολογικών θεμάτων. Οι μυθολογικές μορφές επανέρχονται συχνά στα ποιήματα του Ρίτσου με διαφορετικές λειτουργίες, ενώ συχνά φαίνεται να ανακαλούν στη μνήμη του επώδυνες εμπειρίες από τα χρόνια της εξορίας και των βασανιστηρίων. Ο Ρίτσος είναι διεθνιστής, αλλά ταυτόχρονα είναι και ελληνολάτρης. Αναζητά και αποζητά την Ελλάδα ακόμα και όταν επισκέπτεται το εξωτερικό και γράφει ποιήματα από την εκεί επικαιρότητα. Για παράδειγμα, κατά την επίσκεψή του στη Σικελία και τη Νότια Ιταλία, όπου αρχαίοι Έλληνες εγκαταστάθηκαν από τον 8ο αιώνα π.Χ., ο Ρίτσος έχει πλήρη επίγνωση της κοινής ελληνορωμαϊκής Ιστορίας και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η σύγχρονη ιστορία, όμως, φαίνεται ότι τον ελκύει περισσότερο, και κυρίως η σύγχρονη του πραγματικότητα, η επικαιρότητα, ως ποιητής που πάντοτε ενδιαφερόταν για πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Ίσως το πιο διάσημο και χαρακτηριστικό παράδειγμα του συχνά επικαιρικού χαρακτήρα της ποίησής του είναι ο χιλιοτραγουδισμένος *Επιτάφιος* (1936), γραμμένος με αφορμή τη θρηνούσα μάνα του απεργού της 9ης Μαΐου της ίδιας χρονιάς, του Τάσου Τούση, που σκοτώθηκε από πυροβολισμούς. Αυτό τον επικαιρικό χαρακτήρα της δεν χάνει η ποίησή του ούτε όταν γράφει επισκεπτόμενος το εξωτερικό, όπως, για παράδειγμα, όταν ενσωματώνει ποιητικά στο *Ιταλικό Τρίπτυχο* τον θάνατο ενός νεαρού φοιτητή

μέλους του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας το 1976 στις αναταραχές που ακολούθησαν προεκλογική ομιλία ή όταν μνημονεύει τη δολοφονία του Ιταλού σκηνοθέτη και διανοούμενου Πιερ Πάολο Παζολίνι τον οποίο θαύμαζε, ένα γεγονός της επικαιρότητας που τον ταλανίζει αναμφίβολα, αναγνωρίζοντας τον πολιτικό χαρακτήρα της δολοφονίας.

Ο Ρίτσος ζωγράφος

Ο Ρίτσος υπήρξε καλλιτεχνική φυσιογνωμία. Εκτός από ποιήματα, δημιούργησε πολλά ζωγραφικά έργα, τόσο σε χαρτί, από όπου κι αν αυτό προερχόταν, όσο και πάνω σε άλλα υλικά (πέτρες, ρίζες, κόκαλα). Η δημιουργική αυτή συνήθεια φαίνεται πως έχει τις ρίζες της στα χρόνια της εξορίας, όπου μόνο φυσικά υλικά ήταν δυνατό να βρεθούν. Είναι πολλές οι μαρτυρίες καλλιτεχνών που τον επισκέπτονται στο σπίτι του στην οδό Μιχαήλ Κόρακα και εντυπωσιάζονται από τις ζωγραφιστές του πέτρες, αλλά και αυτών που είχαν την τύχη να τους χαρίσει κάποιες από αυτές και τώρα κοσμούν τις προσωπικές τους συλλογές. Ο ελληνιστής Έτσιο Σαβίνο περιγράφει χαρακτηριστικά: *«Στην ακτή της θάλασσας, ο Ρίτσος μάζεψε πέτρες, λεία κόκαλα ζώων, κλαδιά δέντρων που έφερνε το ρεύμα. Μαντεύοντας κοιλώματα, ρυτίδες, ρήγματα, χάραζε με σινική μελάνη σχέδια που “ήταν ήδη” πάνω σε αυτούς τους ακατέργαστους καμβάδες: αρκούσε να τα ανακαλύψει. Το χέρι του δεν ξεκόλλησε ποτέ από το μολύβι. Το τετράδιο, το σημειωματάριο, ακόμα και το πίσω μέρος από το πακέτο των τσιγάρων αποτελούσαν το ατελείωτο τελάρο του θαυμαστού σχεδίου που στην κομματιασμένη αποσπασματικότητά του ακολουθούσε ένα ενιαίο θέμα: τη ζωή και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου»*.

Το 1971, όντας σε κατ'οίκον περιορισμό στη Σάμο, ο Ρίτσος γνωρίζει έναν Ελληνοϊταλό ζωγράφο, τον Κάρλο Καρόσσο,

Ζωγραφίζοντας πέτρες
σε παραλία της Σάμου.

με τον οποίο αναπτύσσει μακρά φιλία. Όπως εκμυστηρεύεται ο ποιητής σε σχετικό ντοκιμαντέρ στην κρατική τηλεόραση, στο λαϊκό αγγειοπλαστείο του Βασίλη Κουντουρούδα στη Σάμο ζωγράφιζε μαζί με τον Καρόσσο πιάτα και βάζα, τα οποία δεν πούλησε ποτέ. Εκεί πολλές φορές, όταν τέλειωνε την ποητική του εργασία, κατέφευγε και ασκούσε τη ζωγραφική του επιθυμία πάνω σε πιάτα, ενώ με τον Ιταλό ζωγράφιζε πάνω σε μεγάλες υδρίες, από τη μια όψη ο Ρίτσος κι από την άλλη ο Καρόσσο. Ο Καρόσσο έφτιαχνε με σατιρική διάθεση ορισμένες μορφές ειρωνικές με μεγάλες μύτες, μεγάλα σαγόνια, ενώ ο Ρίτσος, επηρεασμένος από το μεγάλο ιδανικό της Ελλάδας, που είναι πάντοτε το κάλλος και η ελευθερία, όπως επεσήμανε, ζωγράφιζε κάπως εξεζητημένες ωραίες μορφές. Στη Σάμο ξανασυναντήθηκαν αρκετά χρόνια αργότερα και αποφάσισαν να συνεργαστούν, ζωγραφίζοντας σε αμφορείς («κιούπια») και πιάτα, ο ένας από τη μία μεριά και ο άλλος από την άλλη, απεικονίζοντας «τα ερωτήματα

που θέτει ένας άνθρωπος σήμερα για την ίδια του τη μοίρα», εικόνες δηλαδή της σύγχρονης ιστορίας.

Ο Ρίτσος, λοιπόν, υπήρξε ζωγράφος όχι μόνο στην εξορία αλλά και στην ελεύθερη ζωή του. Χαρακτηριστικό είναι ένα γεγονός που μνημονεύει ο Ελληνοϊταλός εκδότης και μεταφραστής Νικόλα Κροτσέττι, φίλος ζωής του Ρίτσου: όταν επισκέφθηκαν μαζί για πρώτη φορά την Κατάνη της Σικελίας, μια από τις απογοητεύσεις που βίωσε ο ποιητής ήταν η αδυναμία να βρεθεί μια πέτρα κατάλληλη για ζωγραφική, ένα λευκό βότσαλο, αφού έβρισκε μόνο κομμάτια λάβας. Τα αεροπορικά ταξίδια υπήρξαν επίσης ιδανικές ευκαιρίες για ζωγραφική, καθώς σώζονται στο αρχείο του ποιητή αρκετά σχέδια που φιλοτέχνησε παρατηρώντας του συνεπιβάτες του, σε σημειωματάρια ή, κατά την αγαπημένη του συνήθεια, πάνω σε κουτιά από τσιγάρα.

Οι πρώτες εκθέσεις με ζωγραφικά έργα του Ρίτσου πραγματοποιούνται στα εβδομήντα και ογδόντα του χρόνια αντίστοιχα.

Το 1979 ζωγραφικά έργα του Ρίτσου εκτίθενται στην έκθεση *Νέες Μορφές* τόσο στην Αθήνα όσο και στη Θεσσαλονίκη. Το 1989 εγκαινιάζεται η έκθεση *Σημειώσεις στα περιθώρια του χρόνου* στις αίθουσες της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας της Σχολής Μωραΐτη. Έκτοτε, αυτή η διαφορετικά καλλιτεχνική πλευρά του Ρίτσου γνωρίζει ολοένα και μεγαλύτερο ενδιαφέρον τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, καθώς παρουσιάζονται πιο συχνά εκθέσεις με τα έργα του ή με φωτογραφίες αυτών, ενώ έχουν πραγματοποιηθεί σχετικές μελέτες και εκδόσεις.

Ο Ρίτσος ταξιδιώτης – Βραβεύσεις

Ο Ρίτσος πέρασε πολλά χρόνια της ζωής του στην εξορία και σε κατ'οίκον περιορισμό. Ωστόσο, φαίνεται πως εκτός από το γράψιμο και την τέχνη γενικώς, ο ποιητής αγαπούσε και τα ταξίδια, αφού επισκέφθηκε πολλές χώρες κατά τις περιόδους που η έξοδος από τη χώρα δεν του ήταν απαγορευμένη. Οι περισσότερες από τις χώρες αυτές είχαν ως κοινό χαρακτηριστικό την πολιτική κατάσταση, καθώς πρόκειται κυρίως για χώρες του λεγόμενου «Ανατολικού μπλοκ». Αξιοσημείωτο είναι ότι δεν ταξίδεψε ποτέ στη Γαλλία, παρόλο που διατηρούσε άριστες σχέσεις με τον Γάλλο ποιητή Λουί Αραγκόν· ένιωθε πως είχε μια βαθιά πνευματική σχέση με τη χώρα, και το έργο του είχε μεγάλη απήχηση εκεί, και φαίνεται πως δεν ήθελε να χαλάσει η εικόνα που είχε πλάσει για τη Γαλλία από μια επίσκεψη, από φόβο μήπως πια δεν του μιλήσει όπως φανταζόταν.

Ο Ρίτσος πραγματοποίησε το πρώτο του ταξίδι στο εξωτερικό το 1956, όταν επισκέφθηκε για πρώτη φορά τη Σοβιετική Ένωση. Έως τότε δεν είχε διαβατήριο, καθώς δεν διέθετε το λεγόμενο «πιστοποιητικό εθνικοφροσύνης», αλλά, όταν τον κάλεσαν στην ΕΣΣΔ με μια αντιπρο-

σωπεία διανοουμένων και καθηγητών πανεπιστημίων, μετά από πιέσεις κατόρθωσε να του χορηγηθεί διαβατήριο. Όπως χαρακτηριστικά γράφει η βιογράφος του, «από τότε που μπήκε στο κίνημα, η ΕΣΣΔ είναι μια χώρα που αγαπά ιδιαίτερα. Εκεί χτίζεται, κατά την αντίληψη της εποχής, η πρώτη σοσιαλιστική χώρα, δημιουργείται ο νέος άνθρωπος». Ο Ρίτσος αναζητούσε αυτό τον νέο άνθρωπο και την ευτυχία του, την πολιτιστική ανάπτυξη και τη δικαιοσύνη και, τότε τουλάχιστον, ικανοποιήθηκε με αυτό που είδε στη Σοβιετική Ένωση.

Το δεύτερο ταξίδι του Ρίτσου στο εξωτερικό πραγματοποιείται το 1958. Μεταβαίνει στη Ρουμανία για δυο μήνες, έπειτα από πρόσκληση που έλαβε μαζί με τον Στρατή Μυριβήλη, τον Άγγελο Τερζάκη, τον Μενέλαο Λουντέμη και τη Μαρία Ράλλη. Στο ταξίδι αυτό γνωρίζει τη ρουμανική ποίηση, μέσα από μεταφράσεις στα γαλλικά. Στη συνέχεια, επισκέπτεται τη Βουλγαρία, όπου επανέρχεται το 1959. Στη Ρουμανία ξαναπηγαίνει στα 1959-1960, προσκεκλημένος της Ρουμανικής Ακαδημίας και της επιτροπής για την UNESCO και ολοκληρώνει την προετοιμασία της *Ανθολογίας Ρουμάνικης Ποίησης*, και στα τέλη του 1959 θα επισκεφθεί την Τσεχοσλοβακία, για να ξεκινήσει την προετοιμασία της *Ανθολογίας Τσέχων και Σλοβάκων Ποιητών*.

Το 1962 επιστρέφει στη Ρουμανία, αυτή τη φορά μαζί με τον Σπύρο Μελά και τον Γιώργο Θεοδοκά, έπειτα από πρόσκληση του Φεστιβάλ «Ιόν Λούκα Καρατζιάλε». Εκεί θα γνωρίσει τον Τούρκο ποιητή Ναζίμ Χικμέτ, με τον οποίο θα συνδεθεί με θερμή φιλία. Την ίδια χρονιά επισκέπτεται εκ νέου την Τσεχοσλοβακία, όπου δίνει κοινή συνέντευξη με τον Χικμέτ και επεξεργάζεται την *Ανθολογία Τσέχων και Σλοβάκων Ποιητών*. Στο ταξίδι του αυτό νοσηλεύεται στην Όστραβα, καθώς η φυματίωση υποτροπιάζει, και

Ο Γιάννης Ρίτσος αναγορεύεται επίτιμος διδάκτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ την 10η Ιουνίου 1975, μετά από πρόταση του καθηγητή Γ. Π. Σαββίδη. ΔΕΞΙΑ: Στη Φλωρεντία με τον Νικόλα Κροτσέττι και τη Νανά Καλλιανέση των εκδόσεων Κέδρος.

συνθέτει το ομώνυμο ποίημα. Τον Αύγουστο φεύγει για την Ουγγαρία, όπου μεταφράζει ποιήματα του Ούγγρου ποιητή Αττίλα Γιόζεφ και μετά επισκέπτεται τη Δρέσδη στην Ανατολική Γερμανία, γυρνάει στην Τσεχοσλοβακία και στη Ρουμανία και επιστρέφει στην Ελλάδα στις 11 Νοεμβρίου. Το 1965 επισκέπτεται ακόμα μια φορά τη Σοβιετική Ένωση για το Φεστιβάλ Νεολαίας και το 1966 την Κούβα, όπου θα παραμείνει για διάστημα μεγαλύτερο του ενός μήνα και θα γνωρίσει τον ποιητή Νικολάς Γκιγιέν, του οποίου το έργο *Ο μεγάλος ζωολογικός κήπος* θα αποδώσει στα ελληνικά.

Μετά τη Μεταπολίτευση ο Ρίτσος ταξιδεύει συχνότερα στο εξωτερικό για να παραστεί σε διάφορες τελετές βράβευσης του έργου του. Με την αφορμή αυτή πραγματοποιεί και το πρώτο του ταξίδι στην Ιταλία, χώρα που έμελλε, ωστόσο, να αγαπήσει και να επισκεφθεί περισσότερες φορές. Για το Διεθνές Βραβείο Γκεόργκι Ντιμιτρόφ θα μεταβεί στη Σόφια το 1975, για το Έκτο Συνέδριο των Συγγραφέων

στη Σοβιετική Ένωση το 1976, για το Διεθνές Βραβείο Λένιν για την Ειρήνη στη Μόσχα το 1977 μαζί με τον Αραγκόν, για να αναγορευτεί επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Μπέρμιγχαμ θα μεταβεί στην Αγγλία το 1978, για να αναγορευτεί επίτιμος δημότης Λευκωσίας θα επισκεφθεί την Κύπρο το 1979, για να αναγορευτεί επίτιμος διδάκτορας του Πανεπιστημίου Καρλ Μαρξ της Λειψίας θα μεταβεί στη Γερμανία το 1984, για το Διεθνές Βραβείο «Χρυσό Στεφάνι» στη Στρούγκα της τότε Γιουγκοσλαβίας το 1985. Το 1989 ο Ρίτσος επισκέπτεται για δεύτερη φορά την Κύπρο, καθώς ο τότε Κύπριος πρόεδρος Γιώργος Βασιλείου του απένειμε τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.

Ο Ρίτσος και η Ιταλία

Η σχέση του Ρίτσου με την Ιταλία είναι ίσως λιγότερο γνωστή, αν και υπήρξε βαθιά. Η Ιταλία είναι η μόνη χώρα του «δυτικού κόσμου» που ο ποιητής επισκέπτεται επανειλημμένα. Το πρώτο του ταξίδι

Σε μια από τις τελευταίες του φωτογραφίες το 1990, λίγο πριν φύγει από τη ζωή.

πραγματοποιήθηκε το 1976 για βράβειυσή του στη Σικελία με το διεθνές Βραβείο Αίτνα-Ταορμίνια και ακολούθησαν άλλα δύο ταξίδια για βραβεύσεις το 1978 και το 1985. Ωστόσο, περισσότερα σε αριθμό είναι τα ταξίδια αναψυχής που έκανε στη γειτονική χώρα, κατά τα έτη 1980, 1981 και 1984. Η Ιταλία μοιάζει σαν να τον κυνηγάει από τα παιδικά του χρόνια, ας επιτραπεί να πούμε, όταν προσπαθούσαν να αποδώσουν την καταγωγή του επωνύμου του στους Βενετούς κατακτητές της Μονεμβασίας, όπως αναφέρει στο αυτοβιογραφικό *Τερατώδες Αριστούργημα*, ή όταν άκουγε τη μουσική από τον Ιταλό μουσικοδιδάσκαλο Τζοκόντο Μορέττι στο Γύθειο. Οπωσδήποτε η φιλία του με τον Ελληνοϊταλό Νικόλα Κροτσέττι έπαιξε τεράστιο ρόλο στην επανειλημμένη επιστροφή του στην Ιταλία, μια χώρα με την οποία αναπτύσσει μια ιδιαίτερη σχέση αγάπης και θαυμασμού, αν και πάντα αναζητά σε αυτή τα στοιχεία ταυτότητας της ιδιαίτερης πατρίδας του.

Ο Γιάννης Ρίτσος είναι ένας από τους Νεοέλληνες λογοτέχνες που γνώρισε Ιταλούς, ταξίδεψε αρκετά στην Ιταλία και απαθανάτισε ποιητικά τις εντυπώσεις του από την επαφή του με τον ιταλικό κόσμο, αν και ο ίδιος δεν γνώριζε ιταλικά. Ωστόσο, συνηθισμένος καθώς ήταν να παρα-

τηρεί τα γεγονότα της καθημερινής ζωής και να εμπνέεται από αυτά, παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα θα λέγαμε στις παλόμενες ποιητικές του συνθέσεις, καθώς δεν φαίνεται να έλκεται πια από τα μνημεία, αλλά επιλέγει να παρουσιάσει πιο άγνωστα και παραγνωρισμένα μέρη και, κυρίως, τους απλούς ανθρώπους που βλέπει και τα καθημερινά χρηστικά αντικείμενα. Κατά τα ταξίδια του στην Ιταλία είτε συνέθετε επιτόπου ποιητικούς στίχους είτε κρατούσε ένα είδος ημερολογίου, σκόρπιες σημειώσεις άλλοτε έμμετρες άλλοτε μονολεκτικές άλλοτε πιο λεπτομερείς, από τις οποίες προέκυπταν σε δεύτερη γραφή ποιητικοί στίχοι. Τα ποιήματα αυτά, που ως επί το πλείστον συμπεριλήφθηκαν στις τρεις συλλογές του *Ιταλικού Τρίπτυχου*, αποτελούν ένα είδος ταξιδιωτικής ποίησης.

Ο μυθιστορηματικός Ρίτσος

Η σχέση με τη γειτονική Ιταλία αποδεικνύεται δυνατή αλλά και αμφίδρομη, αφού η απήχηση του έργου του εκεί είναι μεγάλη. Δείγμα της απήχησης της εργοβιογραφίας του Ρίτσου στην Ιταλία είναι το πολυβραβευμένο μυθιστόρημα της νεαρής Ιταίδας συγγραφέως Σιμόνα Βιντσι *Η Πρώτη Αλήθεια* (*La prima verità*), που κυκλοφορεί τον Μάρτιο του 2016. Το

έργο αυτό είναι εμπνευσμένο ελεύθερα, όπως λέει η συγγραφέας, από τον ποιητή, αφού και ο τίτλος του έργου, άλλωστε, προέρχεται από στίχο ποιήματος του Ρίτσου. Μεγάλο τμήμα του μυθιστορήματος αποτελεί τη λογοτεχνική απόδοση της βιογραφίας του Ρίτσου, με αναφορές σε γεγονότα-σταθμούς της ζωής του Έλληνα ποιητή, όπως η εξορία, η φυματίωση ή η άσχημη οικογενειακή οικονομική και ψυχική κατάσταση. Μαζί με τον ποιητή στο έργο πρωταγωνιστεί και η Μονεμβασία, ως ιδιαίτερη πατρίδα της ποιητικής περσόνας του μυθιστορήματος, του alter ego του Γιάννη Ρίτσου.

Το μυθιστόρημα ξεκινά με την ιταλική μετάφραση του ποιήματος του Γιάννη Ρίτσου «Υποθήκη» της συλλογής *Πέτρες επαναλήψεις κιγκλίδωμα*, από στίχο του οποίου αντλεί και τον τίτλο του μυθιστορήματος *Η πρώτη αλήθεια*. Το μυθιστόρημα διαδραματίζεται σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και της Ιταλίας, αλλά βασικός τόπος είναι η Λέρος και η λεγόμενη «ψυχοαποικία», το ψυχιατρικό νοσοκομείο του «καταραμένου νησιού». Το 1992 μια Ιταλίδα ερευνήτρια, σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος, εγκαθίσταται εκεί, στο νησί-φρενοκομείο, όπου κατά τα χρόνια της δικτατορίας πολιτικοί κρατούμενοι συμβίωναν με τους ψυχικά ασθενείς. Η ερευνήτρια αυτή, παλεύοντας με τα «φαντάσματα» του χώρου, ανακαλεί έναν ακόμα στίχο του Ρίτσου από το ποίημα «Αναπάντητο» της ίδιας συλλογής *Πέτρες επαναλήψεις κιγκλίδωμα*.

Οι αναφορές των στίχων του Ρίτσου δεν είναι η μόνη σχέση του έργου της Βίντσι με τον Έλληνα ποιητή. Πρωταγωνιστής του δεύτερου μέρους του μυθιστορήματος είναι ο ποιητής Στέφανος Ταβλαρίδης, που περιγράφεται ως προς την εξωτερική

του εμφάνιση όσο και ως προς τις εμπειρίες και τις συνήθειές του σαν τον Ρίτσο, αν και η ίδια η συγγραφέας αναφέρει ότι τον εμπνεύστηκε ελεύθερα από τον Έλληνα ποιητή. Στην ουσία, η συγγραφέας βασίζει το προφίλ του πρωταγωνιστή της αρκετά πιστά στη βιογραφία του Ρίτσου, με αποτέλεσμα να μπορούμε να πούμε πως, τουλάχιστον το δεύτερο μέρος του βιβλίου, πρόκειται τελικά για τη μυθιστορηματική βιογραφία του. Επιπλέον, τα ποιήματα που υποτίθεται γράφει ο ποιητής Ταβλαρίδης θα μπορούσαν από θεματικής, εκφραστικής και μορφολογικής απόψεως να ήταν μεταφράσεις ποιημάτων του Ρίτσου, γεγονός που δείχνει βέβαια πόσο η συγγραφέας έχει μελετήσει εκτός από τη βιογραφία και το έργο του Έλληνα ποιητή.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Νικόλα Κροτσέτι, «Ούτε μια μέρα χωρίς μια γραμμή», απόδοση Φανή Μουρίκη, *Το δέντρο* 169-170 (2009), σ. 169-172.
- Αγγελική Κώττη, *Γιάννης Ρίτσος. Ένα σχεδιάσμα βιογραφίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 22009.
- Γιάννης Ρίτσος, *Ιταλικό Τρίπτυχο*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 21991.
- Ezio Savino, «Ghiannis Ritsos (1909-1990)», *Poesia* 278 (2013), σ. 182-183.
- Amanda Skamagka, «Ghiannis Ritsos in Italia. Premiazioni, viaggi, ispirazioni», *Rivista di letteratura comparata italiana, bizantina e neoellenica* 1 (2017), Fabrizio Serra Editore, Πίζα-Ρώμη, σ. 107-115.
- «Historical and personal memory in Yannis Ritsos's *Italian Triptych*», στο Lytvočka Olena (επιμ.), *The Place of Memory and Memory of Place*, IRF Press, Βαρσοβία 2016, σ. 249-265.
- Simona Vinci, *La prima verità*, εκδ. Einaudi, Τορίνο 2016.

Η Αμάντα Σκαμάγκα είναι μεταδιδασκτορική Ερευνήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών, Διδάσκουσα Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ: Ο «ΠΡΟΓΟΝΟΣ» ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗΣ

του ΓΙΑΝΝΗ ΠΑΓΚΟΥ

Το 1958 η εφημερίδα *Ανεξάρτητος Τύπος* του εκδότη και δημοσιογράφου Γιάννη Πουρνάρα φιλοξένησε την έκδοση *Η εφημερίς των Αιώνων*, μια ένθετη δισέλιδη «εφημερίδα» που παρουσίαζε τα μεγάλα γεγονότα της Ιστορίας με τη μορφή επίκαιρου ρεπορτάζ. Ήταν ένα καινοφανές και πρωτοποριακό για την Ελλάδα (δημοσιογραφικό) εγχείρημα, το οποίο αποτέλεσε κατά κάποιον τρόπο τον «πρόγονο» του περιοδικού *Ιστορία Εικονογραφημένη*, που ο Πουρνάρας εξέδωσε δέκα χρόνια μετά.

ΣΤΙΣ 31 Μαρτίου 1958 κυκλοφόρησε για πρώτη φορά η «μεγάλη απογευματινή εφημερίς» *Ανεξάρτητος Τύπος*, που στηριζε την ΕΔΑ και ανέστειλε την κυκλοφορία της ακριβώς τέσσερα χρόνια μετά (στις 23 Απριλίου 1962), λόγω επανειλημμένων δικαστικών διώξεων εξαιτίας της μαχητικής αρθρογραφίας της. Ιδιοκτήτες και διευθυντές της ήταν δύο σπουδαίες δημοσιογραφικές προσωπικότητες της εποχής: ο Γιάννης Πουρνάρας, γιος του Ανδρέα Πουρνάρα, ιδρυτή το 1936 της Επιστημονικής Εταιρείας Ελληνικών Γραμμάτων Πάπυρος και εκδότη των Απάντων των Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, και ο Κώστας Κύρκος, αδελφός του ηγέτη της Αριστεράς Λεωνίδα Κύρκου. Ανάμεσα στους συντάκτες της εφημερίδας περι-

λαμβάνονταν σημαντικά ονόματα της ελληνικής δημοσιογραφίας, όπως ο αρχισυντάκτης Κυριάκος Σιμόπουλος, οι Ηλίας Μπρεδήμας, Δημήτρης Μηλιάδης, Δημήτρης Γιανναράκος, Ηρακλής Τζάθας, Λούης Δάνος, Αγαμέμνων Φαράκος, Δημήτρης Παπαπαναγιώτου, Χρήστος Οικονόμου κ.ά.

Σχεδόν αμέσως –μόλις τρεις εβδομάδες μετά– περιέλαβε στην ύλη της το δισέλιδο ένθετο με τίτλο *Η εφημερίς των Αιώνων* και επεξηγηματικό υπότιτλο «Παγκόσμιος Επιθεώρησις Ιστορίας και Πολιτισμού». Το ένθετο καταλάμβανε έκταση μισής σελίδας (και στις δύο πλευρές του φύλλου) και τυπωνόταν οριζόντια σε σχέση με την υπόλοιπη ύλη, με τρόπο ώστε να μπορεί να αποκοπεί από το σώμα της

ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η πρωτοσέλιδη διαφημιστική καταχώριση του *Ανεξάρτητου Τύπου* για το νέο ιστορικό ένθετο της εφημερίδας (φύλλο 21ης Απριλίου 1958).

Εἰς τὴν 3^η Σελίδα

**ΕΚΛΟΓΑΙ
ΚΑΙ ΣΤΑΙΗΤ
ΝΤΙΠΑΡΤΜΕΝΤ**

*Ἡ διεθνὴς Εὐνοιοκρατία
καθοδηγεῖται ἀπὸ τὸν κ. Ντάλλες*

Εἰς τὴν 5^η Σελίδα

Μία ἑκπληξίς
**Ἡ ΕΦΗΜΕΡΙΣ
ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ**

εφημερίδας και να αρχειοθετείται από τους αναγνώστες.

Στο κύριο άρθρο του πρώτου φύλλου, που εκδόθηκε τη Δευτέρα 21 Απριλίου 1958, αναφερόταν χαρακτηριστικά: «*Η αλματώδης ανάπτυξης του πολιτισμού κατέστησε την έκδοσιν της εφημερίδος μας επιτακτικήν ανάγκην. Αι κοινωνικαί διαφοροποιήσεις, η αλλαγή των οικονομικών συνθηκών, με κατακτήσεις της τεχνικής και της επιστήμης, αποτελούν σταθμούς κοσμοϊστορικής σημασίας που αλλάζουν την όψιν της ζωής μας. Η επικοινωνία διά του Τύπου είναι πλέον ζωτικής σημασίας διά τον άνθρωπον. Τα μεγάλα αυτά βήματα προς την πρόοδον, καθώς και τα σημαντικότερα επίκαιρα γεγονότα, θα αποτελέσουν την κύριαν φροντίδα της “Εφημερίδος των Αιώνων”, η οποίαν έχει την φιλοδοξίαν να κατατοπίζει τους αναγνώστας της με την μεγαλυτέραν δυνατήν ενημέρωσιν, έχουσα ως κύριον γνώμονα την πληρότητα και την αντικειμενικότητα. Ο χρόνος ας είναι ο κριτής μας*».

Βασικοί συντάκτες του ένθετου ήταν δύο επιφανείς εκπρόσωποι της δημοσιογραφίας αλλά και των γραμμάτων κατά τα μεταπολεμικά χρόνια: ο Ανδρέας Φραγκιάς (1921-2002), δημοσιογράφος και συγγραφέας (*Η Καγκελόπορτα, Λοιμός, Το πλήθος* κ.ά.), και ο Νίκος Βώκος, μεταφραστής, συγγραφέας και δημοσιογράφος.

Αρχικά, το ένθετο δημοσιευόταν δύο φορές την εβδομάδα (κάθε Δευτέρα και Πέμπτη), όμως αργότερα η κυκλοφορία του έγινε εβδομαδιαία και κατόπιν ακόμα αραιότερη.

Η Ιστορία ως ρεπορτάζ

Η ιδιοτυπία στην περίπτωση της *Εφημερίδος των Αιώνων* έγκειται στο γεγονός ότι, όπως επισημαίνει η αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Μαρία Κακαβούλια, οι συντάκτες της επιχειρούσαν «την “ειδησεοποίηση” της

ιστορίας, μια απόπειρα να δοθεί η χροιά της φθαρτής επικαιρότητας της εφημερίδας σε ιστορικά γεγονότα [...] Η ειδησεογραφική αφηγηματοποίηση ιστορικών γεγονότων μιμείται το ύφος, την έντυπη μορφή και ειδησεογραφική διάταξη σε άρθρα και σχόλια μιας “κανονικής” εφημερίδας (γελοιογραφίες, σχόλια, πολιτιστικά μονόστηλα, κυρίως άρθρα, φωτογραφίες, σκίτσο, πολιτική ανάλυση κ.λπ.)» (Μαρία Κακαβούλια, *Αφηγηματικές τεχνικές στην ειδησεογραφία*, σ. 199-200). Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η σχετική διαφημιστική προαναγγελία, που δημοσιεύτηκε στην πρώτη σελίδα του *Ανεξάρτητου Τύπου* το Σάββατο 19 Απριλίου 1958: «*Από την Δευτέρα μία έκπληξις δια τους αναγνώστας μας – «Η Εφημερίς των Αιώνων» – Τα συνταρακτικά γεγονότα της παγκοσμίου Ιστορίας, όπως θα τα έβλεπε ο δημοσιογράφος της εποχής εις την εφημερίδα του της αντιστοίχου περιόδου. [...] Θα ζωντανεύη όλα τα γεγονότα μιας εποχής. Όπως ακριβώς θα τα διαβάσαμε στις εφημερίδες αν ζούσαμε την εποχή του Ομήρου ή του Μεγάλου Αλεξάνδρου ή των Σταυροφοριών – Ξέρετε πόσο συνταρακτικό είναι να διαβάσετε στην εφημερίδα ότι: Ο Καίσαρ χθες εδολοφονήθη!*»

Έτσι, το πρώτο φύλλο, που σύμφωνα με τη σχετική ρουμπρίκα στην πρώτη σελίδα κάλυπτε την περίοδο «*από την προϊστορίαν μέχρι το 3.250 π.Χ.*», είχε ως (τρίστηλο) κύριο τίτλο «*Με το νέον μέταλλον θα αλλάξη ο κόσμος;*», ενώ συμπλήρωνε στους σχετικούς υπότιτλους: «*Χαλκός, η επαναστατική ύλη – Τα παλαιά όπλα και εργαλεία εις τα μουσεία – Ανυπολόγιστοι ακόμη αι δυνατότητες χρήσεως του μετάλλου*». Εξάλλου, στη δεύτερη σελίδα υπήρχε «ρεπορτάζ», που υπό τον τίτλο «*Απίστευτον: Ένα όπλον που σκοτώνει εξ αποστάσεως*», σημειώνε, μεταξύ άλλων, για το τόξο: «*Ο άνθρωπος κατέχει πλέον το φοβερώτερον όπλον που θα ηδύνατο*

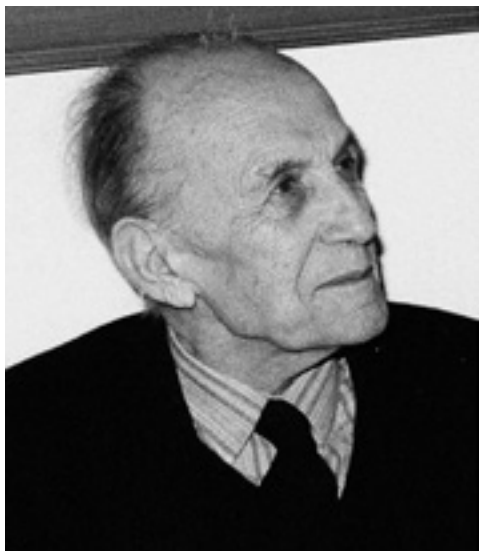
Το πρώτο φύλλο της Εφημερίδας των Αιώνων, που κυκλοφόρησε ως ένθετο της εφημερίδας Ανεξάρτητος Τύπος στις 21 Απριλίου 1958. ΚΑΤΩ: Η «έκτακτος έκδοσις» (φύλλο 26) της Εφημερίδας των Αιώνων για τη νίκη των Αθηναίων κατά των Περσών στη Μάχη του Μαραθώνα.

να συλλάβει και η ζωηρωτέρα φαντασία. Πρόκειται περί ενός μηχανήματος που φονεύει τον εχθρόν εξ αποστάσεως».

Στο 6ο φύλλο της Εφημερίδας των Αιώνων (Πέμπτη 8 Μαΐου 1958), που κάλυπτε την περίοδο από το 1980 έως το 1680 π.Χ., το ενδιαφέρον εστιάζοταν στην περιοχή της Μεσοποταμίας. «Η Βαβυλών κυρίαρχος της Ασίας – Ο Χαμμουραμί επεκτείνει συνεχώς το κράτος του – Ένας πονηρός διπλωμάτης και ικανός στρατηγός – Αι επιτυχίες». Σε «ιδιαίτερη ανταπόκρισή» του από τη Βαβυλώνα (1680 π.Χ.), ο συντάκτης τόνιζε πως «ολόκληρος σχεδόν η Μεσοποταμία ευρίσκεται υπό τον έλεγχο της πόλεως Βαβυλώνας, η οποία γίνεται καθημερινώς και περισσότερον ισχυρά. Ο βασιλεύς Χαμμουραμί καταλαμβάνει την μίαν πόλιν μετά την άλλην και κινείται με ικανότητα, τόσο ως στρατιωτικός, όσον και ως διπλωμάτης και πολιτικός».

Το 8ο φύλλο (Δευτέρα 19 Μαΐου 1958) είχε ως κεντρικό θέμα την καταστροφή της Κνωσού. «Από άγνωστον εισέτι αιτίαν – Η πλούσια πόλις μετεβλήθη εις άμορφον σωρόν ερειπίων» έγραφαν οι πλαγιότιτλοι και συμπλήρωναν: «Αι Μυκήναι πιθανός διάδοχος της Κρήτης – Εις ποίον θα περιέλθη η Μεσόγειος θάλασσα;» Στη δεύτερη σελίδα του ίδιου φύλλου, ο «ανταποκριτής» από τη Θήβα ανέφερε με ημερομηνία 1476 π.Χ.: «Οι Αχαιοί κυριαρχούν εις όλην την Ελλάδα – Μυκήναι και Τίρυνς δύο ωχυρωμένα κέντρα πολιτισμού – Η σύνθεσις του κρητικού και του αυτόχθονος στοιχείου».

Το φύλλο 17 (Πέμπτη 19 Ιουνίου 1958) είχε ως κεντρικό θέμα τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες, με τον «ανταποκριτή» της εφημερίδας να γράφει από την Ολυμπία το 770 π.Χ.: «Με μεγάλη λαμπρότητα, κοσμοσυρροήν και επισημότητα, ήρχισαν οι Α΄ Ολυμπιακοί Αγώνες εις τον

Ο μεταπολεμικός συγγραφέας και δημοσιογράφος Ανδρέας Φραγκιάς (1921-2002) ήταν ένας από τους βασικούς συνεργάτες της *Εφημερίδος των Αιώνων*. ΔΕΞΙΑ: Ο Γιάννης Πουρνάρας (1922-1998), εκ των ιδιοκτητών-διευθυντών της εφημερίδας *Ανεξάρτητος Τύπος*, που το 1958 ενέταξε για πρώτη φορά στην Ελλάδα ειδικό ένθετο για την Ιστορία. Δέκα χρόνια αργότερα, δημιούργησε την «Πάπυρος Πρεσς», που στη συνέχεια εξέδωσε το περιοδικό *Ιστορία Εικονογραφημένη*.

χώρον της ιεράς Άλτεως. [...] Κατά την πρώτην ημέραν, έγινεν η παρέλασις και η επίσημος τελετή της ορκωμοσίας των αθλητών εις το Στάδιον. [...] Η μόνη γυναίκα που παρευρίσκετο εις το Στάδιον ήτο η ιέρεια της Δήμητρας, η οποία εκάθησεν επί λευκού μαρμαρίνου βάθρου, εις εντελώς διακεκριμένην θέσιν. [...] Η τελευταία ημέρα αφιερώθη εις την στέψιν των νικητών. [...] Εκτός των αγώνων ετελέσθησαν εις την Ολυμπίαν μεγάλοι θρησκευτικοί τελεταί προς τιμήν του Ολυμπίου Διός, συνέρρευσεν δε πλήθος εμπόρων, καλλιτεχνών, μάντεων, ραφωδών, αυλητών και ταχυδακτυλουργών [...].

«Απεσταλμένοι» στα πεδία των μαχών

Όπως είναι αναμενόμενο για μία έκδοση τέτοιας μορφής και περιεχομένου, οι Περσικοί Πόλεμοι αποτέλεσαν κεντρικό θέμα για σειρά φύλλων. Ειδικότερα, το φύλλο 26, με τη χρονολογική ένδειξη

494-490 π.Χ., είχε ως κεντρικό θέμα τη Μάχη του Μαραθώνα και μάλιστα δίνοντας δραματικό τόνο, καθώς στο πάνω μέρος της σελίδας υπήρχε το «κτύπημα» «Έκτακτος έκδοσις». Ο κεντρικός τίτλος είναι ενδεικτικός: «Οι Αθηναίοι συνέτριψαν του Πέρσας εις τον Μαραθώνα – Οι Ασιάται θα στραφούν εναντίον των Αθηνών;» Οι υπότιτλοι έδιναν περισσότερες σχετικές πληροφορίες, υπογραμμίζοντας: «Ο προδότης Ιππίας καθοδηγεί τον περσικόν στρατόν – Αι δυνάμεις του Δαρείου υπολογίζονται εις 50.000 ανδρών – Αι ελληνικαί δυνάμεις αποτελούνται από 9.000 Αθηναίους και 1.000 Πλαταιείς – Οι Σπαρτιάται έφθασαν μετά την φονικήν μάχην – Το σχέδιον του στρατηγού Μιλτιάδου». Ο «πολεμικός απεσταλμένος» της εφημερίδας σχολίαζε ότι «ο ελληνικός αὐτός θρίαμβος οφείλεται κατά μέγα μέρος εις τον ένα εκ των δέκα Αθηναίων στρατηγών, τον Μιλτιάδην, ο οποίος δι' επιτυχούς ελιγμού απέσπασε την νίκην [...]».

Το «ρεπορτάζ» εμπλουτιζόταν με εικονογραφήσεις σκηνών της μάχης και σχεδιαγράμματα της παράταξης των δύο στρατών, καθώς και μονόστηλα με χαρακτηριστικούς τίτλους, όπως «Πτερά δίδει η φιλοπατρία» (για την αποστολή του ημεροδρόμου Φειδιππίδη στην Σπάρτη), «Τελευταία ώρα – Ο Μιλτιάδης έσωσεν και πάλιν τας Αθήνας» και «Κατόπιν αισχράς προδοσίας – Οι αριστοκράται παρέδωσαν την Ερέτρειαν εις τους Πέρσας».

Στο 29ο φύλλο (με χρονολογική ένδειξη 480 π.Χ.) ο κεντρικός (τετράστηλος) τίτλος σημείωνε: «Αγωνία συνέχει την ψυχήν της Ελλάδος – Ο Περσικός στρατός προελαύνει ασυγκράτητος προς τας Αθήνας», ενώ ο υπότιτλος διευκρίνιζε πως «οι ηρωϊκοί μαχεται υπό τον Λεωνίδα» έπεσαν μέχρις ενός εις Θερμοπύλας».

Τέλος, το φύλλο 30 (Δευτέρα 22 Σεπτεμβρίου 1958), με τη χρονολογική ένδειξη «Σεπτέμβριος 480 π.Χ.», ήταν αφιερωμένο στον «*περιφανή θρίαμβον παρά τη Σαλαμίνα*» που «*κατήγαγεν ο ηνωμένος ελληνικός στόλος*», ενώ «*τα λείψανα του περσικού στόλου κατέφυγαν εις Φάληρον*».

Η πρώτη έκδοση του είδους της

Η *Εφημερίς των Αιώνων* κυκλοφόρησε συνολικά 32 φύλλα, με το τελευταίο να δημοσιεύεται τη Δευτέρα 6 Οκτωβρίου 1958. Οι ειδικότεροι λόγοι για τη διακοπή της έκδοσης της παραμένουν άγνωστοι. Πάντως, όπως σχολιάζει η Μ. Κακαβούλια, «το εκδοτικό αυτό εγχείρημα στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1950 έχει αρκετό φιλολογικό και εκδοτικό ενδιαφέρον, αν και, όπως λέγεται, ακολούθησε ένα παρόμοιο πείραμα του γαλλικού εκδοτικού οίκου Gallimard την ίδια εποχή. Η “Εφημερίς των Αιώνων” παρουσιάζει τα ιστορικά γεγονότα μέσα από τη μίμηση του ειδησεογραφικού ύφους και της τυπογραφικής διάταξης της εφημερίδας.

Σε αυτό το παιχνίδι, η συγγραφή της Ιστορίας αποδίδεται ως μια συρραφή φθαρτών και επίκαιρων ειδήσεων. Υπονομεύεται έτσι με ειρωνικό τρόπο ο σοβαρός και έγκυρος ιστορικός αφηγηματικός λόγος» (Μ. Κακαβούλια, *ό.π.*, σ. 200).

Σε κάθε περίπτωση, αποτέλεσε την πρώτη έκδοση του είδους της στην Ελλάδα, εγκαινιάζοντας μια νέα κατηγορία στο χώρο του ειδικού Τύπου: αυτήν των περιοδικών ποικίλης ιστορικής ύλης.

Παράλληλα και παρά τον βραχύβιο χαρακτήρα της προετοίμασε το έδαφος για την κυκλοφορία, δέκα χρόνια αργότερα, του μηνιαίου περιοδικού *Ιστορία Εικονογραφημένη* (πρώτο τεύχος: Ιούλιος 1968) από την εταιρεία Πάπυρος Πρεσς ΕΠΕ, που ίδρυσε στις αρχές του 1968 ο Γ. Πουρνάρας με σκοπό την έκδοση περιοδικών (όπως, επίσης, των *Επικαίρων* και του *Τηλεράματος*), ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1970 λειτούργησε και ως «πρότυπο» για τη στήλη του περιοδικού «Εφημερίδα του Χθες», ένθετο «εφημεριδάκι» με ξεχωριστή αρίθμηση, που περιλάμβανε αναφορές στα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα τα οποία είχαν σημειωθεί τον αντίστοιχο μήνα τριάντα χρόνια πριν.

ΠΗΓΕΣ

Αρχειο εφημερίδας *Ανεξάρτητος Τύπος*.

Μαρία Κακαβούλια, «Αφηγηματικές τεχνικές στην ειδησεογραφία», στο *Δημοσιογραφία και γλώσσα* (πρακτικά συνεδρίου, 15-16 Απριλίου 2000), Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΕΑ, Αθήνα 2001, σ. 185-213.

Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, τ. Β' (Αθηναϊκά εφημερίδες 1901-1959), Αθήνα 1959.

Γιάννης Ράγκος, 40 χρόνια «*Ιστορία Εικονογραφημένη*» – Τόσο παλιά, τόσο καινούργια, περιοδικό *Ιστορία Εικονογραφημένη* 485 (Νοέμβριος 2008), σ. 10-17.

Ο Γιάννης Ράγκος [ragos_i@freelancers.gr] είναι δημοσιογράφος και συγγραφέας.

1 Στη Σουηδία το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα εκλέγει νέο αρχηγό. Πρόκειται για τον έως τότε υπουργό Παιδείας Ούλοφ Πάλμε, ο οποίος στις 14 Οκτωβρίου διαδέχεται στην πρωθυπουργία τον πολιτικό μέντορά του Τάγκε Ερλάντερ. Ο Πάλμε, στα 42 χρόνια του, ήταν ο νεότερος σε ηλικία πρωθυπουργός της Ευρώπης, ενώ επρόκειτο να αφήσει το στίγμα του ως ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της μεταπολεμικής ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, υπερασπιζόμενος τις δημοκρατικές ελευθερίες και τα αντιπολεμικά κινήματα σε όλο τον κόσμο.

■ Η ελληνική κυβέρνηση ανακοινώνει ότι η βασίλισσα Άννα Μαρία (αυτοεξόριστη μαζί με την υπόλοιπη βασιλική οικογένεια μετά το αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα του Δεκεμβρίου 1967) γέννησε ένα αγοράκι, τον σημερινό κατ' όνομα διάδοχο του θρόνου Παύλο.

■ Η Βρετανική Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας ανακοινώνει ότι Βρετανοί επιστήμονες ανακάλυψαν ένα νέο υλικό, ισχυρότερο αλλά και φθηνότερο από τον χάλυβα: τα ανθρακονήματα,

τα οποία επρόκειτο να αντικαταστήσουν σε μεγάλο βαθμό τα μέταλλα κατά την κατασκευή αυτοκινήτων, αεροπλάνων, στρατιωτικού εξοπλισμού κ.λπ.

2 Ο Ολλανδός σοσιαλιστής βουλευτής Μαξ βαν ντερ Στουλ παρουσιάζει στη Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης μια έκθεση της Επιτροπής Πολιτικών Υποθέσεων και μια άλλη των Νομικών με αρνητικές εισηγήσεις για το δικτατορικό καθεστώς στην Ελλάδα. Ειδικότερα η πρώτη συνιστά την «*αναστολή του δικαιώματος εκπροσώπησης της Ελλάδας στο Συμβούλιο μέχρι της ημέρας εκείνης που ένα δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης θα αρχίσει να λειτουργεί και πάλι σ' αυτή τη χώρα*».

3 Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος ανακοινώνει τον περιορισμό της δικαιοδοσίας των στρατοδικείων σε αδικήματα που αφορούν μόνο τη δημόσια τάξη, καθώς και περιορισμό της λογοκρισίας, δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «*Εβγάλαμε τον γύψο και εβάλαμε νάρθηκα και θελωμεν την βοήθειαν των συγγενών, ώστε ο ασθενής να κάμει τα πρώτα βήματα*».

5 Παραδίδεται στην κυκλοφορία η νέα εθνική οδός Κορίνθου-Πατρών.

■ Η τηλεόραση του BBC εκπέμπει το πρώτο επεισόδιο της χιουμοριστικής σειράς «Το ιπτάμενο τσίρκο των Μόντυ Πάιθονς», η οποία έμελλε να γνωρίσει τεράστια επιτυχία σε όλο τον κόσμο καθιερώνοντας τα πέντε μέλη των Μόντυ Πάιθονς ως διαπρεπείς ηθοποιούς, τηλεπαρουσιαστές ή / και σκηνοθέτες. Συνολικά γυρίστηκαν 45 επεισόδια της σειράς που τερματίστηκαν το 1974.

6 Συλλαμβάνεται στο κέντρο της Ρώμης μια ξανθή καλλονή που περιφερόταν γυμνή στους δρόμους ισχυριζόμενη ότι είχε λάβει σχετική εντολή από τους αγίους για να εξαγνιστεί. Ο αστυφύλακας που τη συνέλαβε την έπεισε να τον ακολουθήσει ισχυριζόμενος ότι ήταν ο άγιος Αντώνιος και ότι θα την οδηγούσε, με εντολή του Θεού, στον άγιο Δημήτριο!

- 9** Με αφορμή την έναρξη στο Σικάγο της δίκης ακτιβιστών εναντίον του Πολέμου του Βιετνάμ, ξεσπούν στην πόλη τριήμερες εκτεταμένες ταραχές για την καταστολή των οποίων καλείται η Εθνοφρουρά. Τα γεγονότα αυτά οδηγούν στη δημιουργία της ακροαριστερής φοιτητικής τρομοκρατικής ομάδας Weathermen (γνωστότερης αργότερα ως Weather Underground), που έδρασε στις ΗΠΑ έως το 1977.
- 10** Ο ΟΤΕ θέτει σε λειτουργία τη νέα υπηρεσία αφύπνισης των συνδρομητών του.
- 15** Εκατομμύρια Αμερικανοί διαδηλώνουν σε δεκάδες πόλεις των ΗΠΑ εναντίον του Πολέμου του Βιετνάμ. Μετά τη λήξη της πορείας ειρήνης ένα νεαρό ζευγάρι στο Νιου Τζέρσυ αυτοκτονεί σε μια περαιτέρω ένδειξη διαμαρτυρίας. Την ίδια ημέρα πολλοί Αμερικανοί στρατιώτες στο Βιετνάμ φορούν μαύρα περιβραχιόνια υπογραμμίζοντας με αυτό τον τρόπο τη δική τους αντίθεση στον πόλεμο.
- 16** Ο ιταλικής καταγωγής Αμερικανός βιολόγος Σαλβαντόρ Λούρια, που είχε τιμηθεί το 1969 από κοινού με δύο συναδέλφους του με το Νόμπελ Ιατρικής, δηλώνει ότι χαρίζει το μεριδίό του από το βραβείο του στο κίνημα εναντίον του Πολέμου του Βιετνάμ.
- 21** Μετά από πολυήμερες διακομματικές συνομιλίες ο Βίλλυ Μπραντ (ηγέτης του γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος) παρουσιάζει στην Μπούντεσταγκ (τη δυτικογερμανική Βουλή) τη σύνθεση της νέας κυβέρνησης συνασπισμού που προέκυψε από τις εκλογές της 28ης Σεπτεμβρίου, η οποία εγκρίνεται με πλειοψηφία μόλις δύο ψήφων: υπουργός Εξωτερικών ανέλαβε ο Βάλτερ Σέελ, υπουργός Εσωτερικών ο Χάνς Ντίντριχ Γκένσερ και υπουργός Άμυνας ο Σοσιαλδημοκράτης Χέλμουτ Σμιτ.
- Ο Εντουαρντ Χηθ, αρχηγός του Συντηρητικού Κόμματος της Βρετανίας και αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, διορίζει τη Μάργκαρετ Θάτσερ «υπουργό Παιδείας» στη σκιάδη κυβέρνησή του.
 - Η σύνοδος των επισκόπων του Βατικανού προτείνει τον περιορισμό της απόλυτης εξουσίας του πάπα.
 - Πεθαίνει σε ηλικία 47 ετών στη Φλόριντα, από εσωτερική αιμορραγία λόγω αλκοολισμού, ο γνωστός Γαλλοκαναδός συγγραφέας Τζακ Κέρουακ, κορυφαίο μέλος του αμερικανικού λογοτεχνικού κινήματος των μπητνικ, μαζί με τους Ουίλλιαμ Μπάρουζ και Άλεν Γκίνσμπουργκ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των κειμένων του Κέρουακ ήταν η συνεχής ταξιδιωτική αναζήτηση.
 - Έξι ημέρες μετά τη δολοφονία του προέδρου της Σομαλίας Αμπντιρασίντ Αλί Σερμαρκέ, καταλαμβάνει πραξικοπηματικά την εξουσία ο στρατηγός Σιαντ Μπαρέ. Η ανατροπή του τελευταίου το 1991 οδήγησε τη Σομαλία σε πλήρη αναρχία που ουσιαστικά εξακολουθεί να υφίσταται μέχρι σήμερα.
- 24** Ο Ουαλλός ηθοποιός Ρίτσαρντ Μπάρτον αγοράζει στη σύζυγό του, τη διάσημη ηθοποιό Ελίζαμπεθ Τέηλορ, ένα διαμαντένιο δακτυλίδι 68 καρατίων. Το δακτυλίδι αυτό είχε αγοραστεί την προηγούμενη σε δημοπρασία στη Νέα Υόρκη από τον οίκο Καρτιέ έναντι 1.050.000 δολλαρίων. Ο Μπάρτον αγόρασε το δακτυλίδι απευθείας από τον Καρτιέ έναντι 1.100.000 δολλαρίων. Έκτοτε το διαμάντι που κοσμεί το δακτυλίδι έχει ονομαστεί «Τέηλορ-Μπάρτον».
- 27** Ο πρόεδρος Νίξον δέχεται σφοδρές επιθέσεις στο Κογκρέσο λόγω της σκανδαλώδους ανάθεσης χωρίς διαγωνισμό στον Ελληνοαμερικανό επιχειρηματία Τομ Πάπας ενός έργου με τεράστιο προϋπολογισμό.
- 29** Εκπέμπεται το πρώτο μήνυμα μέσω του ARPANET, προδρόμου του διαδικτύου.
- 31** Το Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών καταδικάζει σε βαριές ποινές φυλάκισης οκτώ συλληφθέντες για βομβιστικές ενέργειες, μεταξύ των οποίων τους Γιώργο Ανωμερίτη (μετέπειτα υπουργό των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ) σε 25 χρόνια και τον μετέπειτα τραπεζίτη Βασίλη Ράπανο σε 8 χρόνια.

Σπάνιο νεολιθικό εύρημα στην Ελβετία

Έξι όρθιες και απολύτως ευθυγραμμισμένες πέτρες της Ύστερης Νεολιθικής Εποχής (γύρω στο 2500 π.Χ.) με τελετουργική χρήση εντοπίστηκαν τυχαία στη συνοικία Πτι-Σωσσερ (Petit-Chasseur), στο κέντρο της ελβετικής πόλης Σιόν, κατά τη διάρκεια εργασιών για την ανέγερση συγκροτήματος κατοικιών. Πρόκειται για το ίδιο σημείο όπου στις αρχές της δεκαετίας του 1960 είχαν βρεθεί ομαδικοί τάφοι και άλλες 30 πέτρες της ίδιας περιόδου. Σύμφωνα με την ανακοίνωση του Τμήματος Ιριών, Μνημείων και Αρχαιολογίας του καντονιού Βαλαί (Valais), «το βασικότερο εύρημα είναι η εγχάρακτη απεικόνιση, σε πέτρα βάρους δύο τόνων, ενός άντρα που φορά ένδυμα με περίπλοκα γεωμετρικά σχέδια, ενώ το πρόσωπό του είναι διακοσμημένο με ένα ακτινοβόλο μοτίβο που σχετίζεται με τον ήλιο. [...] Βρέθηκε επίσης μία πλάκα διακοσμημένη με μικρές κοιλότητες, κάτι που δεν έχει εντοπιστεί ξανά στο Βαλαί και παραπέμπει σε αντίστοιχα ευρήματα στην Αόστα της Ιταλίας».

Κάποιες από τις πέτρες ήταν σκόπιμα σπασμένες, γεγονός που εγείρει το ερώτημα αν τα αποκομμένα τμήματά τους είχαν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή των ομαδικών τάφων που είχαν βρεθεί το 1961. Το ερώτημα παραμένει για την ώρα απάντητο, ωστόσο, όπως επισημαίνεται στην ανακοίνωση, «η ανακάλυψη αυτή είναι, έτσι κι αλλιώς, πρωταρχικής σημασίας για την κατανόηση των κοινωνικών τελετουργιών στην Κεντρική Ευρώπη, κατά τη διάρκεια της Νεολιθικής Περιόδου».

Γαλιλαία: Βρέθηκε η εκκλησία των Αποστόλων Πέτρου και Ανδρέα; Βυζαντινή εκκλησία, χτισμένη σε τμήμα της παλαιότερης οικίας των Αποστόλων Πέτρου και Ανδρέα στη Βησθαϊδά (σήμερα, περιοχή Αλ-Αράζ), το ψαροχώρι της Γαλιλαίας που είχε επισκεφθεί ο Ιησούς, ισχυρίζονται πως βρήκαν Ισραηλινοί αρχαιολόγοι μετά από έρευνες 32 ετών. Προς το παρόν έχουν ανακαλύψει τη νότια πλευρά της εκκλησίας, ωστόσο εκτιμούν πως κάτω από τη γη κρύβεται ολόκληρο μοναστηριακό συγκρότημα για το οποίο υπάρχουν αναφορές σε κείμενα ήδη από τον 8ο αιώνα. Μέσα στο τμήμα που βρέθηκε διασώζονται εντυπωσιακά ψηφιδωτά δάπεδα και τοίχοι, καθώς και υπολείμματα οικισμού της ρωμαϊκής περιόδου, στοιχεία που ταιριάζουν απόλυτα με την περιγραφή του χωριού του Πέτρου και του Ανδρέα.

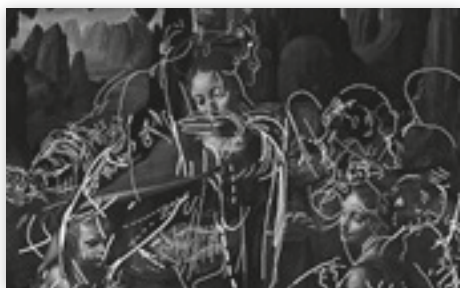
Ο καθηγητής του Κολλεγίου Κίνερετ, Μορντεχάι Αβιάμ (Mordechai Aviam), δήλωσε στην βρετανική εφημερίδα *Daily Mail* πως «έχουμε βρει μόνο το ένα τρίτο της εκκλησίας, αλλά τη βρήκαμε. Είναι από τη βυζαντινή εποχή και τα ψηφιδωτά δάπεδα αποδεικνύουν αυτό που υποστηρίζουμε: πως πρόκειται για μια τυπική εκκλησία της εποχής».

Η οριστική επιβεβαίωση των αρχικών συμπερασμάτων των επιστημόνων θα είναι πολύ σημαντική, καθώς είναι γνωστό ότι στην περιοχή αυτή υπήρχε μόνο μία εκκλησία, η οποία πιθανώς χτίστηκε σε ανάμνηση της εκεί επίσκεψης του Ιησού, όπου συνάντησε τους δύο άντρες και τους πήρε μαζί του ως μαθητές.

Η «Παναγία των Βράχων» του ντα Βίντσι

«αποκαλύπτει» κρυμμένα σχέδια
Σημαντικά διαφορετική ήταν η αρχική σύνθεση των μορφών στον περίφημο πίνακα του Λεονάρντο ντα Βίντσι «Η Παναγία των Βράχων», που φιλοτεχνήθηκε μεταξύ του 1491/1492-1499 και του 1506-1508, αποκάλυψε έρευνα επιστημόνων της Εθνικής Πινακοθήκης του Λονδίνου (National Gallery) με αφορμή μεγάλη έκθεση για τον κορυφαίο ζωγράφο της Αναγέννησης. Χρησιμοποιώντας εξειδικευμένες τεχνικές απεικόνισης με φασματοσκοπία φθορισμού ακτίνων Χ και υπέρυθρη και υπερφασματοπική απεικόνιση, οι ειδικοί διαπίστωσαν ότι κάτω από το στρώμα των χρωμάτων υπάρχει ένα προηγούμενο σχέδιο που περιέχει ψευδάργυρο και απεικονίζει τον άγγελο και το θείο βρέφος σε ψηλότερη θέση, με τον άγγελο να έχει στραμμένο το βλέμμα του στον Χριστό. Ακόμα, η θέση του κεφαλιού του Χριστού έχει αλλάξει ώστε να εικονίζεται σε προφίλ, ενώ έχει αφαιρεθεί και μεγάλο τμήμα από τα σγουρά μαλλιά του αγγέλου. Οι ακριβείς λόγοι για τους οποίους ο ντα Βίντσι πραγματοποίησε αυτές τις αλλαγές στην τελική σύνθεση του έργου παραμένουν, για την ώρα, άγνωστοι.

Η «Παναγία των Βράχων» αποτελεί το κεντρικό έκθεμα της έκθεσης με τίτλο *Leonardo: Experience a Masterpiece*, η οποία θα διαρκέσει από τις 9 Νοεμβρίου 2019 έως τις 12 Ιανουαρίου 2020 και θα πραγματοποιηθεί σε χώρο του ισόγειου της Εθνικής Πινακοθήκης, που θα διαμορφωθεί σε εικονικό εργαστήριο ζωγραφικής και παρεκκλήσι της εποχής.

Άγνωστα ντοκουμέντα για τη μεγαλύτερη τραγωδία στο Σικάγο
Στις 24 Ιουλίου 1915 το φορτηγό πλοίο «Eastland», μετασκευασμένο πρόχειρα σε επιβατηγό, βρισκόταν αγκυροβολημένο στον ποταμό Σικάγο, στο κέντρο της ομώνυμης αμερικανικής μεγαλούπολης, προκειμένου να παραλάβει 2.500 εργαζόμενους τοπικής εταιρείας με τις οικογένειές τους για ημερήσια εκδρομή στη λίμνη Μίσιγκαν. Εξαιτίας σοβαρών τεχνικών αστοχιών κατά τη μετασκευή αλλά και της υπερφόρτωσής του, το πλοίο έγειρε αρχικά στον προβλήτα και ακολούθως μισοβυθίστηκε στα νερά του ποταμού, με αποτέλεσμα τον θάνατο 844 επιβατών και μελών του πληρώματος. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη τραγωδία που έχει πλήξει ποτέ την πόλη του Σικάγου σε μία μέρα.

Η, σχεδόν ξεχασμένη σήμερα, υπόθεση επανήλθε πρόσφατα στην επικαιρότητα με την προβολή ενός ντοκιμαντέρ που περιλαμβάνει σπάνια κινηματογραφικά φιλμ από την ημέρα εκείνη. Τα φιλμ αυτά είχαν αρχικά λογοκριθεί από τις πολιτειακές αρχές του Ιλινόις, με αποτέλεσμα για πολλά χρόνια να θεωρούνται χαμένα ή κατεστραμμένα. Εντούτοις, πρόσφατα οι κινηματογραφικοί παραγωγοί Χάρβυ Μόσμαν (Harvey Moshman) και Τσακ Κόππολα (Chuck Coppola) τα εντόπισαν και τα ενσωμάτωσαν στο ντοκιμαντέρ τους *Eastland: Chicago's Deadliest Day*, που εξετάζει αναλυτικά τα συγκεκριμένα γεγονότα και το παρασκήνιο τους μέσα από περιγραφές επιζώντων και αυτοπτών μαρτύρων.

Το ντοκιμαντέρ έχει μεταδοθεί ήδη σε τοπικό τηλεοπτικό σταθμό και από το 2020 αναμένεται να προβληθεί σε πανεθνικά αμερικανικά δίκτυα, ενώ διατίθεται επίσης σε ψηφιακό αρχείο και dvd.

Michael Haag

Αλεξάνδρεια: Η πόλη της μνήμης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Αντώνης Καλοκύρης

Εκδόσεις Πατάκη, 2019, ΣΕΛ.: 604, ΤΙΜΗ: 27,00 €

Στα σύνορα της Ιστορίας και του Μύθου, καθημερινή αλλά και κομβικό σημείο της φαντασίας, η Αλεξάν-

δρεια υπήρξε κάποτε η ενσάρκωση του κοσμοπολιτικού πνεύματος. Οι Έλληνες, οι Ιταλοί και οι Εβραίοι της έδωσαν το μοναδικό της χρώμα, κι οι συγγραφείς της βρήκαν τον τόνο για να αποδώσουν το συναισθηματικό και ερωτικό φορτίο της ύπαρξής της.

Εκεί στηρίζεται και το εγχείρημα του Μάικλ Χάαγκ, που ξεναγεί τον αναγνώστη στους λαβυρίνθους της των χρόνων του Μεσοπολέμου μέσα από τους παράλληλους βίους των τριών συγγραφέων που έδωσαν τη ζωή και το έργο τους με το όνομα της Αλεξάνδρειας, τον Έντουαρντ Μόργκαν Φόρστερ, τον Κωνσταντίνο Π. Καβάφη και τον Λόρενς Ντάρρελ.

Ο Καβάφης πέθανε πριν από το τέλος, το οποίο είχε ήδη προεξοφλήσει η απαισιόδοξη νότα της ποίησής του, λέει ο Χάαγκ. Ο Φόρστερ σκέφτηκε πως το μέλλον της σαν όλες τις άλλες μεγάλες εμπορικές πόλεις είναι αμφίβολο. Μέχρι την εποχή που ο Ντάρρελ ολοκλήρωσε το Αλεξανδρινό κουαρτέτο, δεν υπήρχε πια... Υπάρχουν όμως ακόμη η προφορική μαρτυρία όσων ζουν ακόμα και η καταρρέουσα αρχιτεκτονική της ίδιας της πόλης.

Το κλασικό πλέον βιβλίο του Χάαγκ είναι το πορτρέτο της Αλεξάνδρειας, φιλολογικό, κοινωνικό και πολιτικό, σε μία από τις κορυφαίες στιγμές της ιστορίας της. Αντλώντας υλικό από ημερολόγια, επιστολές και συνεντεύξεις ανασυνθέτει τη χαμένη ζωή της πόλης, των κοσμοπολιτικών κατοίκων της και των λογοτεχνικών μορφών της. Παρότι βρίσκεται στις ακτές της Αφρικής, η Αλεξάνδρεια είχε πλούσιους ιστορικούς

δεσμούς με τον δυτικό πολιτισμό και φιλοξενούσε μία εξωτική ποικιλία ανθρώπων, οι κοσμοπολιτικές οικογένειες των οποίων είχαν βαθιές ρίζες στο εμπόριο και στον πολιτισμό ολόκληρου του κόσμου της Μεσογείου. Ο Χάαγκ ενσωματώνει ενδόμυχα πορτρέτα του Ε. Μ. Φόρστερ, του Κ. Π. Καβάφη και του Ντάρρελ στην ιστορία των κατοίκων της.

Αφηγείται πώς βίωσε η πόλη τους δύο παγκόσμιους πολέμους και διερευνά τις κοινότητες που προσέδωσαν στην Αλεξάνδρεια το χαρακτηριστικό άρωμά της: την ελληνική, την ιταλική και την εβραϊκή. Επιπλέον, ανιχνεύει το ιδιαίτερο ερωτικό και συναισθηματικό φορτίο της κοσμοπολιτικής ζωής σε αυτή την εκπληκτική πόλη και αναδεικνύει τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στο πέρασμα των δεκαετιών, που οδήγησαν τελικά στην Αίγυπτο του Νάσερ. Όλα τα αιτήματα περί δημοκρατίας και ελευθερίας του λόγου καταπνίγηκαν, καθώς ο Νάσερ, που ήταν πλέον ο απόλυτος δικτάτορας, χρησιμοποίησε τις τεράστιες δυνάμεις της μυστικής αστυνομίας για να καταγγείλει κάθε διαφωνία. Ακολούθησε ο καταστροφικός πόλεμος του 1967 κατά του Ισραήλ και μόνο μετά τον θάνατο του Νάσερ, το 1970, άρχισε να επιστρέφει η Αίγυπτος στον πολιτικό και οικονομικό φιλελευθερισμό, που συνοδεύτηκε, όμως, από έναν αυξανόμενο ισλαμικό συντηρητισμό. Σήμερα η πόλη δεν είναι πια *ad* αλλά *in* Aegyptum και ομοιόμορφη πολιτιστικά, παρότι αναταράζεται περιστασιακά από τα κατάλοιπα του παρελθόντος. Η κοσμοπολιτική εκείνη πόλη έχει οβήσει χωρίς να αφήσει επίσημη ιστορία με μοναδικά ντοκουμέντα κάποια ποιήματα, κάποια μυθιστορήματα, κάποιους ταξιδιωτικούς οδηγούς, και απομνημονεύματα και ακαδημαϊκές μονογραφίες.

Σωτήρης Ριζάς

Κωνσταντίνος Καραμανλής, Η Ελλάδα από τον εμφύλιο στη μεταπολίτευση

Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2018, ΣΕΛ.: 240, ΤΙΜΗ: 15,50 €

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής κυριάρχησε στην ελληνική πολιτική από το 1955 έως το 1985. Προήλθε από

την αντιβενιζελική παράταξη που εξέφραζε το συντηρητικό ρεύμα της ελληνικής κοινωνίας. Πολιτικά ο αντιβενιζελισμός ήταν κοινοβουλευτικός, ή εν πάση περιπτώσει δεν ήταν λιγότερο αντικοινοβουλευτικός από τον βενιζελισμό. Οικονομικά υποστήριζε μια φιλελεύθερη εκδοχή οικονομικής πολιτικής, με περιορισμένη κρατική παρέμβαση και εξέφραζε προτίμηση προς τη μικρή ιδιοκτησία. Από αυτή την πολιτική παράδοση προήλθε ο Καραμανλής. Ωστόσο, όταν ανέλαβε ηγετικό ρόλο τον Οκτώβριο του 1955, ο παραδοσιακός αντιβενιζελισμός είχε υποστεί ουσιώδεις μεταβολές και είχε μετεξελιχτεί σε μια νέα συντηρητική παράταξη, αυτή που είναι πιο κοινά γνωστή ως η δεξιά της ελληνικής πολιτικής. Επέδιωσε την υπέρβαση του ιστορικού σχίσματος αντιβενιζελικών-βενιζελικών, το οποίο ούτως ή άλλως είχε ατονήσει το 1955, όταν σχημάτισε την πρώτη του κυβέρνηση.

Στη διάρκεια αυτής της τριακονταετίας έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο σε δύο περιόδους. Στην πρώτη, από το 1955 έως το 1963, προώθησε μια διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης που απετέλεσε το θεμέλιο του κοινωνικού και πολιτικού μετασχηματισμού της Ελλάδας. Η χώρα έπαψε να είναι μια παραδοσιακή κοινωνία και εισήλθε στην εποχή της νεωτερικότητας και της ευημερίας. Στη δεύτερη περίοδο διακυβέρνησης, από το 1974 έως το 1980, έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στο πεδίο των θεσμών και του τρόπου άσκησης της πολιτικής, εκκαθάρισε την κληρονομιά του Εμφυλίου, παγίωσε τη Δημοκρατία της Μεταπολίτευσης και οδήγησε την Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η Ελλάδα έπαψε να είναι μια παραδοσιακή

κοινωνία και εισήλθε στην εποχή της νεωτερικότητας και της ευημερίας.

Στο διάστημα αυτό ο ρόλος των Κυβερνήσεων Καραμανλή υπήρξε αποφασιστικός. Ανεξάρτητα από την κριτική που μπορεί να ασκηθεί στην οικονομική πολιτική, το αποτέλεσμα υπήρξε αδιαμφισβήτητο: η ελληνική οικονομία, η χώρα, ήταν τελείως διαφορετική από αυτήν των αρχών της δεκαετίας του 1950. Οι αντιλήψεις του για τους θεσμούς, δοκιμασμένες από την εμπειρία της οκταετίας αλλά κυρίως από τη μεσολάβηση της στρατιωτικής δικτατορίας, και το νέο διαμορφωμένο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο ώθησαν τον Καραμανλή να οικοδομήσει ένα θεσμικό πλαίσιο αναμφισβήτητα δημοκρατικό και απαλλαγμένο από τους περιορισμούς της μετεμφυλιακής περιόδου.

Η πολιτική σταδιοδρομία του Καραμανλή είναι ταυτισμένη με την επιδίωξή του να ενταχθεί η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η ευρωπαϊκή πολιτική του απέκτησε μια προτεραιότητα που επισκίασε τις υπόλοιπες διαστάσεις της εξωτερικής του πολιτικής, καθώς η Ευρώπη αποτέλεσε τη μεγάλη και καθοριστική επιλογή. Η Ευρώπη σήμαινε για αυτόν αναπτυξιακό πρότυπο.

Από τις απαρχές της σταδιοδρομίας του ως τη Μεταπολίτευση και τις δύο θητείες στην προεδρία της Δημοκρατίας, ο ιστορικός Σωτήρης Ριζάς σκιαγραφεί την πολιτική κληρονομιά του Κωνσταντίνου Καραμανλή, μιας πολιτικής και ιστορικής οντότητας που υπερβαίνει το σύνηθες μέτρο του διακεκριμένου πολιτικού. Ακολουθεί και αναλύει την πολιτική πορεία του που επέδρασε αναμφίβολα ασυνήθιστα την πορεία της νεότερης ελληνικής Ιστορίας. Από την ενεργό διακυβέρνηση ως την Προεδρία της Δημοκρατίας, ο συγγραφέας αναλύει το ιστορικό πλαίσιο και την ιδεολογία του Μακεδόνα πολιτικού και αποτιμά την κληρονομιά του.

Φίλιππος Δ. Δρακονταειδής

Η πρόσοψη

Εκδόσεις Κέδρος, 2019, ΣΕΛ.: 360, ΤΙΜΗ: 14,90 €

Ποιος φανταζόταν τότε, στα τέλη του 19ου αι., πως μερικά χρόνια αργότερα, ένα απροσδόκητο γεγονός, η δολοφονία του διαδόχου

του θρόνου της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκου Φερδινάνδου και της συζύγου στο Σαράγιεβο θα ήταν η αφορμή για έναν τετραετή πόλεμο που σάρωσε την Ευρώπη και άλλαξε τον κόσμο, άφησε πίσω του εκατομμύρια νεκρών, ένας πόλεμος που ο απόηχός του έχει φτάσει ως τις μέρες μας; Ποιος φανταζόταν πως δύο δεκαετίες αργότερα ένας δεύτερος πόλεμος, που κάλυψε όλον τον κόσμο, θα έληγε με την ρίψη ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, αφήνοντας πίσω του γενοκτονίες, ολοκαυτώματα, εμφύλιες διαμάχες, που δεν έχουν πάψει να ταλαιπωρούν τους ανθρώπους και τον πλανήτη;

Πρόσωπα επώνυμα και ανώνυμα, δείγματα πολιτισμού και βαρβαρότητας, μετακινούμενα από τη μια χώρα στην άλλη σε αναζήτηση σταθερότητας ή αποφυγής κινδύνων, κυβερνήσεις που προχωρούσαν στην απόκτηση αποικιών στην Αφρική και στην Ασία, στροβιλίζονται σε έναν μακάβριο χορό όπου η απελπισία συναντάει τον ηρωισμό, τον έρωτα, τον θάνατο.

Ο βίος τους διαμορφώνεται από την Οκτωβριανή Επανάσταση, από τις αυτοκρατορίες που οικοδομούν η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία, από ιδέες που αποκτούν σάρκα και οστά σε οικογενειακά, φυλετικά, πολιτικά περιβάλλοντα, αλλά και σε καφενεία, σε μυστικές συνάξεις.

Από όλους τους ορίζοντες, 85 πρόσωπα, διαμορφώνουν τον ιστό της Ιστορίας τους, βέβαια για τις πράξεις τους, αβέβαια για τις συνέπειές τους. Από αυτόν τον κόσμο δεν έχει μείνει πια παρά η ΠΡΟΣΟΨΗ, πίσω από την οποία διακρίνονται ερείπια.

Κατά κύριο λόγο ιστορικό το τελευταίο

μυθιστόρημα υπό τον τίτλο *Πρόσοψη* του Φίλιππου Δ. Δρακονταειδή, αναδεικνύει την εξέλιξη του δυτικού κόσμου μέσα από αμφίσημες πολιτικές ή πολιτισμικές επαναστάσεις. Πρόκειται για ένα συναρπαστικό μυθιστορηματικό ταξίδι από την Οδησό στη Σενεγάλη και στη μάχη της Φασόνα στις όχθες του Νείλου –στα σύνορα του αγγλο-αιγυπτιακού Σουδάν–, από το Αϊβαλί και την Αθήνα ως το Νανσί, την Μπραζαβίλ και τον ποταμό Κόνγκο.

Σε μια κρίσιμη περίοδο, στο τέλος του 19ου αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του εικοστού, οι προσωπικές φιλοδοξίες μπλέκονται με τις συλλογικές ουτοπίες: ορθόδοξοι, καθολικοί, μουσουλμάνοι, Εβραίοι και άθεοι, λευκοί και μαύροι, εξερευνητές και επαναστάτες, άρχοντες, δημοκράτες και αναρχικοί γίνονται τα υποκείμενα κοσμολογικών αλλαγών.

Χωρισμένη σε πέντε εποχές, από το ξεθύμασμα του 19ου αιώνα έως το 1946, αφαιρετική ως προς τα γεγονότα, η *Πρόσοψη* του Φ. Δ. Δρακονταειδή, “σχολιάζει” την καθημερινότητα της εποχής μέσα από μια λεπτή ειρωνεία.

Πίσω από τον μύθο και τις περιπέτειες τριών Κεφαλλήνων, του επιφανούς εμπόρου Κατσιγέρα, και των τριών γιών του, Κωνσταντίνου, Αντώνη και Ιωάννη, των ηρώων από το Αϊβαλί Στάθη Καραστάθη, με εθελοντική αποστολή στην Αφρική και Σωκράτη Σαρηνικόλα, δάσκαλου στην Οδησό που είναι παντρεμένοι με τις αδελφές Ζιλμπέρ και Οντέτ από την Γαλλία, τη δασκάλα του πιάνου Ραχήλ Νταβίντοβνα Σουλτς και τον Εβραίο έμπορο πατέρα της, από την Οδησό, ζωντανεύει, ενίοτε με ειρωνική-καυστική ματιά τον ευρωπαϊκό κόσμο που οικοδομήθηκε στα χρόνια λίγο πριν και λίγο μετά τον Μεγάλο Πόλεμο.

Αυτό που σήμερα βλέπουμε είναι η πρόσοψή του. Η ανασκαφή των ερειπίων του είναι ξανακερδισμένος χρόνος.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

- 1 ... των Γυναικών, κέντρο εξουσίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία
- 2 Τελικός σύνδεσμος – Απαγορευτικό
- 3 Διάσημος βασιλιάς της Φρυγίας – Επιφώνημα πόνου
- 4 Συνοδεύουν ονομασία εφημερίδων – Επάνω στη μεσαιωνική ελληνική
- 5 Όρος δηλωτικός του αντιαποικιακού αγώνα και του αραβικού σοσιαλισμού
- 6 Ιερή συλλαβή της γιόγκα – Υπάρχει και τέτοιο άρθρο
- 7 Οργάνωση πρόδρομος του ΠΑΣΟΚ – Κατέβασε με τον Γλέζο τη ναζιστική σημαία από την Ακρόπολη
- 8 Ομάδα εθελοντών που προστατεύει άγρια ζώα (αρχικά) – Ποδοσφαιρική ομοσπονδία
- 9 Δοτική πληθυντικού αόριστης αντωνυμίας (αρχ.) – Διπλασιαζόμενο βιάζει...
- 10 Παιχνίδι της παραλίας – Μουσική νότα
- 11 Ιταλός Θωμάς, φιλόσοφος και θεολόγος

1	2	3		5	6	7		9	
2									
3			4				8		10
4									
5									
6									
7									
8									
9									
10									
11									

ΚΑΘΕΤΑ

- 1 Μονή του Αγίου Όρους
- 2 Ελληνικό μουσικό συγκρότημα της ποπ/ροκ σκηνής – Σύνδεσμος αντίστροφα
- 3 Νύμφες της μυθολογίας – Μπάρι ..., διάσημος σκηνοθέτης όπερας
- 4 Γενέτειρα του ποιητή Νίκου Γκάτσου – Τσιουέν ..., Βελονιστής συγγραφέας
- 5 Πρακτορείο ειδήσεων – Ροσάνα ... γυναικεία μορφή της ιταλικής Αριστεράς
- 6 Συνθετικό Αιγυπτιακής εφημερίδας – Μαχητικά αεροπλάνα της αεροπορίας μας – Εξωγήινος του Σπίλμπεργκ
- 7 Συμφωνεί στα Ρώσικα – Θεός των Ασσυρίων – ... Μπήλιου, γνωστή αστρολόγος
- 8 Νυκτόβιο κατοικίδιο θηλαστικό
- 9 Αρχαίος σύνδεσμος – Τιποτένιος, ευτελής
- 10 Κάλτσες στον πληθυντικό (με άρθρο)

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: 1. ΣΠΕΥΣΙΠΠΟΣ 2. ΩΛΙΑΡΟΣ – ΡΑ 3. ΣΕΡΙΟ – ΕΠΟΣ 4. ΙΡΑΝΙΚΑ – ΣΟ 5. ΣΙ – ΑΤΕ – ΑΗ 6. ΤΟΚ – ΕΡΜΑ 7. ΑΤΡΑΚΤΟΣ 8. ΑΛΙΑ 9. ΤΑΡΩΜΑΙΚΑ 10. ΟΜΟΣΗΜΑ – ΑΡ 11. ΣΑΣ – ΝΙΣΑΦΙ ΚΑΘΕΤΑ: 1. ΣΩΣΙΣΤΡΑΤΟΣ 2. ΠΛΕΡΙΟ – ΛΑΜΑ 3. ΕΙΡΑ – ΚΑΙΡΟΣ 4. ΥΑΙΝΑ – ΤΑΩΣ 5. ΣΡΟΪΤΕΡ – ΜΗΝ 6. ΙΟ – ΚΕ – ΑΘΑΜΙ 7. ΠΣΕΑ – ΕΚ – ΙΑΣ 8. ΑΡΤΕΙ 9. ΟΡΟΣΗΜΟ – ΚΑΦ 10. ΣΑΣ – ΝΙΣΑΦΙ

Νέα online παρουσία

www.istoria.gr

**Διαβάστε το πρώτο τεύχος
του περιοδικού Ιστορία.**

Για πρώτη φορά σε ηλεκτρονική μορφή
Μην το χάσετε

**Περιμένουμε τα σχόλια και τις παρατηρήσεις σας για
τη βελτίωση και τον εμπλουτισμό του περιεχομένου.**

email επικοινωνίας: info@istoria.gr